

Etnološka biblioteka

Knjiga 51

Urednik
Miroslav Niškanović

Recenzenti
Dr Ivan Kovačević
Dr Miloš Milenković

*Recenzentska komisija za etnologiju i antropologiju
Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu*

Prof. Dr Vesna Vučinić
Prof dr Bojan Žikić
Dr Ljiljana Gavrilović, viši naučni saradnik
Dr Mladena Prelić, naučni saradnik

Uređivački odbor

Prof. dr Mirjana Prošić-Dvornić (Northwood University Midland, SAD), prof. dr Ivan Kovačević (Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu), prof. dr Dušan Drljača, Beograd, prof. dr Mladen Šukalo (Filološki fakultet Univerziteta u Banjaluci, RS, BiH), prof. dr Bojan Žikić (Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu), dr Petko Hristov (Etnografski institut s Muzej, BAN, Sofija, Bugarska), dr Mladena Prelić (Etnografski institut SANU, Beograd), dr Miroslava Lukić-Krstanović (Etnografski institut SANU, Beograd), prof. dr Dimitrije O. Golemović (Fakultet muzičke umetnosti, Beograd), dr Srđan Katić (Istorijski institut, Beograd)

Dragana Antonijević

**OGLEDI IZ
ANTROPOLOGIJE I
SEMIOTIKE FOLKLORA**

**Beograd
2010**

O METODOLOŠKIM OGLEDIMA

Folkloristika je, u teorijsko-metodološkom pogledu, *eklektična* nauka, a po pitanju svog disciplinarnog pripadanja – *interdisciplinarna*. Nastala u XIX veku u okrilju romantizma i pod patronatom filologije s jedne strane, te antropologije i etnologije s druge strane, svoj razvoj je permanentno dugovala teorijsko-metodološkom razvoju, pre svega, tih dvaju disciplina. Ali, ne samo njih – uticaj koji su na folkloristiku izvršili lingvistika, strukturalna antropologija, semiologija, sociologija, psihologija, psihoanaliza, istorija, književna kritika i političke nauke među najvažnijim su i najpresudnijim za njen razvoj tokom XX veka. To je vidljivo, na primer, u pregledu savremenih folklornih teorija koji je Ričard Dorson svojevremeno ponudio i gde se na kraju pokazalo, kako je to Dan Ben-Amos uočio, da su folklorističke samo tehnike istraživanja, ali ne i teorije i analitičke metode. Naime, Dorson je svoja poglavlja u tekstu naslovio

kao "antropološke teorije", "komparativne folklorne teorije" (zapravo komparativno-filološke i istorijsko-geografske), "strukturalne teorije", "psihološke teorije", "nacionalne folklorne teorije" u stvari etnološke, itd (Dorson 1972, 1-50). Povezanost folkloristike s drugim naukama, od kojih je pozajmljivala teorijske koncepte, kod mnogih folklorista je konstantno izazivala osećaj frustriranosti, nezadovoljstva i podređenosti tuđim disciplinarnim dometima, bivajući vazdan svesna svoje navodne nesamostalnosti, akademske neodređenosti i marginalnosti (Ben-Amos 1973, 115-116; Baron 1993, 235-236). Nisu svi, međutim, žalili zbog toga. Dvadesetak godina nakon Ben-Amosove opaske o "frustrirajuće neodređenom i nesamostalnom" položaju folkloristike, njegov kolega Ričard Bauman konstatuje prednost folkloristike kao *transdisciplinarne* i *integrativne* nauke, u stalnom djalogu s drugim društvenim i humanističkim naukama koje "s folkloristikom dele zajedničko intelektualno nasleđe" (Bauman 1996).

Koristeći tu transdisciplinarnu perspektivu, ja sam u ovoj knjizi pristupila razmatranju odabranih metodoloških predloga koji su, svaki na svoj način, mogli ili jesu doprineli daljem teorijsko-metodološkom promišljanju i interpretaciji folkloru. *Metodološki ogledi*, kako sam ih nazvala, odabrani su prema ličnom metodološkom afinitetu autorke knjige, a dolaze iz različitih naučnih disciplina: antropologije i strukturalne antropologije, semiotike, narativnih teorija i sociologije. Zajednička nit ovih metodoloških eksperimenata jeste *tekst* kao glavni predmet istraživanja (II, III i IV poglavlje), odnosno krajnji proizvod složene folklorne

komunikacije (I poglavlje). Druga objedinjujuća crta jeste njihova *inovativnost* kao eksperimenata, iako različita spram vremena, mesta i stanja nauke kada su nastali, odnosno same metode, vrste teksta ili interpretativnog postupka koji je primenjen. Prvo poglavlje predstavlja kritičko razmatranje zaokruženog teorijsko-metodološkog predloga američkog folkloriste-sociologa Gerija Alana Fajna, motivisanog željom da se promeni folkloristička paradigma u SAD. Drugo, treće i četvrto poglavlje su međusobno bliski po osnovnoj metodologiji koja ih povezuje – strukturalizmu, mada primenjenog na različite načine i inspirisanog od različitih strukturalističkih autora (Prop, Levi-Stros, Pijaže, Greimas) koje su primenile jedna srpska folkloristkinja-filolog Nada Milošević-Đorđević, jedna američka folkloristkinja-psiholog Beverli Krejn, i još jedna srpska folkloristkinja-antropolog – autorka ove knjige.

Na narednim stranicama ovog uvodnog poglavlja detaljnije će biti predstavljeni razlozi za izbore ovih metodoloških analiza.

*

Kada je Geri Alan Fajn krajem osamdesetih godina XX veka napisao tekst koji je naslovio "Treći pravac u američkom folkloru: folklorni narativi i socijalna struktura" [Third Force in American Folklore: Folk Narratives and Social Structure] imao je na umu, pre svega, metodološku obamrlost, nedostatak jasne orijentacije i odsustvo konsenzualnog identiteta aktuelne folklorne zajednice u Sjedinjenim Ame-

ričkim Državama koja bi se okupila oko neke zajedničke meta-teorijske osnove i radila na promeni naučne paradigme¹ (Fine 1988, 342). Međutim, da američkoj folkloristici nije uvek nedostajao analitički fokus i povremena paradigmatična koherentnost, pokazuje i izraz koji je Fajn upotrebio – *treći pravac*, što potvrđuju različiti pregledni radovi i monografije o istoriji discipline (v. Dundes 1966; Dorson 1972; Darnell 1973; Brunvand 1978; Bronner 1986; Zumwalt 1988; Abrahams 1993; Baron 1993 i dr.)

Prvi pravac, koji je decenijama suvereno vladao američkim i evropskim folklorom, čine komparativno-filološki i istorijsko-geografski metodi tekstualne analize proznih oblika tzv. velikih žanrova, kao i epskih i lirskih pesama, te posebno balada u američkoj folkloristici.² Nema sumnje da zasluga za ovaj pristup pripada pre svega filozofima koji su oduvek činili veliki deo folklorističke naučne zajednice s obe strane okeana. Ovaj komparativni i evolutivno-difuzionistički pristup, nastao u poslednjoj četvrtini XIX veka, bio je, uz etnološke i poneke funkcionalističke interpretacije, praktično jedini analitički model korišćen u međunarodnoj folkloristici sve do sredine XX

¹ Problem o kome je Fajn govorio nije bio nov, a nije bio ni samo američki.

² Najprominentniji predstavnici ovog folklorističkog pristupa u SAD bili su krajem XIX i početkom XX veka Vilijam Vels Njuel (William Wells Newell) i Franc Boas, a u prvoj polovini XX veka filološki orijentisani folkloristi Stit Thompson (Stith Thompson) i Arčer Tejlor (Archer Taylor).

veka, a i duže u nekim naučnim sredinama koje su se sporo menjale i teško oslobađale ovih uhodanih pristupa čiji su krajnji interpretativni dometi ipak bili ograničeni, a istraživanja pre svega usmerena na sakupljanje i arhiviranje građe, proučavanje motiva i tipova priča, njihovih varijanti, međusobnih uticaja kroz difuziju, te umetničkih i stilskih osobina folklornih žanrova.

Važan zaokret dogodio se tokom pedesetih i šezdesetih godina sa bihejvioralnim pristupom, strukturalističkom teorijom i komunikacijskom teorijom koji su otvorili prostor za sagledavanje folkloru kao oblika ekspresivne i simboličke komunikacije i ponašanja različitih ljudskih grupa. Kako Simon Broner ističe, četiri organizujuća koncepta su tada ušla u fokus folklorističkog istraživanja: zajednica, struktura, simbol i performans (Bronner 1986, 106). Međutim, Geri Alan Fajn je neopravdano zanemario razmatranje primene i uticaja strukturalizma u američkoj folkloristici koja je imala svoje znatne predstavnike i nemali broj strukturalističkih studija, i drugim pravcem u razvoju folkloristike u SAD nazvao samo "teoriju performansa" koju je početkom sedamdesetih godina XX veka promovisala jedna grupa tada mlađih američkih folklorista. Svoj zaokret ka komunikaciji, kontekstu i performansu objavili su u danas već čuvenom i često citiranom zborniku *Ka novim perspektivama u folkloru*.³

³ R. Bauman, and A. Paredes, (eds.), *Toward New Perspectives in Folklore*, Austin 1972. Ovaj zbornik radova izašao je kao tematski broj godinu dana ranije u najpoznatijem američkom folklorističkom časopisu *Journal of American Folklore*, Vol. 84, No. 331, 1971.

Podsticaj za teorijsko-metodološko preusmerenje, u odnosu na dotadašnja proučavanja, ova grupa je najpre našla u radu "Etnografija govorenja" [Ethnography of Speaking] antropologa Del Hajmza iz 1962. godine, koja će kasnije dobiti svoje celovito teorijsko uobličjenje u knjizi *Etnografija komunikacije* [Hymes 1973] (Hajmz 1980). Del Hajmz je uticao na formiranje analize performansa ukazujući na povezanost etnografije, socijalne analize i lingvistike kroz *govorni čin*,⁴ ističući da je "etnografska stvarnost intersubjektivna stvarnost" tokom koje se odvija stalni dijalog među ljudima, a u folklornom činu između izvođača i publike (Hajmz 1980, 30). Hajmz je odredio folklor kao *proučavanje komunikacijskog ponašanja na ekspresivnoj, estetskoj i stilskoj dimenziji* usmeravajući metodološku pažnju na sinhronu perspektivu, tj. na posmatranje situacije u kojoj se interakcija odvija u trenutku njenog dešavanja u kontekstu. Uputio je poziv etnografima da otkriju obrasce koji utiču na govor, funkcije kojima služi govor u specifičnim situacijama i efekte koje određeni situacioni kontekst ima na govor. Redukujući upotrebu ili čak odbacujući neke pojmove iz strukturalne lingvistike (pogotovo Noama Čomskog), ali usvajajući Jakobsonovu komunikacijsku šemu, Hajmz se založio za pojmove *performansa kao govornog praksisa i komunikativne kompetencije* folklornih subjekata-izvođača (Bronner 1986, 119-120; Hanson 1993, 329), i usredsredio se na proučavanje

⁴ Inspirisan, između ostalog, radovima ruskih lingvista i semiotičara Romana Jakobsona, Pjotra Bogatirjova i Mihaila Bahtina.

govorne interakcije, okruženja, izvedbe i stila, pa tek na kraju i teksta kao proizvoda komunikacijske situacije.

U takvoj intelektualnoj klimi, koju je neposredno inicirao Del Hajmz, dogodio se paradigmatički prodor u američkoj folkloristici kojem su pripadnici *Novih perspektiva* pristupili pomicanjem težišta pažnje s teksta na komunikativni događaj, na proučavanje folklornog čina na licu mesta i u trenutku dešavanja, na važnost terenskog rada, posmatranja, neposrednog beleženja i opisivanja, te na estetsku i umetničku dimenziju performansa, stil i ličnost izvođača i formu folklornog čina. Ipak, Robert Baron podseća na intelektualnu istoriju discipline zbog koje *Nove perspektive* i nisu bile toliko "nove", niti su predstavljale neki "radikalni raskid" s dotadašnjom tradicijom, kako se mnogima činilo. Četrdesetih i pedesetih godina XX veka sve više se uočavao dinamični karakter folklor, potreba za terenskim radom po ugledu na etnografske metode i uvažavanje nativnih kategorija, a podsetio je i na činjenicu da je Franc Boas još početkom veka bio zainteresovan za ulogu individualnog naratora u imaginativnoj adaptaciji tradicionalnog materijala i stil narativnog performansa (Baron 1993, 227-228, 232). Ono što *Nove perspektive* jesu novo donele bilo je nastojanje da se ujedini konceptualni pluralizam (inače karakterističan za folkloristiku) u intelektualno kohezivan i uticajan pristup, čak paradigmatički, koji bi pomogao omeđavanju folkloristike kao posebne i samostalne naučne discipline (Ibid, 240).

Ubrzo će ovaj pristup proučavanju interaktivnog procesa postati dominantan u američkoj folkloristici, doprinoseći procvatu discipline. Folkloristika je u SAD doživela

značajan pomak koji su pratile redefinicije bazičnih folklorističkih koncepata, kao i primena novih analitičkih metoda, poput komunikacijske analize, kontekstualne analize, analize performansa itd. Fajn ističe značaj ovog zaokreta koji je folklorističku nauku preveo sa "suštinski književnog i statičnog pristupa ka dinamičnom" koji je crpeo svoje ideje iz "sociolingvistike, socijalne psihologije i teorije drame" (Fine 1988, 343). Generaciju koja je iznedrila ovaj naučni zaokret čine i danas uvažena imena, od kojih su mnogi potekli sa znamenitog Odseka za folklor na Indijana Univerzitetu u Blumingtonu pod rukovodstvom Ričarda Dorsona, koji je tu grupu naučnika rado zvao "mladoturcima" američke folkloristike.⁵

No, kao i sve druge teorije, i ova je doživela svoj uzlet pa stagnaciju tokom 80ih godina, izgubivši vremenom značaj "novine" i "intelektualne pobune", i kada su se jasno pokazale neke od bitnih slabosti performativnog pristupa. One su bile najočiglednije: a) po pitanju dijahronije – koju su sasvim zanemarivale (v. Joyner 1975); b) po pitanju grupe i mesta –

⁵ Najvažniji predstavnici "teorije performansa" su: Del Hajms (Dell Hymes), Robert Džordž (Robert Georges), Ber Telkin (Barre Toelken), Rodžer Abrahams (Roger Abrahams), Dan Ben-Amos (Dan Ben-Amos), Ričard Bauman (Richard Bauman), Kenet Goldštajn (Kenneth Goldstein), Linda Dež (Linda Dégh), Barbara Kiršenblat-Gimblet (Barbara Kirschenblatt-Gimblett) i drugi, ali i Alan Dandes (Alan Dundes) i Henri Glesi (Henry Glassie) koji nisu bili teoretičari performansa u užem smislu, ali su pripadali ovoj plodnoj naučnoj zajednici.

ispitujući usko lokalne i regionalne zajednice i izvođače na osnovi "licem-u-lice" komunikacije propustili su da uoče globalizacijske trendove i nove oblike komunikacije pod uticajem informatičke tehnološke revolucije (v. Abrahams 1993, Dorst 1990); c) po pitanju interpretacije i nedostatka eksplanatorne metode – izučavanje performansa kao događaja i naglasak na njegovom striktnom beleženju i opisivanju gurnulo je u drugi plan interpretaciju sadržaja i značenja folklornog čina i onog što se njime predstavlja, pa ne čudi što je Dandes ironično primetio da proučavanje performansa nije ništa drugo do "glorifikovana deskripcija" (Bronner 1986, 124). Vremenom je teorija performansa ušla u uobičajene tokove nauke kao deskriptivni kriterijum i polazna tačka za dalja istraživanja.

Po Fajnovom mišljenju, nakon toga novi metodološki pristupi nisu bili jasno formulisani. Zapravo, Fajn smatra da problem leži u tome što američka folkloristika nije na vreme osvestila i adekvatno prihvatila postojanje drugačije orijentacije u svojim redovima, paralelne teoriji performansa. Stoga se poduhvatio da predloži *treći (novi) pravac* koji on pronalazi u tumačenju folkloru u svetlu socijalnih struktura, posebno u uslovima postindustrijskog globalnog društva kasnog kapitalizma. Drugim rečima, u tumačenju folkloru s aspekta klase, roda, grupe, institucija i materijalne osnove društva. Geri Alan Fajn skreće pažnju na to da pristup koji on predlaže nije nepoznat evropskoj antropologiji i folkloristici: "Američki folklor je bio pasivan, ignorišući svoje veze sa strukturalnim društvenim naukama i sa materijalnom stvarnošću. Takav stav je bio mnogo manje prisutan u Evropi gde je etnografski i strukturalni pristup folkloru bio

uobičajen, i gde su marksizam i druge političke teorije uticale na folklorne studije. Za to vreme, u Americi se o tome malo vodilo računa, budući da je folklor bio više povezan s književnošću i socijalnom psihologijom nego s ekonomijom i politikom" (Fine 1988, 353).

Reč je, dakle, o proučavanju *makro-konteksta* folkloru koji je, po Fajnovom mišljenju, ostao po strani interesovanja folklorista koji su naglasak stavljali na mikro-kontekste. Makro-kontekstualni pristup pružio bi bolji uvid u to šta ekspresivna kultura, a samim tim i folklor, znače za društveni poredak, i u kakvoj su vezi s političkim, ekonomskim i socijalnim strukturama. Makro-kontekstualno tumačenje folkloru Fajn je konkretno i demonstrirao nizom svojih radova o ekspresivnoj kulturi različitih "malih grupa", i analizom značenja i funkcija urbanih i merkantilnih legendi. Svoj teorijsko-metodološki pristup je integrisao u koncept "folklornog dijamanta" kao okvira za izučavanje folkloru u višestrukim aspektima njegovog ispoljavanja. Ono što je za naše razmatranje značajno jeste prepoznavanje dubokog uticaja koji su Del Hajmz i teoretičari performansa svojim idejama izvršili na Gerija Alana Fajna u formulisanju *folklornog dijamanta*, premda taj uticaj Fajn nigde nije direktno pomenuo, ali je on očigledan u eksplikaciji ove koherentne metode. Poglavlje *Socio-folkloristika: teorijsko-metodološki koncepti Gerija Alana Fajna* posvećeno je Fajnovom eksperimentu koji smatram značajnim i zanimljivim za predstavljanje i kritičko razmatranje, tim pre što je u okviru srpske folkloristike, antropologije i etnologije do skoro bio potpuno nepoznat.

*

Ako postoji i jedno disciplinarno polje u kome je strukturalizam našao najznatniju, najdosledniju i najiscrpniju primenu to je svakako – folklor. Razlog tome leži u kolektivnim obrascima, strukturama, znakovnošću i formulativnošću folklornih žanrova. U okviru američke folkloristike njegov najpoznatiji predstavnik je bio Alan Dantes (1934-2005) koji je strukturalnoj analizi odao priznanje napisavši "da u proteklih nekoliko decenija nije bilo takvog teorijskog trenda koji je izvršio veći uticaj na humanističke i društvene nauke od strukturalizma" (Bronner 1986, 112). Brojne su perspektive koje strukturalna analiza pruža "olakšavajući sve vrste različitih načina interpretacije" (Ibid), budući da je kao "metoda otvoren i vodi spajanju s drugim metodama ne protivurečeći genetičkim ili funkcionalnim istraživanjima" (Pijaže 1978, 145). Taj interpretativni korak koji primena strukturalizma omogućava jeste otkrivanje značenja bilo na nivou izraza bilo na dubinskom nivou strukturisanja svekolike ljudske mentalne aktivnosti. Pojavljujući se uporedo s komunikacijskom teorijom i semiologijom, strukturalizam je ponudio novu naučnu paradigmu.

Kada je folkloristika u pitanju, strukturalizam svoje metode i poreklo vodi iz dva različita, mada komplementarna pristupa: Vladimira Propa (1895-1970) i Kloda Levi-Strosa (1908-2009). To su dve nezavisne linije strukturalne analize koje su se susrele početkom šezdesetih godina.

Do tada je već bio poznat Levi-Strossov revolucionarni rad (kako ga mnogi karakterišu) "Strukturalno proučavanje

mita" objavljen na engleskom 1955. godine u *Journal of American Folklore*. Nedugo potom 1958. godine prvi put na engleski biva prevedena i Propova knjiga *Morfologija bajki* (u prevodu Svatave Pirkove-Jakobson). Tada je započeo njen nadasve uticajan *drugi* život, budući da je knjiga bila napisana 1928. godine i ostala sasvim nepoznata van Sovjetskog Saveza u kome je Prop često bio kritikovan i potiskivan na naučne margine od strane sovjetskih komunističkih ideologa.⁶ Veliki značaj i aktuelnost ove Propove studije ubrzo je bila prepoznata i priznata na Zapadu, a među prvima joj je odao priznanje upravo Klod Levi-Stros, iako je njegov odnos s Propom obeležila zanimljiva naučna polemika.⁷ Upoznavanje s Propovim imenom i delom ima-

⁶ O paradoksalnoj i ne baš lakoj naučnoj sudbini Vladimira Jakovljeviča Propa, o kojoj se ništa nije znalo na Zapadu, a koji je uvek bio "u zakašnjenju" u odnosu na vladajuće ideološke tokove u SSSR zbog čega je više puta bio primoravan da se pravda i samokritikuje ne bi li nekako opstao, dirljivo govori odlična uvodna studija Anatolija Libermana za američko izdanje kompilacije najznačajnijih Propovih radova: *Theory and History of Folklore by Vladimir Propp*, Introduction by Anatoly Liberman (Liberman 1984).

⁷ Naučna polemika između Kloda Levi-Strosa i Vladimira Propa pokazala je, na žalost, preosetljivost, pa i nerazumevanje (ili strah zbog ideološke klime u SSSR?) ovog drugog prema osnovnim kritičkim primedbama Levi-Strosa koji je, sve u svemu, odao dužno priznanje Propu i izrazio iznenađenje i zadovoljstvo da su obojica u suštini mislila na sličan, strukturalistički način nezavisno jedan od drugog i s vremenskim razmakom od tri-deset godina. Njihova polemika je objavljena u srpskom prevodu

lo je i svoje anegdotalne strane. O jednoj od njih svedoči Gremas koji je pričao kako je jednom prilikom otišao s Rolanom Bartom kod Levi-Strosa u nameri da ga Bart zamoli da mu bude mentor za doktorsku tezu. Levi-Stros ga je odbio ali im je rekao otprilike ovo: "ima tamo neki Vladimir Prop, preveli ga Amerikanci, pa uzmite da ga čitate". Za Gremasa je to bio presudan momenat jer je svoju semiotiku počeo "da gradi kao *bricolage* uzimajući malo od Levi-Strosa i dodajući ponešto od Propa", zaključivši da je Prop, tako, u Francusku stigao *via* SAD (Greimas 1989, 541).⁸

kao dodatak Propovoj *Morfologiji bajki*, Beograd, Prosveta-XX vek, 1982, u tekstovima pod nazivom "Struktura i forma. Razmišljanja o jednom delu Vladimira Propa" Kloda Levi-Strosa i Propov odgovor "Strukturalno i istorijsko proučavanje bajke".

⁸ Gremas je više puta govorio o svom bliskom prijateljstvu s Rolanom Bartom (1915-1980), čuvenim francuskim semiotičarem, strukturalistom i teoretičarem književnosti, a koje datira iz 1949. godine kada je Gremas predavao na Univerzitetu u Kairu. Pod instrukcijama i podrškom Levi-Strosa i s učešćem Rolana Barta, Gremas je 1966. godine započeo značajan projekat i okupio prvi tim na zajedničkom radu u oblasti strukturalizma, lingvistike i semiotike "Groupe de recherches sémio-linguistiques" (Semio-Linguistic Research Group). Međutim, zanimljiva je sudbina odnosa između Levi-Strosa i Gremasa koji su se upoznali početkom 60ih godina, i o čijoj je saradnji svedočio Gremas često pominjući u svojim radovima Levi-Strosa i svoj dug prema njegovoj teoriji sve do početka 70ih kada je uglavnom prestao to da pominje, a o kojoj, pak, ni jednu jedinu reč nikada nije napisao Levi-Stros, prečutavši svoje poznanstvo s Grema-

Do 70ih godina Propovo ime je, kako piše Anatoli Liberman, postalo na Zapadu "svakidanja reč", takoreći za "domaću upotrebu" među folkloristima, mada ne samo njima. Skoro da do danas ne postoji nijedno delo iz strukturalizma, semiologije i strukturalne folkloristike a da se na ovaj ili onaj način obavezno ne pomenu imena "očeva zasnivača"⁹ strukturalizma.

Zajedničku nit Drugog, Trećeg i Četvrtog poglavlja ove knjige predstavlja upravo strukturalizam, odnosno njegove različite primene. Svaki od tih metodoloških eksperimenata nastao je kao svojevrsni teorijsko-metodološki *novum* u različito vreme, s različitim pobudama, od različitih autorki ali s jedinstvenim ciljem da doprinesu boljim analitičkim performansama folklorističke nauke.

Drugo poglavlje posvećeno je antropološkom i strukturalističkom aspektu književno-teorijskih proučavanja *Nade Milošević-Đorđević*. Kao redovni profesor na Katedri za srpski jezik i književnost na Filološkom fakultetu i dugogodišnji gostujući profesor na predmetu "Folkloristika" na Odeljenju za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Nada Milošević-Đorđević spada u doajene savremene srpske folkloristike. Razlog mog posebnog interesovanja predstavlja njena, u okviru domaće fol-

som iz nepoznatih razloga. O ovome detaljnije u zanimljivom tekstu Ivana Daro-Harisa (Darrault-Harris 2009).

⁹ Pozajmljujem ovaj simpatičan izraz od kolege antropologa Miloša Milenkovića koji on, doduše, koristi za postmoderniste WCTE autore.

kloristike, nedvojbeno pionirska primena Propove metode i analize nekih proznih folklornih žanrova, budući da je Nada Milošević-Đorđević već krajem 60ih godina među prvima, ako ne i prva, uvela Propa na srpsku naučnu scenu. U to vreme srpska i jugoslovenska folkloristika još uvek su bile duboko uronjene u komparativne, književno-filološke i istorijsko-geografske analize, bez naznaka skore modernizacije, o čemu svedoči i pregledni tekst stanja jugoslovenskog folkloričara šezdesetih godina iz pera Feliksa Oinasa. Oinas piše da je tada folkloristika u Jugoslaviji bila u rukama filologa, a kada pominje srpske folkloriste ističe da oni na prvom mestu proučavaju zbirke Vuka St. Karadžića ali ne i živu folklornu tradiciju (Oinas 1966, 399). Međutim, kod Oinasa nema reči o strukturalizmu u jugoslovenskoj folkloristici jer ga nije ni bilo, iako je u to vreme on uveliko prisutan u akademskim krugovima i naučnim radovima folklorista, etnologa i antropologa u Evropi i SAD. Upravo iz te perspektive posmatram tadašnju inovativnost pristupa Nade Milošević-Đorđević u srpskim i jugoslovenskim razmerama.

Naime, te iste 1966. godine kada se objavljuje zbornik radova sa Jugoslovensko-Američkog folklorističkog seminara, Nada Milošević-Đorđević u *Analima Filološkog fakulteta* u tekstu "Prilog proučavanju strukture srpskohrvatske narodne pripovetke" svedoči o dobrom poznavanju vodećih svetskih narativnih strukturalista – Vladimira Propa, Alana Dandesa i Kloda Bremona. Štaviše, primenu Propove metode na srpskohrvatske novele Nada Milošević-Đorđević objavljuje desetak godina pre nego što će se,

prilično nezapaženo, 1975. godine pojaviti prvi prevod Propove *Morfologije bajki* na srpski jezik,¹⁰ i dvadesetak godina pre drugog mnogo poznatijeg izdanja Propa u okviru "Prosvetine" biblioteke XX vek 1982. godine. Dve godine nakon analize novela, 1968, Nada Milošević-Đorđević objavljuje, po mom mišljenju, još značajniji rad "Struktura predanja i pripovedaka o proricanju sudbine pri rođenju" gde, zbog specifičnosti žanra, preinačuje Propov metod i praktično predlaže svoj originalni pristup, kasnije ponovljen i prilagođen u inspirativnom proučavanju strukture srpskih legendarnih priča (Милошевић-Ђорђевић 2000). Šteta je što Nada Milošević-Đorđević nije intenzivnije nastavila da se bavi primenom strukturalnih metoda u srpskoj folkloristici, premda taj pristup svakako nije zanemarila u svom naučnom radu, jer on svedoči ne samo o njenom naučnom potencijalu, već i o nedovoljno iskorišćenom potencijalu tadašnje srpske folkloristike, posebno filološke, da se modernizuje i usmeri ka tokovima svetski aktuelnih naučnih paradigmi. Taj propust će, međutim, nešto kasnije biti ispravljen modernizacijskim radom nekolicine srpskih etnologa i antropologa (v. Ковачевић 2005, Kovačević 2009a, Milenković 2009). Za mene ima poseban značaj narativna sintagmatika koju je predložila Nada Milošević-Đorđević budući da sam njene analitičke modele i sama koristila u svom radu, odnosno prilagodila ih i upotrebila u analizi strukture ličnih i porodičnih priča

¹⁰ "Treći program Radio Beograda" VII (26), 1975: 273-390, u prevodu Petra Vujičića.

o nacionalizaciji i tranziciji, što je u ovom poglavlju sažeto dato kroz komparativnu analizu pomenutih žanrova.

U Trećem poglavlju razmotren je neobičan i zanimljiv metodološki predlog psihologa i folkloristkinje *Beverli Krejn* nastao 1977. godine. Njen eksperiment se sastojao u inovativnoj zamisli da spoji strukturalizme antropologa Levi-Strosa i razvojnog kognitivnog psihologa Žana Pijažea u nastojanju da formira, ka kontekstualnom tumačenju, otvoren strukturalni model i preko njega dođe do *strukture vrednosti*. Premda su i Levi-Stros i Pijaže bili savremenici i strukturalisti, njihovi pristupi se razlikuju, stoga je ideja Beverli Krejn da njihove analitičke metode ujedini interesantna i vredna pažnje. Za svoju analizu je uzela veoma popularnu urbanu legendu "Cimerkina smrt" i na njoj ogledno pokušala da pokaže na koji način se strukturalistički može doći do vrednosti poruke u tekstu. Zanimljivo je primetiti da predmet njene analize – urbana legenda – spaja Beverli Krejn s Geri Alanom Fajnom, s kojim je čak napisala i jedan zajednički rad, i koji se takođe intenzivno bavio ovim folklornim žanrom nadasve popularnim u američkoj i međunarodnoj folkloristici u poslednjih tridesetak godina (v. Kovačević 2009b). Međutim, budući da je metodološki eksperiment Beverli Krejn ostao sasvim zanemaren u američkoj folkloristici i svakako potpuno nepoznat domaćoj javnosti, rešila sam da ga predstavim, kritički razmotrim i saznam kakva se metodološko-analitička vrednost nalazi u njenom pristupu. O tome do kakvih sam rezultata došla može se pročitati u Trećem poglavlju. No, bez obzira hoćemo li slediti njena ana-

litička uputstva ili ne, ideje Beverli Krejn bile su za mene veoma inspirativne i nagnale me da i sama ponudim strukturalnu interpretaciju ove urbane legende.

Sadržaj Četvrtog poglavlja predstavlja, dakle, moja strukturalna analiza "Cimerkine smrti", drugačija od one Beverli Krejn. *Novum* mog eksperimenta predstavlja metod koji sam primenila na urbanu legendu, a to je deo opsežne, složene i razrađene strukturalne semantike lingviste i semiotičara Alžirdasa Žilijena Gremsa (1917-1992), prema čijem analitičkom radu gajim lični afinitet. Na žalost, u Srbiji je Gremsov rad neopravdano slabo poznat a njegova semiotičko-semantička teorija nedovoljno ili nikako primenjivana. Tim pre je to šteta budući da Grems spada među retke strukturaliste koji se mogu pohvaliti brojnim sledbenicima i sopstvenom "školom" – tzv. *Pariškom školom semiotike* (v. Perron & Collins 1989), i takođe, osim Levi-Strosa, možda je jedini francuski semiotičar i strukturalista kome je jedan američki časopis posvetio ceo svoj temat s učešćem vrlo uglednih autora poput Pola Rikera i Umberta Eka (*New Literary History* 20/3, Greimassian Semiotics, 1989).

Grems je sa sledbenicima razvio instruktivne semiotičke metode koje se daju primeniti, ponoviti i proveriti, što čini osnovu svakog naučnog poduhvata. Za Gremsa bi se moglo reći isto ono što je Anatoli Liberman rekao za Propa upoređujući ga s Levi-Strosom: "Propove rezultate svako može da ponovi, dok su Levi-Strosovi zaključci samo njegovi, on je više pesnik nego naučnik" (Liberman 1984, xli). Plodna interdisciplinarna razmena analitičkih

istraživanja između semiotike i folkloristike je višestruko potvrđena brojnim naučnim radovima u Evropi i Americi. U poglavlju *Semiotika urbane legende* nastojala sam da dosledno primenim jedan deo Gremasove semiotike i pokažem kako se strukturalnom analizom može doći do značajnih uvida i kvalitetne interpretacije folklornog narativa.

I

SOCIO-FOLKLORISTIKA **Teorijsko-metodološki koncepti** **Gerija Alana Fajna**

Sociolog minijaturizma i folklorista

Američki sociolog, socijalni psiholog i folklorista Geri Alan Fajn (*Gary Alan Fine*, Njujork 1950) spada među veoma zanimljive autore, mada nedovoljno poznate srpskoj naučnoj javnosti. Interesantnim ga čini bavljenje različitim temama iz svakodnevnog života na granicama nekoliko naučnih disciplina: socijalne psihologije, sociologije, psihologije i folkloristike. Fajn se, osim toga, bavio temama i metodama koje u određenim trenucima nisu bile pomodne u američkim društvenim naukama. Makrosociologiji je nudio radove iz mikrosociologije i simboličkog interakcionizma, uveren da se društveni makrosistemi i strukture mogu razumeti proučavanjem minijaturnih društvenih fenomena, poput sociologije prašine ili ekspresivne kulture malih grupa. S druge strane, dok je američku folkloristiku zahvatala kriza svrsishodnosti, metodološko stagniranje, a poneke čak i stid zbog, navodno, marginalnog imena i statusa folklorista, Fajn je, proučavajući urbane legende, predlagao okretanje sociološkim metodološkim

postupcima, ohrabrujući svoje američke kolege da se ugledaju na evropsku etnologiju i folkloristiku koje su koristile naučne pristupe preuzete iz sociologije i političke teorije. Folkloristici je ponudio pristupe tumačenju koje koristi makrosociologija, dok je ovoj potonjoj, pak, predlagao okretanje etnografiji i simboličkom ponašanju, uveren da sociologija i folkloristika itekako imaju šta da ponude jedna drugoj u teorijskom i metodološkom pogledu. Tematski raznovrsni, teorijski i metodološki utemeljeni i zanimljivo napisani, radovi i ideje Gerija Alana Fajna zaslužuju našu pažnju.

*

Geris Alan Fajn je završio je psihologiju na Univerzitetu u Pensilvaniji, a doktorsku disertaciju iz socijalne psihologije odbranio je na Univerzitetu Harvard. Akademsku karijeru gradio je kao profesor sociologije na različitim univerzitetima, a od 1997. godine prelazi na Nortwestern univerzitet u Evanstonu (Illinois) gde predaje s titulom "John Evans Professor". Bio je gostujući profesor na brojnim univerzitetima u Americi i Evropi i predsednik različitih socioloških udruženja. Fajn se smatra jednim od najboljih poznavalaca i tumača dela Ervinga Gofmana i njegove teorije o simboličkom interakcionizmu. Polja njegovih istraživanja uključuju proučavanje različitih aspekata sociološkog minijaturizma, kulture i interaktivnog ponašanja malih grupa u sklo-

pu savremenih postindustrijskih društava, poput dečjih bezbol timova, sakupljača pečurki,¹ kuvara, omladinskih političkih debata u srednjim školama i sl, proučavanje istorijske i društvene reputacije poznatih ličnosti iz sveta umetnosti i politike a posebno onih s "teškom reputacijom", sociološka istraživanja hrane i kulinarstva, metereologa kao novih "žreca oluje" i prognostičara budućnosti itd. Fajnovu dugogodišnje bavljenje različitim folklornim temama uvrstilo ga je među ugledne folkloriste, a 1988. godine dobija prestižnu nagradu Američkog folklornog društva "Opie Award" za najbolju knjigu iz oblasti dečjeg folkloru (*With the Boys: Little League Baseball and Preadolescent Culture* 1987).

Njegov folkloristički rad tekao je, načelno, u tri pravca.

Veliki doprinos Geri Alan Fajn je dao u proučavanju *glasina* i *urbanih legendi* istražujući njihovo značenje, funkciju i uticaj na ponašanje ljudi. Fajn je usvojio izraz "urbane legende" nakon što je razmotrio druge postojeće nazive (savremene legende, moderne legende) koji su u upotrebi za tu vrstu narativa.² Fajn se založio za upotrebu

¹ Za knjigu posvećenu kulturi sakupljača pečurki u Minesoti *Morel Tales: The Culture of Mushrooming* (1998) dobija nagradu Charles Horton Cooley Award 1999. godine, koju dodeljuje Društvo za proučavanje simboličkog interakcionizma.

² Naravno, problem naziva je sekundaran u odnosu na značenje i funkciju tih narativa. Štaviše, kontekstualno posmatrano nema neke bitne razlike da li se koristi izraz "urbane", "savremene" ili "moderne" legende, tako da čudi nesvršishodni utrošak energije i vremena izvesnog broja američkih folklorista u debati – koji naziv koristiti!

izraza urbane legende precizirajući da se time ne misli samo na grad kao geografsko-prostornu odrednicu, budući da se one šire i po predgrađima i selima, već u smislu temporalne odrednice koja treba da uputi na sadržaj, događaje, osobe, institucije, organizacije i odnose koji su karakteristični za moderan (urban) način života. Reč je o pričama koje koriste tradicionalne teme i motive, ali su uklopljene u tekući kontekst postindustrijskih društava kasnog kapitalizma. Uz korišćenje tradicionalnih motiva u savremenom kontekstu, mnoge od tih legendi sadrže i nove motive koji su se javili u drugoj polovini XX veka, uslovljeni značajnim socio-ekonomskim i tehnološko-informacionim promenama nakon Drugog svetskog rata. Godinama se, stoga, bavio analizom različitih urbanih i merkantilnih legendi, legendi o seksualnim fantazijama, glasinama i pričama koje se šire među decom i omladinom, legendi koje belci pričaju o crncima u SAD itd. Nakon napada na Svetski trgovinski centar u Njujorku radi na istraživanju legendi o terorizmu i 11. septembru, te na političkim i ekonomskim glasinama u vezi imigranata i poslovnih odnosa. U sferi istraživanja urbanih legendi i glasina primenjivao je *makrosociološki pristup*, posmatrajući "celinu modernog društva kao jednu folklornu zajednicu" (Fine 1992, 120).

Drugi važan pravac Fajnovog rada u folkloristici tiče se njegovih nastojanja da uspostavi konkretne *metodološke principe* koji se zasnivaju na metodama preuzetim iz sociologije i socijalne psihologije, što je razumljivo ako se ima u vidu njegovo profesionalno obrazovanje. Uočivši da je američka folkloristika, krajem osamdesetih godina XX ve-

ka, ostala bez jasnog pravca i bez prepoznatljivog naučnog identiteta, u cilju njenog "ozdravljenja" predložio je metode koji bi folklorne narative tumačili kao delove socijalnog sistema, uklopljene u postojeće socijalne strukture i materijalnu osnovu društva. Stoga je u dva navrata objavio radove u kojima se isključivo bavio metodologijom, nastojeći da pruži američkoj folkloristici jasne analitičke okvire. Prvi takav rad je "Third Force in American Folklore: Folk Narratives and Social Structure" (Fine 1988). Predloženi metod kasnije proširuje i dopunjuje novim analitičkim postupcima formirajući teorijsko-metodološki okvir koji je nazvao *folklorni dijament* i objavio ga u radu "Toward a Framework for Contemporary Legends" koji predstavlja uvod u njegovu knjigu *Manufacturing Tales*³ (Fine 1992). Međutim, Fajn nikada nije u celosti sproveo analizu koristeći se svim aspektima *folklornog dijamenta* i na taj način potvrdio ili doveo u pitanje koncept koji je sam predložio. Uostalom, istakao je da predloženi model predstavlja "heuristički vodič za razumevanje svih onih komponenti savremenih legendi koje bi trebalo proučiti", te da stoga ovaj istraživački koncept treba razumeti "više kao željenu listu a ne aktuelnu deskripciju onoga što znamo o urbanim legendama, ali takvu koja treba da nam skrene pažnju na činjenicu da savremene legende operišu na nekoliko analitičkih nivoa" (Fine 1992, 32).

³ Za knjigu *Manufacturing Tales* Fajn je nominovan za nagrade Chicago Folklore Prize i John Hope Franklin Publication Prize.

U svrhu promovisanja "trećeg" pristupa, Fajn je predložio pet osnovnih postulata koje bi bilo moguće koristiti kao polazište za socio-ekonomsko tumačenje folklora:

1. Uslovi socijalne strukture društva oblikuju kulturnu tradiciju, a očituju se kroz odnose među različitim grupama formiranim na osnovu pripadnosti klasi, političkoj partiji, profesiji, rodu, rasi i starosnoj grupi.

2. Sadržaj kulturne tradicije utiče na socijalnu strukturu, formirajući pogled na svet svojih pripadnika i menjajućí njihovo ponašanje. Tako shvaćena tradicija ima prinudni karakter jer određuje koje su akcije i postupci prihvatljivi i mogući u društvu.

3. Folklorna tradicija je, poput društvenih organizacija, uvek u dinamičnoj tenziji i promeni. Sile koje utiču na te promene su strukturalne i kulturalne. Folklorni narativi, stoga, mogu da podržavaju društvene promene, a mogu i retrogradno da deluju isticanjem konzervativnih sadržaja.

4. Transmisija kulturne tradicije prati liniju društvene segmentiranosti. To znači da će u zavisnosti od društvene pozicije pojedinaca teći difuzija određenih folklornih narativa. Niti će svi u društvu čuti sve priče, niti će ih podjednako prenositi, niti će im one isto značiti.

5. Folklorni narativi se izvode u odgovarajućem socijalnom okruženju, a strukturalni faktori koji na to utiču su prirodna okolina, vremensko ograničenje, jezik, interesi i društvena organizacija porodice i šire grupe.

Ovih pet tvrdnji predstavljaju po Fajnu osnovu za analizu folklornih narativa, omogućavajući upotrebu dostupnih metodoloških pristupa svim analitičkim nivoima: tekstu, performansu i kontekstu, ali sada situiranih u šire socio-ekonomske okvire.

Treći pravac Fajnovog bavljenja folklorom odvija se u okviru *mikrosociologije*. U tekstu "Sociological Miniaturism: Seeing the Big Trough the Small in Social Psychology", koji je Fajn napisao sa još dvoje kolega, objašnjavaju se teorijski osnovi sociološkog minijaturizma (Stolte *et al.* 2001). Autori smatraju da značajan doprinos daljem razvoju sociologije i socijalne psihologije leži u razumevanju makrosocijalnih procesa i institucija kroz tumačenje "društvenih fenomena s malom amplitudom", onih koji se tiču "suštinskog domena koju čini gusta tekstura svakodnevnog života". Autori pristupaju problemu sociološkog minijaturizma sa dve različite teorijske pozicije: simboličkog interakcionizma uz korišćenje etnografije dogovorenog poretka (*negotiated order ethnography*) i teorije društvene razmene (*theory of social exchange*). Osnovne teme koje se istražuju jesu društvena moć i kolektivni identitet koji se konstruišu kroz različite društvene procese. Autori veruju da se primenom sociološkog minijaturizma, kroz prožimanje dva pomenuta teorijska pristupa, mogu pružiti važni uvidi i odgovori na ključna pitanja koja postavljaju: šta je kultura, šta je socijalna struktura, i kako kultura i socijalna struktura utiču i oblikuju misli, osećanja i akcije pojedinaca.

Fajnova istraživačka perspektiva u mikrosociologiji usmerena je na proučavanje društvenih pokreta i malih gru-

pa. Metod rada u prikupljanju podataka koji Fajn koristi je etnografski, naglašavajući važnost posmatranja s učestvovanjem unutar proučavane društvene grupe. Sprovodeći potom kvalitativna istraživanja, što je osnovni postupak koji se primenjuje u simboličkom interakcionizmu, Fajna zani-ma da istraži način života, narative, humor, običaje i vero-vanja koje grupa deli i uz pomoć kojih gradi svoj kolektivni identitet; njihovu unutrašnju organizaciju, međusobne od-nose, ciljeve i rizike; te metode pregovaranja koje koristi sa nadređenim društvenim strukturama moći u borbi za pozi-cije, prava i priznanje, stvarajući svoj javni lik (*public self*) i formirajući osnovu za dalje delovanje. Ujedno, kroz sim-boličke vidove ponašanja, grupa daje značenje društvenim procesima, strukturama i, uopšte, kulturi u koju je uključe-na (Stolte *et al.* 2001, 402-403, 406-407). Socijalna struktu-ra, grupni identitet i ekspresivna kultura su ključne reči koje Fajn koristi i tu prepoznajemo njegovo bavljenje *folklorom u mikrosociologiji*, preciznije – ličnim pričama, šalama, glasinama, legendama i anegdotama kao sredstvom simbo-ličkog opštenja koje utiče na ponašanje, shvatanje i emocije članova malih društvenih grupa.

Male grupe i idiokultura

Male grupe predstavljaju jednu od osnovnih Fajnovih tema koju istražuje već više decenija. Krajem 70ih godina XX veka započinje ispitivanje sadržaja i načina međusobne interakcije i oblike ponašanja igrača u tzv. "Maloj ligi"

školskih bezbol timova, da bi nekoliko godina kasnije prešao i na detaljno proučavanje amaterskih grupa sakupljača pečurki. Od tada do danas ne prestaje njegovo interesovanje za različite male grupe, ali i zdušno zalaganje da se na njih obrati povećana profesionalna pažnja i da postanu kao takve predmet proučavanja. Početkom XXI veka, u seminalnom tekstu o malim grupama kao "crnoj kutiji", skrenuo je pažnju na oscilaciju koja je postojala u sociološkom proučavanju malih grupa: tokom plodnih pedesetih i šezdesetih godina one su bile proučavane kao društveni entiteti *po sebi*, da bi nastao period u kome su takva istraživanja u velikoj meri zamrla, a male grupe, nedovoljno teorijski konceptualizovane, služile isključivo kao podloga za istraživanje drugih društvenih fenomena koji su zaokupljali pažnju naučnika (Harrington and Fine 2000, 312-313).

Budući usmeren ka simboličkom inetarkcionizmu i mikrosociologiji, razumljivo je Fajново nastojanje da koncept malih grupa što bolje teorijski uobliči i konkretizuje u različitim istraživanjima. Malu grupu je, zajedno sa Brukom Harringtonom, definisao kao

grupu koja zavisi od lične, obično licem-u-lice komunikacije svojih članova koji sebe prepoznaju kao činioce i učesnike smislene društvene jedinice. Premda veličina utiče na ono što će se smatrati "malom" grupom, načelno se termin odnosi na kolektiv čiji članovi poznaju jedni druge kao distinktivne osobe (Fine and Harrington 2004, 343).

Za osnovu svoje definicije, Fajn i Haringtonova preuzimaju određenje malih grupa Roberta Bejlsa⁴ (Robert Freed Bales) iz pedesetih godina XX veka, gde on piše da "malu grupu definiše bilo koji broj osoba angažovanih u međusobnoj interakciji na jednom ili više okupljanja licem-u-lice, i gde svaka osoba prima utiske i stiče percepciju o svim drugim članovima na dovoljno distinktivan način da može, tada ili pri nekom kasnije ispitivanju, da ispolji reakciju prema svakom članu kao posebnoj individualnoj ličnosti" (Harrington and Fine 2000, 313). Ono što je u ovoj analizi važno jeste, pre svega, razlikovanje male grupe od makar kakvog skupa individua, a to razlikovanje počiva na sledećim premisama: mala grupa uključuje interaktivnu scenu, identifikuje sebe kao smislenu jedinicu i sprovodi diferencijaciju svojih članova spram različitih pozicija koje zauzimaju.

Ističući važnost proučavanja malih grupa kao "mosta" koji povezuje individualni i makrosocijalni nivo analize, Fajn i Haringtonova su ponudili pet komponenti koje uobličuju male grupe čineći ih prepoznatljivim akterima na društvenoj sceni i osnovom građanskog društva. Tih pet činioaca, ukratko, čine sledeći elementi (Harrington and Fine 2000, 314 i dalje):

1) Grupa omogućuje socijalizaciju i prilagođavanje svojih članova zajedničkim standardima (funkcija kontrolisanja).

⁴ O Bejlsovom metodu u proučavanju malih grupa pisao je kod nas Vojin Milić (Milić 1978, 450-454).

2) Grupa obezbeđuje arenu u kojoj se mogu dovesti u pitanje i menjati zajednički standardi i očekivanja, pa u tom smislu grupa predstavlja "inkubator društvenih promena" (funkcija potvrđivanja).

3) Grupa obezbeđuje uspostavljanje mreže odnosa tako da slabe veze postaju čvrste i intimne. Tako uspostavljeni odnosi omogućavaju difuziju kulturnih formi koje grupa deli (funkcija organizovanja).

4) Grupa obezbeđuje prostor za kolektivni razvoj, prisvajanje i interpretaciju značenja i kulturnih objekata. Takva aktivnost dozvoljava zajednici da se ispolji na simbolički način. Svaka mala grupa je vezana za svoju idiokulturu (funkcija predstavljanja).

5) Male grupe su područja u kojima se stiču statusi, pozicije i društveni identitet. U slučaju pripisanih karakteristika, grupe obezbeđuju nagrade i kazne čime se generiše značenje statusa. Istovremeno, grupa je mesto aktivnog otpora i preformulacije pripisanih statusnih uloga i identiteta (funkcija pripisivanja).

Zanimljivo je da su se Fajn i Haringtonova zapitali da li je u današnjem vremenu intenzivnog razvoja virtuelne komunikacije i dalje smisljeno insistirati na komunikaciji licem-u-lice kao suštinskoj odrednici malih grupa (Harington and Fine 2000, 313). Smatram da je ovo pitanje, iako se čini važnim, u suštini deplasirano naprosto zato što virtuelna komunikacija, kolikogod bila intenzivna u smislu provedenog vremena i utroška lične energije u razmeni ideja i stavova na odabranu temu, ne ispunjava skoro nijedan od osnovnih kriterijuma koji su dati u definisanju

malih grupa: ne uspostavlja čvrste i intimne veze među svojim pripadnicima ukoliko se sagovornici već od ranije nisu poznavali licem-u-lice (dakle, u pitanju su slabe veze); ne daje dovoljno podataka svojim učesnicima da bi mogli da reaguju na druge članove grupe kao na "distinktivne osobe" sa prepoznatljivom ličnošću (na stranu mogućnost lažnog predstavljanja u virtuelnoj komunikaciji); ne vrši prinudu nad svojim članovima da dele iste kulturne norme i modele; niti im dodeljuje jasno definisane statuse i pozicije važne za unutrašnju organizaciju i hijerarhiju male grupe. Drugim rečima, teško da ijedna virtuelna grupa, formirana po bilo kom osnovu interesovanja svojih članova, može da obezbedi čvrste unutrašnje veze, da podstakne na značajniju društvenu akciju svoje članove i da legitimise tu grupu pred širim socijalnim strukturama kao aktivnog činioca društvenih odnosa. Rekla bih da komunikacija licem-u-lice nije tek puka forma, zamenljiva bilo kojom drugom formom kontakta, već jedna od bazičnih karakteristika međuljudskih odnosa, polazna tačka za bilo koji vid individualnog, društvenog i kulturnog ispoljavanja i komuniciranja. Tek na osnovu tako stečenog elementarnog iskustva u opštenju u stanju smo da gradimo i druge kontakte, realne ili virtuelne, i da pravimo razliku u stepenovanju svog intelektualnog i emocionalnog angažmana u grupama.

Ovako formulisani teorijski okvir omogućuje prepoznavanje i dalje proučavanje malih grupa. Za antropologiju i folkloristiku svih pet komponenti su važne, ali posebno privlači pažnju četvrta stavka gde se kaže da "male grupe stvaraju

svoju *idiokulturu*" odnosno specifične oblike kulturne komunikacije i simboličkog ponašanja. Do tog koncepta Fajn je došao još na početku svojih istraživanja, i to demonstrirao, na primer, u proučavanju školskih bezbol timova (Fine 1979b) ili ozloglašene "porodice" Čarlsa Mensona (Fine 1982).

Polazeći od interakcionističke teorije po kojoj značenje proističe iz interakcije tokom koje se stvara i prenosi kultura kao skup deljenih pojmova i značenja, Fajn ističe *malu grupu* koja svojim članovima iskustveno prenosi šire kulturne koncepte ali i stvara posebne, njoj svojstvene kulturne oblike. *Idiokulturu* stoga definiše

kao sistem znanja, verovanja, ponašanja i običaja koje dele članovi neke interaktivne grupe na koju se oni oslanjaju i upotrebljavaju je kao osnovu za dalje interakcije. Članovi grupe shvataju da dele zajednička iskustva na koja se mogu pozvati, očekujući da će ih drugi članovi razumeti, i da će ih i ubuduće moći upotrebiti u konstruisanju društvene realnosti... Jednom stvorena i razvijena idiokultura, oblikuje potom buduće akcije i kolektivna značenja (Fine 1979b, 734, 736).

Nije svako grupno ponašanje ili razgovor deo idio-kulture. Da bi se narativi (legende, anegdote, šale, lične priče, žargon, nadimci, izreke), verovanja i ponašanje mogli smatrati idiokulturom potrebno je da, po Fajnu, zadovolje pet kriterijuma⁵ (Fine 1982, 49):

⁵ Na osnovu početnih slova engleskih reči za pomenute kriterijume – Known, Usable, Functional, Appropriate i Triggered, Fajn je uspostavio dijagram koji istraživači treba da slede u pre-

a) da budu *poznati* svim članovima: da čine poznatu kulturu grupe koja, potom, predstavlja rezervoar iz koga se generišu buduća znanja;

b) da budu *upotrebljavani* i pominjani u grupnoj interakciji: "upotrebljivost" ekspresivne kulture ne zavisi od objektivnih kriterijuma već od značenja koja proističu iz grupnog stava i verovanja a koja su, uglavnom, nepoznata, neupotrebljiva pa i besmislena osobama van grupe;

c) da budu *funkcionalni* spram potreba grupe i/ili njenih pojedinih članova;

d) da budu *odgovarajući* u smislu statusne hijerarhije u grupi: mnogi elementi koji su za grupu funkcionalni neće postati deo idiokulture ukoliko ne podržavaju statusnu strukturu grupe, uloge i distribuciju moći među njenim članovima;

e) da budu *izazvani* nekim događajem: takav događaj mora biti posebno značajan ili neobičan da bi proizveo odgovor i stimulisao kulturnu kreaciju.

Jedanput stvorena idiokultura postaje samogenerišuća nastavljajući da oblikuje buduće akcije i kolektivna značenja koja članovi dele, što omogućava proces kulturne diferencijacije između malih grupa.⁶ Koliko je važna idiokul-

poznavanju onoga što zaista čini idiokulturu: $K > U > F > A > T$ (Fine 1979b, 738).

⁶ Primera radi, Fajn navodi značajnu razliku između školskih bezbol timova, jednih koji sebe percipiraju kao uspešne i pobeđničke stvarajući daleko robustnije oblike kulturnog ponašanja od grupa koje se smatraju gubitničkim (Fine 1979b, 736).

tura za neku grupu pokazuje i način prihvatanja novih članova: sve dok aspirant na članstvo u grupi ne savlada dovoljnu količinu znanja koje čini idiokulturu, neće biti prihvaćen kao punopravni član grupe. Male grupe, kao proizvođači kulture, nisu izolovane, stoga ih treba proučavati u međusobnim odnosima i u odnosu na širu društvenu strukturu.

Folklorni dijamant

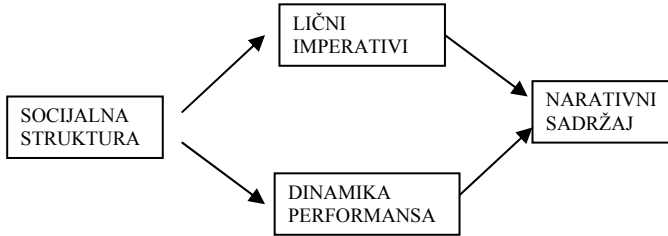
Folklorni dijamant je naziv koji je Fajn dao teorijsko-metodološkom okviru za proučavanje dinamike stvaranja, prenošenja i značenja savremenih legendi (Fine 1992, 1-42). Fajn je, predlažući ovaj model, imao na umu povezanost nekoliko varijabli koje je smatrao ključnim za proučavanje urbanih legendi. Kao najvažnije faktore, istakao je četiri elementa analize:

1. *Socijalnu strukturu* – koju čini širi društveni, institucionalni i komunalni kontekst;

2. *Lične imperative* – koji se odnose na unutarpsihičko stanje naratora;

3. *Dinamiku performansa* – neposredno, interakcijsko okruženje i ponašanje putem kojih se legende šire, kao i očekivanja publike;

4. *Narativni sadržaj* – odabrani, izmenjeni ili ignorisani tekst narativa.

Iz skice modela *folklornog dijamanta* jasno je da postoji hijerarhija međusobne uslovljenosti varijabli. Teoretski bi se moglo pretpostaviti da svi elementi, na neki način, utiču povratno jedni na druge, ali snaga i pravac tog uticaja ni približno nisu jednaki. Praktično, jedina "zavisna varijabla" je narativni sadržaj u kome se stiču uticaji prethodne tri varijable. S druge strane, socijalna struktura predstavlja uticaj "spoljašnjeg faktora" koji obezbeđuje osnovu za ostatak modela. Socijalna struktura, međutim, ne utiče direktno na sadržaj narativa menjajući ga ili selektujući materijal, već posredno, kroz medijaciju druge dve varijable: personalnih imperativa i dinamike performansa. Ove dve, nazovimo ih "središnje" varijable, čine primarne puteve medijacije socijalne strukture kroz ličnu percepciju, spoznaju, memorisanje podataka, javnu izvedbu i odgovor publike.

Razmotrit ćemo svaku od ovih varijabli da bi videli šta Fajn pod time razume i na koji način tumači različite elemente i nivoe uz pomoć kojih je moguće izvršiti analizu folklornih narativa, služeći se prikazanim modelom.

Socijalna struktura

Primarna sila koja uobličava narative, kao i sam proces naracije, jeste *društvena strukturiranost*. Štaviše, uticaj koji društvena struktura ima na kulturu, kroz promene u ekonomiji, tehnologiji i društvenim institucijama, jeste jedna od uobičajenih i zajedničkih polaznih premisa u savremenoj folkloristici. Ljudi obično lakše prihvataju promene u strukturi nego u kulturi, jer im se prva čini više "tehnička" a manje "moralna", stoga u današnje vreme sve više gaje osećaj nostalgije, osećaj da su izgubili "staru kulturu", smatra Fajn (Fine 1985b, 8-9). Ta devolutivna premissa, ipak, nije novost za folkloristiku koja od svog osnivanja "bije bitku" s vremenom i utiskom da "stara kultura i tradicija" ubrzano nestaju pod uticajem opšteg procesa modernizacije. Međutim, odnos socijalne strukture i folklor je dvosmeran. Različiti elementi ekspresivne kulture, poput pesama, legendi, parola, plakata i drugog, mogu biti podsticajni u pravcu promena u društvu (npr. revolucionarni i reformistički pokreti koji se obilato koriste ekspresivnom kulturom za promociju svojih ideja i stavova), ili, s druge strane, ka održanju status quo-a u društvu idući na ruku konzervativnim snagama i očuvanju tradicionalnih kolektivnih predstava i oblika ponašanja. "Folklor, tako, nije tek reaktivan na ono što se oko njega dešava, već je potencijalno aktivna snaga u tim procesima", smatra Fajn (Fine 1985b, 14).

Postoji mnoštvo različitih strukturalnih elemenata u heterogenim društvima koji utiču na folklor, ali Fajn kao

bitne ističe četiri: *klasnu strukturu, demografsku podelu, institucionalnu strukturu i organizaciju društvene mreže.*

Klasna struktura je element koji su folkloristi, po Fajnovom mišljenju, slabo uzimali u obzir uprkos njenom očiglednom značaju koji ima za društvenu organizaciju i političku ekonomiju. U folklornim narativima politički diskurs se ispoljava kroz kritiku i interpretaciju događaja koji se odvijaju na javnoj sceni.⁷ Klasna napetost, ekonomske, društvene, ideološke i političke razlike konstantni su generator različitih oblika folklornog ispoljavanja, pogotovo ako im je sadržaj takav da se s pozicija društveno normiranog ponašanja smatraju nepoželjnim.

Većinu američkog stanovništva, na primer, čine pripadnici srednje klase i Fajn smatra da mnoge legende, zapravo, ukazuju na unutrašnju tenziju i podeljena osećanja koje ova klasa ima prema onima iznad i ispod njih: zavist, divljenje i snishodljivo sažaljenje prema višoj klasi, poznatim javnim ličnostima i bogatima prema čijoj poziciji gaje aspiraciju; dok prema klasi siromašnih gaje odbojnost jer se boje da bi mogli skliznuti nazad ka njihovom statu-

⁷ U srpskoj antropologiji i folkloristici političkim folklorom su se, na primer, bavili Ivan Kovačević, *Semiologija mita i rituala II - Savremeno društvo*, i *Semiologija mita i rituala III - Politika*, Srpski genealoški centar, Beograd 2001; Dragana Antonijević, *Karađorđe i Miloš: Mit i politika*, Srpski genealoški centar, Beograd 2007; Slobodan Naumović, *Upotreba tradicije*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd 2009.

su, uz pomešana osećanja anksioznosti, milosrđa i, takođe, snishodljivog sažaljenja. Fajn smatra da konstantni strah koji srednja klasa ima jeste da i viša i niža klasa bolje žive od njih i imaju srećniji život. Ovakva ambivalentna osećanja reflektuju se u sadržaju i implicitnim porukama brojnih savremenih legendi.

Demografska podela se odnosi na "pripisane" statuse, pod kojima se podrazumevaju rodna, rasna i etnička pripadnost. Pojedinci se rađaju unutar ovih statusa nad kojima nemaju voljnu kontrolu. Pripisani statusi imaju značajnog uticaja na mišljenje i ponašanje pripadnika heterogenih društava u kojima je prisutna stalna borba za moć i resurse, i gde se uvek nekoj grupi, po rasnoj, etničkoj ili rodnoj osnovi, pripisuje uspešnije pozicioniranje za prisvajanje, upravljanje i vladanje tim resursima. Osim toga, uprkos naporu savremenih društava, kroz zakonske propise i aktivnost pokreta za građanska i ljudska prava, da u javnosti promovišu i normiraju veće razumevanje, uniformnost i toleranciju u društvu, naivno bi bilo pretpostaviti da su stare etničke, rodne ili rasne predrasude nestale, pogotovo kod takvih grupa koje dele isti životni prostor.

Fajn se zapitao kakva je relevantnost, u odnosu na folklor, tih nastojanja da se kao javno ponašanje normira društvena tolerancija, i dao odgovor kroz sledeće primere: danas ljudi moraju biti mnogo više obazrivi kada reše da pričaju, na primer, viceve koji su ne tako davno bili sasvim prihvatljivi a danas se smatraju rasističkim ili seksističkim,

budući da bi zbog toga mogli snositi različite posledice; ili, ukoliko se u nekom vidu popularne kulture u SAD pojavljuje folklorni lik "negativca" pripisan nekoj rasnoj ili etničkoj grupi, odmah se mora dati, radi ravnoteže, i uloga "heroja" nekom drugom iz iste te grupe (Fine 1985b, 12). Takođe, brojni su narativi sa specifičnom rodnom tematikom tako da se danas, zahvaljujući feminističkom pokretu, jasno izdvajaju i proučavaju narativi tzv. "ženskog folklor". U njemu se javljaju teme koje se odnose na specifične strahove, stanja, aspiracije i osećanja žena (npr. diskursi i verovanja vezana za menstruaciju, za seksualne prakse, lične ispovesti silovanih žena, seksualna diskriminacija itd.), a posebno se rodna razlika primećuje u horor legendama koje se šire među tinejdžerima i omladinom.

Zbog pomenutih društvenih promena uočljiv je pomak u odnosu na tradicionalne sadržaje takvih narativa (Šekspiru, recimo, niko nije zamerao što je negativne karakteristike "štetočine" u *Mletačkom trgovcu* pripisao Jevrejima Šajloku kao paradigmi svog naroda). U tom smislu, jasno je da će se uticaj ovih statusa u savremenom društvu ispoljiti na sadržaj i izvedbu folklornih narativa, određujući koji će žanr i sa kojim sadržajem biti distribuiran u odnosu na pomenute statuse i normiranu tolerantnost.

Institucionalne strukture se odnose na institucije koje eksplicitno ili implicitno podržava državna uprava, budući da one propisuju i sankcionišu cijeve i ponašanje pripadnika društvene zajednice, prenoseći ujedno postojeće norme i vrednosti. Ove institucije, stoga, imaju veliku moć

koju sprovode kroz mrežu različitih organizacija, kroz proces socijalizacije i društvene kontrole. Važan element institucionalne strukture jeste upravo proces socijalizacije (kroz institucije porodice, škole, crkve i dr.) koji utiče na sadržaj, izbor i pamćenje različitih narativa. Sledeća važna institucija je radno mesto koje obiluje takvim i tolikim folklornim sadržajima da omogućuje izdvajanje posebnih grupa "profesionalnog folklor". Mas mediji, pak, predstavljaju moćan kanal prenošenja savremenih legendi, pri čemu je značajno to što je njihova publika neselektivna, nediskriminišuća i masovna. Zanimljivo je pokazati kako na primeru mas medija Fajn određuje značaj svojih varijabli. On smatra da mediji slabo utiču na "lične imperATIVE", ali zato znatno utiču na "dinamiku performansa" kroz dramatičan način prezentovanja određenih sadržaja (glasina, tračeva, legendi) koje nameću javnosti čineći ih aktuelnim i poznatim. Posebno su interesantne savremene legende koje se odnose na religijske institucije i njihove kultove, pripisujući pojedinim verskim organizacijama i sektama daleko veću konspirativnu moć nego što je one stvarno poseduju.

Mreža društvenih odnosa jeste skup interpersonalnih relacija koje se zasnivaju na ličnom izboru, slučajnim poznanstvima i strukturama sistema. Uticaj koji mreža čvrstih međusobnih odnosa ima na difuziju i sadržaj narativa je velika a čine ga odnosi prijateljstva, popularnost, organizacijska i grupna pripadnost, itd. Posebnu kategoriju isprepletane i široko razgranate društvene mreže "slabih veza" uslo-

vio je razvoj informatičke tehnologije koji obezbeđuje brzu i masovnu difuziju folklornih narativa uz pomoć telefona, mobilnih telefona, fax mašina, fotokopir mašina i kompjutera, šireći mrežu interakcije daleko preko uobičajene folklorne "licem-u-lice" komunikacije, povezujući ljude koji se slabo ili nimalo lično ne poznaju. Mas mediji se mogu razmatrati, takođe, i kroz ovu stavku strukturalne varijable, ako ih posmatramo kao snažne čvorove komunikacionih kanala, kao centralne aktere savremene informatičke mreže.

Lični imperativi

Lični imperativi za Fajna predstavljaju činioce unutarpsihičkog stanja naratora koji utiču na stil i sadržaj njegove izvedbe: slika koju ima o sebi, memorijske sposobnosti, raspoloženje i ličnost. Po Fajnu, svi ovi elementi posebno dolaze do izražaja kada su u pitanju žanrovi koje zna i ume da reprodukuje/izvodi mali broj članova neke zajednice (epske pesme, lirske pesme, balade, bajke), dok umnogome gube na značaju ako je reč o žanrovima koji se masovno šire i za čije izvođenje nije potrebna nikakva posebna nadarenost. S druge strane, komercijalizacija izvedbe nekih folklornih sadržaja promenila je status bivših lokalnih izvođača za užu zajednicu u profesionalne izvođače na javnoj sceni za masovni auditorijum koji sada plaća da bi se zabavio. Ne treba sumnjati da taj pomak ka profesionalizmu i većem audotirujumu utiče na ličnost izvođača koji mora da se prilagodi novim okolnostima.

Ipak, činjenica je da su folkloristi i dan danas veoma rezervisani kada treba ispitati ovaj aspekt folklorne komunikacije. Ključni razlog počiva u tome što za valjano istraživanje unutarpsihičkih karakteristika izvođača treba poznavati i primeniti neku od psiholoških metoda, a folkloristi po pravilu nisu obučeni da koriste analitičke metode proistekle iz psihologije. Retki su folkloristi koji se odlučuju na njihovu primenu, a najpoznatiji među njima je svakako Alan Dandes koji je formulisao pristup koji je nazvao "psihoanalitička semiologija" i razvio ga u nizu svojih radova (Dundes 1980, 33-61). Drugi razlog rezervisanosti antropologa folkloru prema primeni psihoanalitičkog pristupa leži u njihovom otporu da neku grupu ili zajednicu "polegnu na kauč", ili da u tome traže nešto što i sami smatraju spekulativnom kategorijom sumnjive vrednosti kao što je "nacionalni", "etnički" ili "grupni" karakter. Iako je psihološka antropologija imala svoj uzlet, savremena antropologija folkloru nerado gleda na metaforu po kojoj se celo društvo može tretirati kao pojedinac. Fajn nudi predlog za pristup blizak socijalnoj psihologiji, izbegavajući time loše strane klasičnog psihoanalitičkog pristupa primenjenog na čitave zajednice. Važno je što Fajn ističe da takvih istraživanja zapravo ni nema, tako da ovaj njegov predlog treba više shvatiti kao razmišljanje i zalaganje za neko buduće istraživanje koje bi se vršilo u tom pravcu.

Self je područje koje je s najviše zanimanja ispitivano u socijalnoj psihologiji zato što čini spoj uticaja socijalnih

sila i individualnih karakteristika, a obrazuje se kroz socijalne interakcije: kroz odgovore i reakcije drugih učimo i saznajemo ko smo i kakvi smo. Naše biće je, stoga, jednim svojim delom rezultat procesa socijalizacije. "Self" je, po Fajnu, u velikoj meri "demografski self" zato što naši pripisani statusi (rasa, rod, etnička pripadnost) bitno utiču na svest o tome ko smo i šta smo. Skupa zajedno, lične karakteristike i "demografski self" određuju interese i interesovanja, a tu već stižemo i do područja folklora, kao dela ekspresivne kulture u kojoj se ova varijabla iskazuje. Ona će se pokazati kao relativno važna u izboru sadržaja, stila i sklonosti izvođača ka određenim žanrovima, pa ipak, smatram da značaj ovih faktora za folklor nije preterano veliki.⁸ Što se Fajna tiče, on priznaje da posredujuća uloga izvođača i njegove ličnosti, u transferu koji ide od njegove društvene i demografske pripadnosti ka konačnom sadržaju i žanru narativa, i dalje ostaje neistražena.

Nesvesni motivi. Istraživanjem ovog područja najviše bismo se približili psihoanalizi, a to je, kako sam ranije istakla, sklizak teren u antropologiji folklora. Folkloristima koji se, ipak, odluče za proučavanje nesvesnih motiva koji

⁸ Primera radi, džez, bluz, soul, rep i hip-hop kao značajni muzičko-izvođački koncepti XX veka nesumnjivo su potekli od crnačke urbane populacije u gradovima SAD, ali su ubrzo postali globalni fenomeni, prihvaćeni sa podjednakim oduševljenjem i među drugim rasama i narodima širom planete koji su u takvoj muzici takođe pronašli svoje interese, sklonosti i afinitete.

utiču na sadržaje folklornih narativa, ostaju na raspolaganju klasični psihoanalitički pristupi koje su razvile škole Sigmunda Frojda i Karla Gustava Junga, ili psihoanalitička semiologija Alana Dandesa.

Osnovno polazište psihoanalitičkog pristupa je da folklor predstavlja projekciju društveno sankcionisanih tema, pa se može smatrati nekom vrstom "izduvnog kanala" za socijalne tenzije proistekle iz potisnutih želja i strahova. Stoga, Fajn smatra pristup korisnim u istraživanju narativa sa direktno ili indirektno ekspliciranim seksualnim i agresivnim temama, iako je podvrgao opreznoj kritici psihoanalitičke analize u američkoj folkloristici frojdotske orijentacije, posebno radove Alana Dandesa koji je bio najeksponiraniji zastupnik ovog pravca (Fine 1984, 1992).⁹ Fajn smatra da tumačenje folklornih narativa na osnovu nesvesnih motiva nije neophodno, ali isto tako ističe da ne možemo opovrgnuti postojanje snažnog uticaja koji na nas imaju naše nesvesne i podsvesne želje i strahovi.

Ostaje važno pitanje koje Fajn iskreno postavlja: kako ćemo prosuditi validnost uticaja i sadržaja nesvesnog, kao i interpretacije koje otuda proističu, kada nesvesno možemo tek indirektno otkriti? U tom smislu, on predlaže folkloristima dva kriterijuma za procenu adekvatnosti psihoanalitičke interpretacije folklornih tekstova (Fine 1992,

⁹ To mu Alan Dandes, izgleda, nije oprostio pa ga je u diskretno omalovažavajućem tonu pomenuo kao neopravdano sumnjičavog kritičara, v. Dundes 1987, 63.

45-58). Prvi kriterijum je unutrašnja konzistentnost – da li tumačenje važi za sve ili skoro sve ključne detalje u priči? Drugi kriterijum je spoljašnja validnost – da li tumačenje vodi računa o istorijskom i društvenom kontekstu u kome se priča pripoveda? Kriterijum spoljašnje validnosti dovodi u vezu nesvesne motive sa performansom i socijalnom strukturom. Na taj način Fajn želi da naglasi uticaj mreže društvenih odnosa i demografski status na nesvesne motive naratora i njegove publike, zaključujući da "nesvesno, iako ne može biti svesno kontrolisano, ipak nije proizvoljno i koristi iste kanale kao i svesna misao" (Fine 1992, 18).

Raspoloženje. Pod ovom varijablom Fajn podrazumeva naša stanja i raspoloženja koja su prolaznog karaktera i uslovljena su situacijom. Raspoloženje i stanje svesti naratora najviše će imati odjeka u njegovoj izvedbi, a potom i izboru žanra. Fajn u igru uvodi uticaj euforičnih stanja, alkohola i droge na izvođača kada se opredeljuje da, na primer, ispriča neki lascivni vic ili priču s naglašenom erotskom temom. Opet, neka agresivna ili frustrirajuća raspoloženja mogu navesti naratora na priču, vic ili trač otvoreno neprijateljskog i agresivnog karaktera. Dramatičan efekat koji raspoloženje ima održava se, recimo, u glasinama i "vrućim" vestima, budući da se one šire u atmosferi s naglašenim dramskim ili histeričnim nabojem. Dodala bih da depresivne i melanholične osobe, očigledno, ne spadaju u grupu dobrih naratora "vrućih" vesti, go-licavih tračeva ili katastrofičnih glasina.

Racionalan izbor. Ovaj zanimljiv pristup, potekao iz neoklasične ekonomije, našao je svoju primenu u sociologiji, političkim naukama i psihologiji, ali skoro nikako u folkloristici, zaključuje Fajn. Reč je o konceptu *racionalne akcije* koji polazi od toga da se ljudsko ponašanje može adekvatno, mada ne i potpuno, razumeti ako svakog aktera ili grupu aktera posmatramo iz perspektive želje da se maksimalizuje dobitak a minimalizuje gubitak ili šteta iz preduzete akcije. Takozvana *cost-benefit* teorija ili *analiza isplativosti* mogla bi se, ipak, primeniti i u folkloristici, smatra Fajn, ako situaciju naracije posmatramo kao svaku drugu socijalnu situaciju u kojoj narator vaga odnos dobitka/gubitka za sebe ukoliko pristupi izvedbi nekog folklornog narativa. Mogao bi zadobiti ili izgubiti pažnju publike, steći ili izgubiti njihovo poštovanje za svoje uspešno/neuspešno iskazane sposobnosti, znanje i prikazano umeće, biti prihvaćen ili izviždan od auditorijuma ukoliko je izabrao dobar/pogrešan čas da ispriča pravu/pogrešnu priču itd. Fajn je s pravom uveren da većina nas izvrši brzu procenu *cost-benefit* situacije pre nego što se reši da ispriča neki vic, trač, glasinu ili anedotu, ubaci se u nečiji razgovor ili povede diskusiju na neku temu. Sve je ovo, dakako, u vezi i s našom društvenom pozicijom i statusom jer oni imaju uticaja na našu procenu situacije i analizu isplativosti ishoda. Otuda i Fajново čuđenje što folkloristi još uvek nisu spoznali značaj ovog faktora i pristupili ispitivanju uticaja racionalnog izbora na izvođenje i sadržaj folklornih narativa.

Dinamika performansa

Interaktivna situacija u kojoj se odvija neki performans određuje elemente njegove dinamike. Izvedba, pritom, ne mora uvek imati estetski i umetnički kvalitet. U slučaju brojnih savremenih žanrova koji proizlaze iz svakodnevne govorne situacije, među koje spadaju i urbane legende, umetnička dimenzija potpuno izostaje ili je nebitna.

Okruženje. Strukturalni uslovi života neke grupe proizvode okruženje u kome se performans odvija. U ovom segmentu istraživanja mogu se ispitivati različiti tipovi i uslovi okruženja, kao i njihove posledice na performans, publiku i sam narativ, pa tako, na primer, postaje važno da li je prostor u kome se performans odvija javni ili privatni; da li neko sa strane posmatra/kontroliše izvedbu ili je ona namenjena uskom, poznatom krugu slušalaca; da li su narrator i slušaoci u istoj ili hijerarhijski nejednakoj društvenoj poziciji; da li se govori glasno ili tiho; da li je gestikulacija dozvoljena ili se smatra neprimerenom; da li ljudi stoje ili sede; da li je prikladno izražavanje emocija ili nije prikladno; da li je situacija izvedbe formalna ili neformalna; da li se performans dešava danju ili noću (temporalna odrednica performansa je veoma bitna za neke žanrove), u neko određeno doba godine itd.

Navedeni elementi (a spisak bi se mogao produžiti) nesumnjivo pokazuju da je okruženje jedan od veoma značajnih faktora za razumevanje značaja i smisla narativa, kao i

društvenog i kulturnog konteksta performansa. Uslovi socijalne strukture u ovom slučaju naročito dolaze do izražaja.

Stil i tekstura. Ova varijabla ukazuje na estetsku dimenziju performansa. Za mnoge žanrove je ona važna i publika ume jasno da proceni da li su stil izvođača i njegove umetničke sposobnosti na visini očekivanog. S druge strane, postoje elementi stila kojih je publika jedva svesna, ali ih podsvesno beleži i uz pomoć njih razume i tumači izvedbu i sadržaj koji je predmet izvedbe (osim verbalnog to može biti neki muzički ili neverbalni, odnosno kinetički performans). U takve paraverbalne i neverbalne elemente izvedbe, koje hvatamo na rubu svesti, spadaju, na primer, gestovi, mimika, pokret, dijalekt, jezičke finese i bravure, stilske i retoričke figure, i drugi elementi onoga što je Dandes nazvao *teksturrom* (Dundes 1964b). Fajn, međutim, uvodi još jedan aspekt tumačenja teksture koji Dandes nije razmatrao, a možda o njemu nije ni razmišljao kada je definisao ovaj analitički nivo. Fajn, naime, govori o "teksturi glasine" ili "teksturi istinite priče" ili "teksturi bajke" ili "teksturi šale" koji mogu postojati u pozadini urbanih legendi, usmeravajući ih ka osobinama tih drugih žanrova, pa prema tome i prihvatanju publike koja će tumačiti legendu u odnosu na njene "pozadinske" ili teksturalne karakteristike.

Svrha interakcije. Motivacija naratora i cilj koji želi da postigne čine bitan sastavni deo proučavanja performansa. Folkloristi to zovu "pragmatičnost performansa". Fajn se ovde oslanja na model interakcije koji je predložio Erving

Gofman, a koji govori o *strategijama samopredstavljanja i kontrolisanju utiska* koji izvođač ima na umu tokom svog nastupa, a čija je osnovna svrha da se kroz interakciju zadobije društveno i moralno priznanje u svetlu postojećih kolektivnih vrednosti. Želja izvođača je da se sviđa, zabavi ili informiše publiku očekujući pozitivan povratni efekat svoje izvedbe. Opasnost je, naravno, ako uspeh izostane. S druge strane, interakcija može imati za cilj povećanje solidarnosti grupe, učvršćivanje unutrašnjih veza, određivanje spošljajšnjih granica spram drugih grupa/pojedinaca i potvrđivanje/zadobijanje određenih statusa kroz diskurzivnu interakciju i kontekstualizaciju normi i vrednosti koje se prenose putem izvedbe.

Odgovor publike. Pitanje reakcije publike odavno je predmet interesovanja i analize folklorista i predstavlja ono što se, kako Fajn kaže, danas u književnoj kritici pomodno naziva "teorija odgovora čitaoca" (*reader-response theory*).

Sve što je do sada rečeno o dinamici performansa stiče se u ovoj varijabli: verodostojnost, uspešnost, prihvatanje i odobravanje publike ključni su za svaku izvedbu i svakog izvođača. Odgovor i procena publike su društveno i kulturno uslovljeni i zavise od važećih normi i prošlih iskustava. Iskazuju se verbalnim, paraverbalnim (uzvici, povici, smeh, zvižduk) i neverbalnim načinima (gestovi, mimika, tapšanje, klimanje glavom i drugi pokreti) koje folklorista, koji se bavi performansom, nastoji da detaljno zabeleži i kasnije podvrgne analizi. Reakcije slušalaca upućuju na postojeće kulturne obrasce i vredan su izvor informacija za antropolo-

giju. Pritom, odgovor publike ne treba shvatiti samo u užem smislu – kao njihovu živu reakciju na komunikaciju "licem-u-lice", budući da je ta reakcija jednako važna i kada su u pitanju pisani folklorni žanrovi. Stariji folkloristi su to nazivali "cenzurom kolektiva".

Postoji još jedan poseban vid mogućeg odgovora publike na koji Fajn skreće pažnju. Polazna premisa je da legende i glasine, ukoliko ljudi poveruju u njihovu istinitost, mogu navesti neke od njih da promene svoje uobičajeno ponašanje. Fajn navodi svoje iskustvo s nekolicinom informanata koji su mu rekli da su prestali da kupuju pečene piliće u lancu "Kentucky Fried Chicken" nakon što su čuli glasinu da se umesto pilića ponekad služe pečeni pacovi! Sličan efekat je imala glasina o "smrtonosnim" praskajućim Pop Rock bombonima koja je dovela do obustavljanja njihove proizvodnje. Nije lako izmeriti efekat glasina na ponašanje ljudi ili ustanoviti razmere eventualne štete po proizvođače ukoliko njih ili njihove proizvode počne da bude loš glas kao posledica neke glasine, ali je opravdano u sociopsihološkom smislu uzeti u razmatranje ovakav ishod folklorne interakcije.

Još specifičniji slučaj, za koji Fajn preuzima izraz *ostension* ("tobožnjost", "podražavanje", "inscenacija") od nekih folklorista koji su uočili ovaj poseban vid reakcije (Dégh and Vázsonyi 1983; Ellis 1989), prilično je neobičan. Radi se o tome da neki ljudi mogu da oponašaju postupke i situacije o kojima se u legendama priča: "ne samo da se činjenice pretvaraju u narative, već i naracija takođe može da se pretvori u činjenice" (Dégh and Vázsonyi 1983). Drugim rečima, osobe pozajmljuju ideje iz legendi koje su čuli ili pročitali i podra-

žavajući ih postupaju na taj način, pronalazeći u njima opravdanje za svoje postupke ili nastojeći da krivicu prebace na druge. Fajn posebno skreće pažnju na slučajeve koji su otvoreno kriminalni i opasni, ili su na granici dozvoljenog: trovanje bombonica koje se dele za Noć veštica po ugledu na glasinu koja se o tome širi; imitiranje načina ubistva po ugledu na sadržaje horor legendi i priča o satanističkim ritualima; stavljanje miša u bocu piva ili koka-kole jer neke legende govore o tome; neko će kao podvalu ili neslanu šalu ispeći pacova umesto pileta jer se o takvom događaju pripoveda u legendi o Kentaki pečenom pacovu; itd.

Ostaje nejasno da li su ovo tek pretpostavke folklorista o mogućem ponašanju po uzoru na legendu, ili se Fajn poziva na zabeležene i dokazane slučajeve. Fajn iz iskustva navodi samo sledeći primer koji je imao prilike da proveriti: to je tzv. "pozitivan" efekat ovako čudnih reakcija u slučaju glasine da se sakupljanjem dovoljno velike količine odbačene ambalaže (kutije cigareta ili limenki pića) i njihove isporuke firmi koja ih proizvodi, u zamenu mogu dobiti neka medicinska pomagala ili pomoć za obolele. Mada je proverom ustanovio da je glasina, naravno, bila lažna i da nikakva besplatna medicinska pomoć nikada nije bila obećana, Fajn primećuje da su ljudi, koji su poverovali u priču, veoma revnosno nastavili da sakupljaju odbačenu ambalažu (Fine 1991). Mora se priznati da su primeri koje Fajn navodi, bilo da ih preuzima od drugih autora ili ih sam iznosi, krajnje bizarni i na ivici verovatnog. Uistinu je malo slučajeva za koje se pouzdano može reći da su se dogodili baš zbog legendi i na opisan način. Za-

pravo, izgleda da je, navodno, jedini dokazan slučaj kriminalnog ponašanja po ugledu na legendu obradio samo Bil Elis (1989), na čiji se rad i Fajn poziva.¹⁰ To što Fajn smatra da je performans ne samo deo komunikacije savremenih legendi, već i njihova posledica – performans kao vid ponašanja nastao imitiranjem sadržaja legende – može biti teorijski opravdano, ali je dokazivanje takve hipoteze problematično. Teorija o "tobožnosti" ili podražavanju legendi ostaje, stoga, u granicama spekulativnog, možda zanimljivija za sociopsihologe nego za antropologe folklor.

Elementi sadržaja

Sadržaj narativa predstavlja, po Fajnu, onu jedinu pravu zavisnu varijablu na koju utiču svi do sada razmotreni elementi *folklornog dijamanta*. Analiza teksta, različitim postupcima, i do sada je bila dominantan pristup u antropologiji folklor i književnoj folkloristici. Sadržaj upućuje na unutra-

¹⁰ Reč je o ubistvu koje se dogodilo jula 1984. godine na Long Ajlandu. Ubica tinejdžer i narkoman, ubio je druga na vrlo brutalan način prethodno ga nateravši da prizna da je obožavatelj Satane. Mladić je, navodno, došao na takvu ideju nakon što je čuo priče o satanističkim ritualima. Otuda i Elis izvlači spekulativan zaključak da možda prvo dolazi folklor, pa onda zločin (Ellis 1989, 216). O patološkom profilu ubice, koji bi možda ubio i da nije čuo legendu (poslužila mu kao opravdanje?!), Elis koristi eufemistički izraz "neuravnotežena ličnost".

šnju dubinsku strukturu, narativnu strukturu ili kompoziciju, semantiku zapleta, smisao, značenje i poruku narativa. Postoje, naravno, i one specifične komponente sadržaja koje Fajn uzima u obzir i koje ćemo sada pobliže ispitati.

Detalji pune priču, privlače pažnju, promenljivi su, daju joj poseban "ukus", drugim rečima, "začinjavaju je". Uloga detalja, po Fajnovom mišljenju, jeste da tekst legende čine aktuelnim, a materijal svežim za ponovno pričavanje. Detalji pomažu u pamćenju sadržaja: nijedan tekst se ne pamti i ne prenosi doslovno već podleže restrukturiranju, a izabrani i memorisani detalji pomažu u održavanju konzistentnosti priče. Odabir detalja uslovljen je socio-kulturnim kontekstom. Najposle, psihoanalitički pristup naročitu pažnju poklanja detaljima u priči smatrajući ih važnim za otkrivanje nesvesnih motiva.

Teme. Analiza teme predstavlja najčešći način tumačenja narativa. Mnogo je pitanja koja se, s tim u vezi, mogu postaviti. Šta znači neka tema? Zašto se pojavljuje u određeno vreme, u određenom strukturalnom kontekstu? Da li je u vezi s nekim posebnim kulturološkim faktorima? Da li je ograničena na neki geografski prostor ili poprima šire razmere difuzije? Koje poruke prenosi? Kome su te poruke namenjene? Istraživači uvek nastoje da dođu do najverovatnijeg mogućeg objašnjenja, uzimajući u obzir elemente unutrašnje konzistentnosti i spoljašne validnosti priče. Da bi interpretacija legende bila što uverljivija i bliža "istini" (kako god tu istinu pojedinačno shvatali), Fajn

se definitivno zalaže za integraciju različitih teoretskih pristupa kao najbolju moguću analitičku strategiju.

Moralna struktura. Legende prenose moralna načela nekog društva. Ponekad su ona skrivena u priči, nekad jasno eksplicirana tako da se neke priče doslovno mogu terirati kao "moralne legende". Socijalizacija, što je jedna od ključnih uloga folklor, predstavlja stvaranje podeljenih i zajedničkih moralnih standarda baziranih na znanju o svetu, stečenom iskustvu i naporu da se to iskustvo didaktički prenese drugima, kao savet i uputstvo za ponašanje. Zato je za procenu moralnog aspekta legendi i njihovih poruka veoma važna varijabla koja se tiče socijalne strukture.

Fajn navodi niz primera u kojima je moralna pozadina savremenih legendi više ili manje eksplicirana, kao npr. priče o kastriranom dečaku u toaletu šoping centra koje služe kao upozorenje roditeljima da decu ne ostavljaju same na prometnim javnim mestima; glasine o satanističkim ritualima upozoravaju da je moral u društvu, i posebno u porodici, pod stalnom pretnjom "zlih sila" koje ih ugrožavaju, a zapravo govore o gubitku vere u društveni i moralni autoritet, o gubitku autoriteta i stabilnosti tradicionalne porodice što rezultira neuspehom u željenoj socijalizaciji i porodičnim tragedijama; legende o varvarski raspoložnim huliganima – fudbalskim navijačama indirektno upozoravaju na pad morala građanskog društva kao i na opasnost od neadekvatno socijalizovanih osoba itd.

Da bi se izbegla opasnost da moralne refleksije deluju naivno i površno, smatram da procena moralnog aspekta

neko folklornog narativa iziskuje pažljivo razmatranje socio-ekonomskog, istorijskog i kulturnog konteksta, vremena i prostora na koji se legenda odnosi. Jasno, ne mora svaka moralna poruka da bude duboko skrivena, ali ni manifestno tumačenje moralnog konteksta, što bi bio prvi nivo interpretacije, ne znači da smo shvatili svu pozadinu priče.

Funkcije. Konačno, pitanje kakva je društvena uloga legendi vodi nas preko istraživanja teme i njene poruke ka širim aspektima funkcionalnosti folklornih narativa. Klasična funkcionalna analiza podrazumeva da priče služe nekoj opštoj dobrobiti društva, da im je osnovna funkcija integrativna, kohezivna i socijalizujuća, pomažući preživljavanju i opstanku zajednice. Fajn, međutim, stavlja zamerku funkcionalnom pristupu, sumnjajući u čvrstinu funkcionalističkog "dokaza": kako neko uopšte može da zna prave razloge društvenog opstanka i uspeha? Da li za svaku kulturnu formu koja postoji u nekom društvu možemo doneti zaključak da je funkcionalna, i s uspehom otkriti njenu funkciju koja nije očigledna?¹¹

Činjenica je, pak, da su različite antropološke funkcionalne teorije ponudile dijapazon mogućih odgovora na Fajnova pitanja i nedoumice koje on, možda, ne bi imao kada bi uzeo u obzir objašnjenje disfunkcija koje su dali

¹¹ Za argumente funkcionalističke analize Fajn kaže da su beskonačno sporni budući da su cirkularni – tvrde da ukoliko neka kulturna forma postoji onda mora biti da je funkcionalna, a na istraživaču je da otkrije tu funkciju, pogotovo ako nije očigledna (Fine 1992, 31).

antropolozi Mančesterske škole, ili Mertonove manifestne i latentne funkcije, ili potrebe pojedinca u odnosu na grupu po teoriji Malinovskog, ili Klakhonovo usmerenje na pojedinca kao subjekta zadovoljenja potreba, i tako dalje. U svetlu ovih teorija otvara se široko polje tumačenja funkcija narativa u odnosu na potrebe različitih grupa, a ne samo zajednice u celini što je Fajnovo polazište, ili pojedinaca (čime se vraćamo na varijablu "ličnih imperativa"). Zapravo, paradoksalno je da Fajn, koji s pravom ističe značaj proučavanja uticaja koji imaju različite klasne strukture i/ili demografski "self", dovodi u pitanje domet funkcionalističkog objašnjenja koji s uspehom, u odnosu na pomenute socijalne segmente, mogu da ponude upravo antropološke teorije.

Teorija cevovoda i mreža društvenih odnosa

Pitanje difuzije urbanih legendi predstavljalo je izazovan problem za Fajna. Kako se šire legende, nasumice i nepredvidljivo ili po nekim pravilima? U kakvom su odnosu difuzija i socijalna struktura? Razmatranje ovog problema Fajn je započeo usvojivši teoriju koju su predložili američki folkloristi mađarskog porekla, Linda Dež i Andre Vazonji (Dégh and Vázsonyi 1975). Nazvali su je *teorija cevovoda* (*conduit theory, conduit model of diffusion*) koja stoji u oštroj opreci sa teorijom po kojoj se folklorne priče nasumice šire po zajednici. *Teorija cevovoda* pretpostavlja da se narativi šire samo između ljudi koji se međusobno poznaju

i koji namerno odabiraju ko će, od poznatih osoba, činiti njihovu publiku. Pritom, važnu ulogu imaju društvena pozicija i status naratora, budući da će oni uticati na vrstu interesa koji narator ima i koji će nastojati da konceptualizuje u svojoj izvedbi. U složenim društvima postoji veliki broj zajednica različitih interesa, čiji se članovi međusobno ne poznaju, što znači da postoji mnoštvo nivoa komunikacionih "cevovoda" ili kanala. Pa čak i u malim i blisko povezanim zajednicama folklorna transmisija se javlja samo unutar podgrupe koja je zainteresovana za neku temu. Jasno je, iz tog razloga, da svi pojedinci nemaju jednake pristupe folklornim tekstovima, pa ni mogućnosti da ih pričaju. Naprosto, kaže Fajn, "postoje osobe koje se nikada ne kvalifikuju ni kao primaoci legendi ni kao njihovi prenosioci". Performans, u komunikacionim kanalima, biva stoga uobičen s ciljem da izađe u susret implicitnom razumevanju socijalne situacije.¹² Difuzija narativa će, dakle, teći po linijama društvene segmentiranosti, a uspeh analize zavisice od našeg poznavanja socijalne strukture i komunikacionih kanala u postojećem društvenom poretku. Po Fajnovom uverenju ovakve karakteristike omogućavaju folkloristima da sa velikom verovatnoćom predvide transmisiju tekstova (Fine 1988, 351).

¹² Drugim rečima, odluka o tome da li će i kako neka priča biti ispričana zavisi od slike koju osoba ima o socijalnoj strukturi i kako percipira svoje interese a kako interese, očekivanja i verovanja ljudi koji treba da budu njegova publika.

Proveru validnosti teorije cevovoda Fajn je dopunio koristeći se još jednim razvijenim pristupom iz društvenih nauka, posebno korišćenim u antropologiji i sociologiji – *analizom mreže društvenih odnosa (network analysis)*. Radi boljeg razumevanja primenjenih analitičkih postupaka, Fajn je istakao razliku između koncepta mreže i koncepta cevovoda. *Mreža* je skup svih postojećih odnosa među pripadnicima neke zajednice. *Cevovod* se odnosi na posebnu vezu koja se aktivira tokom difuzije nekog folklor-nog elementa, i ne podrazumeva čitav skup društvenih odnosa. Fajn primećuje da folkloristi nisu koristili analizu mreže najviše zbog toga što ona ignoriše sadržaj interakcije među osobama. Da bi bila relevantna za folkloriste, analiza mreže mora da uzme u obzir varijacije sadržaja priča koje se prenose kroz komunikacione kanale. Stoga, Fajn predlaže da se analiza mreže prilagodi folkloru tako što će joj jedinica analize biti osoba u interakciji, što bi bilo analogno tekstu kao jedinici analize sadržaja.

Da bi testirao hipotezu o komunikacionim kanalima difuzije, Geri Alan Fajn je sproveo istraživanje među preadolescentnim školskim grupama u Sanford Hejtsu, predgrađu Mineapolisa u kome stanuje srednja klasa (Fine 1992, 86-119). Dve glasine su mu poslužile kao tema istraživanja: glasina o "smrtonosnim" Pop Rock bombonicama (koje zbog primese karbon dioksida praskaju u ustima), i glasina o razbijenom prozoru na jednoj školi dan pre letnjeg raspusta. Fajn je istraživanje sproveo etnografskom metodom posmatranja s učestvovanjem, mesecima se susrećući i razgovarajući s dečacima članovima bezbol

timova iz okolnih škola, potom sa decom koja su se okupljala oko bezbol igrača kao njihova publika ili prijatelji, te s devojkama iz softbol tima.

U prvom delu istraživanja, o polomljenom prozoru, Fajn se usredsredio samo na utvrđivanje obrazaca transmisije. Najzastupljeniji žanr u prepričavanju bila su lična kazivanja dečaka koje je policija ispitivala i koji su u tim pričama isticali svoju domišljatost da nadmudre policiju, izbegnu osudu i dokažu nevinost. Osim ličnih kazivanja, pričale su se i glasine o tome ko je stvarno slomio prozor, kao i anegdote u vezi ranijih sličnih doživljaja. Primenom teorije cevovoda i sociometrije, Fajn je nastojao da utvrdi da li su izgledi da se priča proširi veći u određenim segmentima preadolescentne zajednice i šta karakteriše te segmente. Ustanovio je da su kanali protoka informacija određeni obrascima druženja i prijateljstava, i to različitim spram nivoa poznanstva – na nivou škole, razreda ili bezbol tima. Organizacijska povezanost (poput škole ili tima) određuje izbor prijatelja što ima uticaja na difuziju folklornih narativa.

U drugom delu istraživanja, o smrtonosnom ishodu konzumiranja praskajućih Pop Rock bombonica¹³, Fajn je

¹³ Legendu o smrti od Pop Rock bombonica Fajn svrstava u širu grupu legendi o kontaminaciji hranom, koje dovodi u vezu s ambivalentnim osećanjima vezanim za modernu tehnologiju i nove proizvode. Legenda o smrti od Pop Rock bombonica (zbog praskanja dolazi, navodno, do ruptуре želuca) bila je široko rasprostranjena u SAD tokom druge polovine sedamdesetih godina, a prema nekim izvorima dovela je dotle da je proizvođač

obratio pažnju i na kanale širenja priče i na varijacije u sadržaju legende. Došao je do zaključka da, iako je preadolescentna grupa dece u Sanford Hejtsu relativno mala i usko povezana zajednica, ima dovoljno unutrašnje segmentiranosti – škola koja se pohađa, razred i starosna grupa, pripadnost pojedinim bezbol timovima, polna diferencijacija i dr. – koja omogućuje simultano širenje različitih i paralelnih verzija u višestrukim komunikacionim cevovima, čak i onda kada su se ti cevovodi ukrštali na nivou pojedinaca koji su istovremeno pripadali različitim segmentima. Drugo, potvrdio je teze Dež i Vazonjija da difuzija folklornih narativa teče po određenim pravilima i to na osnovu interesa i motiva koji postoje u nekoj grupi, s jedne strane, i na osnovu međusobnog poznanstva i prijateljstva, s druge strane. Naime, prijateljske i emotivne veze, uz strukturalnu uslovljenost, presudne su u transferu informacija budući da su kao izvor legende uvek navođeni ili najbolji prijatelji ili najpopularnije osobe u timu ili razredu, pa čak i onda kada se ispostavilo da je navedena osoba među poslednjima čula za dotičnu priču. Zanimljiv je Fajnov zaključak da, kada je dečji folklor u pitanju, uvek se kao pouzdan izvor legende "iz prve ruke" uzima

General Foods imao ozbiljne posledice u smanjenom prometu svojih proizvoda, tako da su 1979. godine bili primorani da i zvanično obustave njihovu proizvodnju. Ovom legendom i njenim posledicama bavila se i popularna emisija "Mythbusters" na kanalu Discovery, dokazavši da je smrt od konzumacije velike količine Pop Rock bombonica nemoguća.

neka odrasla osoba kojoj deca a priori veruju, potom se, kao sekundarni verodostojni izvor informacija javlja najpopularnija osoba u grupi (tj. ona koja ima najviše prijatelja), pa potom slede osobe koje zauzimaju sve udaljenija mesta na lestvici bliskosti i pouzdanosti, pri čemu najmanje verodostojan izvor po pravilu predstavlja neki vršnjak koji, međutim, ne pripada užoj strukturalnoj grupi, dakle, osoba "sa strane".

U zaključku ovog istraživanja Fajn je istakao važnost upotrebe oba analitička pristupa u folkloru – i teorije cevodova i analize mreže – jer oni mogu pomoći da se s velikom preciznošću odrede obrasci transmisije, proces difuzije, motivi i interesi koji utiču na nastanak različitih verzija, kao i folklorna uloga društvenih struktura, emotivnih veza i interakcijskog potencijala.

Analiza urbanih i merkantilnih legendi postindustrijskog društva

Gerri Alan Fajn spada u one naučnike koji su posvetili ozbiljnu pažnju proučavanju fenomena folklorizacije i narativizacije socio-psiholoških efekata postindustrijskog društva. Savremeni folklor sadrži odjek environmentalnih i tehnoloških promena i inovacija koje su najpre zahvatile društva razvijenog Zapada, da bi se od osamdesetih godina XX veka proširile i na druga manje razvijena društva koja prolaze kroz proces socio-ekonomske, političke i kulturne tranzicije. Opadanje tradicionalnog načina života i

smanjenje one bitne uloge koju su nekada imali porodica, susedstvo i uža lokalna zajednica u socijalizaciji i ponašanju ljudi, kod mnogih izazivaju osećanja nelagode, straha i strepnje kao dominantne psihološke efekte koji prate ubrzanu modernizaciju i globalizaciju postindustrijskog sveta. Urbane legende, koje služe ljudima za iskazivanje ovih ambivalentnih osećanja, odražavaju spoj starih i novih vrednosti koje su u međusobnoj kontradikciji, govore o različitim efektima koji na pojedince i grupe imaju metropolizacija, masovne migracije stanovništva, ekonomski odnosi kasnog kapitalizma itd. Proučavanje urbanih legendi otkriva da se većina osoba nije do kraja prilagodila strukturalnim promenama i novim vrednostima koje ih prate, reflektujući istovremeno nastojanja ljudi da razumeju turbulentna zbivanja, protumače ih na svoj način i nekako izađu na kraj s problemima tekuće realnosti.

"Velika promena"

Usvojivši makrosociološki pristup kao teorijsko polazište po kome celina modernog društva predstavlja folklornu zajednicu, Fajn je proučavao narative koji kroz nove folklorne teme i transformisane stare teme odražavaju one bitne momente koji čine tzv. *Veliku promenu*. Reč je o konceptu koji se odnosi na krupne strukturalne promene u društvu i privrednom životu do koga je došlo nakon Drugog svetskog rata. Fajn se opredelio za tipologiju "Velike promene" koju je predložio sociolog Roland Voren, doda-

jući njegovoj kategorizaciji folklorističku perspektivu (Fine 1992, 121-124).

- Podela rada, velika diversifikacija veština i znanja, umnožavanje i specijalizacija poslova. Kao posledica nepoznavanja uvećanog broja specijalizovanih znanja javlja se ignorancija i osećaj nemoći/nesposobnosti pred umnoženim čudima savremene tehnologije kao što su, recimo, kompjuter ili mikrotalasna pećnica koji prostom svetu deluju poput kakvih magijskih predmeta.

- Diferencijacija interesa kao osnova za različita udruživanja i stvaranje različitih interesnih grupa. U tradicionalnom načinu života, susedstvo ili uža lokalna zajednica bazirana na prostornoj bliskosti predstavljala je osnovnu interesnu grupu. Danas, u heterogenim metropolama, susedstvo više ne predstavlja grupu s kojom pojedinac deli svoje bazične interese i potrebe, već to postaju različita interesna udruženja koja stvaraju svoje subkulturne folklorne tradicije.

- Porast sistemskih odnosa koji vezuju manje društvene zajednice za velike nacionalne organizacije, industriju, korporacije i mas medije. Psihološki efekat ovog procesa predstavlja povećani osećaj otuđenosti od tih institucija, spram čijih odluka pojedinci imaju malo ili nimalo uticaja. Brojne legende odražavaju osećaj nemoći pojedinaca i neodgovornost ili zlonamernost institucija u odnosu na njihove potrebe.

- Birokratizacija i impersonalizacija ljudskih odnosa. Lični odnosi klijenta (potrošača) i onog koji pruža usluge u velikoj meri su depersonalizovani kroz rutinski proces pružanja usluga i birokratizaciju. Čak i kada je organizaciona struktura institucije, koja pruža usluge, dobra i efikasna na tehničkom nivou, klijent često oseća nebrigu i nepažnju zaposlenih prema njemu, percipirajući ih kao iracionalne i neefikasne. Mnoge merkantilne legende govore o birokratizaciji i nebrizi korporacija za potrošače njihovih proizvoda i usluga.

- Transfer bitnih egzistencijalnih funkcija ka organizacijama koje je vlada osnovala ili ih podržava, i preduzećima zasnovanim na profitu. Rezultat ovog procesa predstavlja umanjen značaj odnosa u lokalnoj zajednici koja je u tradicionalnom načinu života predstavljala osnovnu grupu za pružanje pomoći, pažnje i brige za svoje članove. Strah od institucija koje bezobzirno profitiraju na račun egzistencijalnih potreba ljudi (ishrana, lečenje, staranje o deci i starima), čini osnovu nekih legendi ali i priča o korporacijama i njihovim "opasnim" proizvodima (kancerogena hrana, "smrtonosne" Pop Rock bombonice, miševi u boca ma Koka-Kole i razni drugi predmeti, otpaci i delovi životinja u lancima brze hrane itd).

- Urbanizacija koja vodi anonimnosti, heterogenosti, impersonalizaciji ljudskih odnosa i otuđenju. Verovatno najveću promenu u načinu života izazvala je masovna seoba seoskog i varoškog stanovništva ka gradovima i indu-

strijskim centrima, i stvaranje velikih, heterogenih metropola. Percipiranje grada kao "džungle na asfaltu" dalo je gradu za mnoge narative o skrivenim opasnostima urbanog načina života, poput priča o aligatorima u kanalizaciji, kidnapovanju dece u toaletima velikih šoping centara, krađi bubrega naivnih osoba koje su odsele u nepoznatom gradu itd.

- Promena sistema vrednosti. Kao sinergija svih navedenih činilaca, javlja se krupna promena sistema vrednosti, pri čemu su neke promene očigledne, dok je druge još uvek teško uočiti, definisati i razumeti. Među očigledne mogu se navesti promene u tradicionalnim rodnim ulogama, otvoreno ispoljavanje seksualnosti, naglašena opozicija rada i zabave, naglašavanje potrošačkog mentaliteta itd. Promene u sistemu vrednosti mogu imati neočekivane efekte, ne prateći dovoljno brzo društvene i ekonomske promene.

Konfliktne vrednosti i ambivalentna osećanja, nastali kao posledica gorenavedenih promena, retko kada se otvoreno i direktno iskazuju. Zbog toga folklor predstavlja najpogodniju oblast u kojoj niču priče koje, na indirektan i ponekad simboličan način, prorađuju različite oblike socio-psiholoških efekata i pritisaka koje obični ljudi osećaju prema promenama kojima često ne mogu da sagledaju ni uzroke ni krajnje posledice.

"Razumevanje odnosa koji postoji između socijalne strukture i sadržaja legendi predstavlja ključni problem za folkloristu. Taj odnos je posredovan individualnim percep-

cijama i kolektivnim potrebama. Krupne društvene promene ne dešavaju se izolovano već proizvode na hiljade kulturoloških posledica, stoga će proučavanje tih procesa odvesti folkloristu u samu srž značenja modernosti" smatra Fajn (Fine 1992, 133).

Golijat efekat i merkantilne legende

Geru Alan Fajn se posebno pozabavio proučavanjem podgrupe savremenih narativa koji se odnose na biznis, velike korporacije i njihove proizvode, a koje je nazvao *merkantilne legende* (Fine 1979a, 1980, 1985a, 1986, 1989, 1990, 1991).

Po njegovom mišljenju, merkantilne legende govore o socio-ekonomskim promenama nastalim kao posledica "kasnog" ili "korporacijskog" kapitalizma postindustrijskog društva. Kompleksnost i neprozirnost organizacije, uslova i načina rada velikih korporacija, kao i nepoznavanje ljudi koji njima upravljaju izazivaju kod prosečnog sveta osećaj frustriranosti, sumnje, straha i otpora, istovremeno ih čineći zavisnim od njihovih proizvoda koje im svakodnevno nameću kroz reklame i druge oblike svoje moćne tržišne sveprisutnosti.

Glavni akteri ovih legendi su, dakle, biznis i korporacije, a osnovna tema, koja varira u pričama, jeste veza između korporacije, njenog proizvoda i neke štetne situacije ili događaja. Na meti narativizacije su, po pravilu, najveće, najprestižnije i najpoznatije korporacije i/ili proizvodi. Ovu specifičnost u narativnom obrascu merkantilnih le-

gendi Fajn je nazvao *Golijat efekat* (Fine 1985a). U suštini, "Golijat efekat" označava paradoksalni ali snažno prisutni strah Amerikanaca od veličine i prosperiteta. Mada veličina, posvećenost biznisu, progres, inovacije, brzina, tehnološki napredak i slobodno tržište zvanično predstavljaju neraskidivi deo onoga što se zove "američki pogled na svet", Fajn je uveren da većina prosečnog stanovništva, zapravo, oseća strah, odbojnost i nepoverenje, uočavajući "mračnu stranu" biznisa i progressa, kao i pomešano blagostanje tehnološkog napretka.

Budući da se u merkantilnim legendama taj strah najbolje uočava, Fajn je postulirao tri osnovna stava koji čine "Golijat efekat", a tiču se načina na koji javnost percipira tržište, korporacije i njihove proizvode. Skoro po pravilu, kaže Fajn, pažnja javnosti biva usmerena ka najvećim i/ili najprestižnijim korporacijama koje će, simbolično, sublimirati pomenuta ambivalentna osećanja i "progutati" slične legende koje su primarno nastale u vezi nekih manje poznatih i lokalnih kompanija. Stoga, predložene propozicije koje čine "Golijat efekat" treba shvatiti u kontekstu pretpostavljenog straha od moći, prestiža i veličine dominantnih korporacija i njihovog biznisa (Fine 1985a, 65-66, 76):

a) Najveća i/ili najprestižnija korporacija (ili proizvod) u smislu prisutnosti na tržištu određenih proizvoda biće pomenuta u većem broju verzija merkantilnih legendi nego što bi se to očekivalo samo na osnovu raširenosti njenih proizvoda na tržištu.

b) Najveća i/ili najprestižnija korporacija (ili proizvod) u smislu prisutnosti na tržištu određenih proizvoda biće

pomenuta u većem broju pojedinačnih tipova merkantilnih legendi nego što bi se to očekivalo samo na osnovu raširenosti njenih proizvoda na tržištu.

Korelacija ovih dveju propozicija reflektuje promene u legendama na sledeći način:

c) Merkantilne legende imaju tendenciju da, vremenom, promene ime korporacije (ili proizvoda) od manjih ka većim i/ili prestižnijim korporacijama (ili proizvodima).

Priznajući da sve merkantilne legende ne slede uvek "Golijat efekat", Fajn je naglasio da nije reč o realnim činjenicama vezanim za prisutnost određenih korporacija i njihovih proizvoda na tržištu, već o *subjektivnom opažanju* konzumenata, što dovodi do stvaranja legendi o njima. Posebno je teško operacionalizovati pojam prestiža koji za potrošače imaju neke korporacije ili njihovi proizvodi, budući da ne postoji način objektivnog merenja prestiža kao subjektivne i simboličke kategorije niti adekvatnih statističkih podataka, stoga se u analizi istraživač mora osloniti na sopstvenu impresiju, smatra Fajn (Fine 1992, 155). Kao primere legendi o prestižnim korporacijama koje ne moraju biti ni najveće ni najmoćnije, Fajn navodi priče o automobilima Kadilaku i Korveti, o hotelu Waldorf Astorija, o ekskluzivnoj robnoj kući u Čikagu Maršal Fild itd. Fajn, stoga, upućuje istraživače merkantilnih legendi da, ukoliko žele da testiraju njegove propozicije, najpre odrede grupu potrošača koji će biti uzeta u razmatranje, kao i tačan vremenski okvir istraživanja, budući da se mete ovih legendi vremenom menjaju prateći promenu dominacije ili prestiža pojedinih korporacija na tržištu.

Tipologija korporacija u merkantilnim legendama

Analizirajući sadržaje najpoznatijih i najrasprostranjenijih merkantilnih legendi, Fajn je sačinio njihovu tipologiju u odnosu na uzroke, vrstu i stepen opasnosti i nebrige koje se pripisuju korporacijama i/ili njihovim proizvodima (Fine 1985a, 64-65).

Zle korporacije

U jednom broju legendi tvrdi se da su neke od najpoznatijih korporacija (zanimljivo je da je najčešće reč o proizvodnji hrane i higijenskih sredstava) svesno i namerno zle spram društva u kome postoje, premda se njihovi proizvodi zbog toga ne moraju smatrati štetnim. Ono što takve korporacije čini "zlim" i "opasnim" jesu njihovi vlasnici i pokretači koji pripadaju tajnim silama nečasnih namera – verskim sektama i političkim organizacijama. Veliki profit koji ove korporacije stiču i zakoni tržišta koje diktiraju, u legendarnom sistemu moralnih vrednosti doživljavaju se kao "nehrišćansko", "devijantno" i "preteće" ponašanje, što čini podlogu za glasine u kojima se te, inače dobro poznate kompanije, vezuju za nepoznate i tajne sile koje "ne misle" dobro društvenoj zajednici. Fajn uočava da se u glasinama nikada ne mešaju religijske i političke organizacije – oni za koje se smatra da ih finansiraju verske sekte nikada nemaju problema s tajnim političkim organizacijama, i obrnuto, na-prosto – radi se o dve različite folklorne tradicije, smatra Fajn (Fine 1992, 176).

Na legendarnom popisu opasnih tajnih sila najčešće se pominju sekte: satanisti, Mormoni, Munova Unifikacijska crkva i veštice; a od političkih organizacija: nacisti, Ku Klux Klan, PLO, komunisti, Mafija i Jevreji. Najčešće pominjane zle korporacije su: Procter & Gamble (kontroliraju ih Munova crkva i veštice), zatim McDonald's (za čijeg bivšeg predsednika Reja Kroka se govorilo da pripada satanistima), Johnson&Johnson (satanisti), Coca-Cola (iza kojih stoje Mormoni), Uncle Ben's (koji navodno finansiraju Palestinsku oslobodilačku organizaciju i Ku Klux Klan), Kentaki Fried Chicken (Američka nacistička partija i Ku Klux Klan), Adolph Coors Company (Američka nacistička partija, Ku Klux Klan, imaju kontrolu nad tajnom trgovinom oružja) i drugi.

Prevarantske korporacije

Legende govore o "prevarantskim" korporacijama koje namerno menjaju kvalitet svojih proizvoda, krivotvore ih i time varaju kupce. Opasnost koja pretili od ovakvih korporacija i njihovih proizvoda ugrožava zdravlje i dobrobit potrošača. Na popisu optužbi našli su se: McDonald's koji dodaje crve u hamburgere i Pizza Hut koja stavlja pseću i mačecu hranu u svoje proizvode; praskajuće Pop Rock bombonice koje proizvodi General Foods jer mogu biti smrtonosne; kancerogeni su mikrotalasne rerne, Xerox mašine ali i Bubble Yum žvakaće gume; Jockey gaćice izazivaju sterilitet a sastojci koka-kole debilitet konzumenata; Chanel 5 pak dodaje "eau de chat" (mačiju mokraču) kao specijalan sastojak koji utiče na nezaboravan miris ovog parfema, itd.

Nemarne korporacije

Ovde je reč o korporacijama koje su krive naprosto zato što su nebržne i što ne vode dovoljno računa o ponašanju zaposlenih koji su nemarni, prljavi, indiferentni, pokvareni. Zbog takvog nemara, proizvodi ovih korporacija mogu biti štetni, kontaminirani i opasni. Najpoznatiji primeri ovih legendi jesu priče o mišu pronađenom u boci koka-kole, o paukovim jajima u Bubble Yum žvakaćim gumama, o pečenom pacovu umesto pečenog pileta u lancu brze ishrane Kentaki Fried Chiken; kao i niz priča o zubima, prstima, đubretu, izmetu, mačijim očima, crvima i miševima u raznoj vrsti hrane i pića.

"Dobronamerne" korporacije

Legende o "dobronamernim" korporacijama razlikuju se od drugih merkantilnih legendi budući da su u njima velike organizacije prikazane naizgled u pozitivnom svetlu. U glasinama i legendama ove korporacije deluju kao "heroji": u zamenu za sakupljenu odbačenu ambalažu svojih proizvoda nude besplatna medicinska pomagala ili novac za medicinsku pomoć. Veliki broj ljudi, kaže Fajn, u stanju je da nasedne na ove priče, želeći podsvesno da poveruju da uistinu ima korporacija koje su spremne da se pokažu milosrdne i humane, te stoga uporno i savesno sakupljaju ambalažu u nadi da će dobiti (nikad) "obećanu" medicinsku pomoć. Međutim, lako se uočava da je po pravilu reč o sakupljanju odbačene ambalaže sasvim određenih proizvoda, i to onih štetnih po zdravlje ljudi (cigarete, pivo, alkoholna pića).

Pozadinu legendi o "dobronamernim" a zapravo "zlim" korporacijama čine *iskupljujuće glasine* (redemption rumors) čije skriveno značenje otkriva osećaj krivice konzumenata ovih štetnih proizvoda i uverenje da i korporacije osećaju istu vrstu krivice što ih proizvode. Obe strane se na taj način iskupljuju, skidajući osećaj krivice za ugroženo zdravlje: proizvođači nudeći navodnu besplatnu medicinsku pomoć u zamenu za ambalažu "grešnih" proizvoda koju "grešni" konzumenti sakupe i donesu u dovoljno velikoj količini (Fine 1986).

Popularnost merkantilnih legendi upućuje Fajna na zaključak da je javnost itekako osetljiva na efekte korporacijskog kapitalizma i ekonomske uslove života. Najveći broj merkantilnih legendi, u suštini, ima zajedničku temu – *opasni kapitalizam*, tj. opasnost koja vrebava od velikih korporacija, masovne proizvodnje i masovne distribucije proizvoda. Prepoznajući psihološku motivaciju i emocionalnu podlogu merkantilnih legendi, Fajn dolazi do zaključka da su ove legende u suštini konzervativne i politički nemoćne: one ne doprinose jačanju klasne svesti niti nagone na promene, kao što nemaju ni iole značajnijeg efekta na profit korporacija (Fine 1985a, 80). U psihološkom smislu, merkantilne legende predstavljaju za njihove korisnike, poput mnogih drugih folklornih narativa, tek odušak od nagomilanih frustracija i strahova.

*

Analiza merkantilnih legendi Gerija Alana Fajna značajna je, po oceni Ivana Kovačevića, pre svega kao "pionirski rad kojim je postavljena osnova za tumačenje velikog broja

legendi u čijoj se osnovi nalaze priče o proizvodima velikih korporacija" (Kovačević 2007a, 14), ali i implikacijama za buduća istraživanja. Pošavši od kategorizacije bitnih strukturnih promena koje su se dogodile tokom druge polovine XX veka i koje su dovele do stvaranja globalnog postindustrijskog društva i njemu pripadajućeg oblika korporacijskog kapitalizma, Fajn je pažnju usmerio na oblike ekspresivne kulture u kojima se izražavaju stavovi, osećanja i razmišljanja običnog sveta u eri velikih promena čiji su savremenici. Osim što je, po prvi put u folkloristici, ponudio klasifikaciju merkantilnih legendi, dao je i njihovu interpretaciju, upućujući na referentni socioekonomski i sociopsihološki kontekst njihovog stvaranja i daljeg prenošenja. Pokazao je da ukрупnjavanje kapitala, nametanje velikih korporacija kao glavnih aktera na globalnoj ekonomskoj i političkoj sceni, masovnost proizvodnje i distribucije, kao i agresivnost reklamnih kampanja u mas medijima, kod običnog sveta izazivaju niz ambivalentnih osećanja, poremećaj tradicionalnih vrednosti, a iznad svega strah, nemoć i frustriranost pred neprozirnošću ovih fenomena koji duboko utiču na njihove živote.

Kakve bi bile implikacije Fajnovih istraživanja u slučaju Srbije? Budući da naša zemlja predstavlja primer društva koje je krenulo putem socioekonomske tranzicije i koje, nakon pedeset godina socijalističkog ideološkog i ekonomskog uređenja, praktično kreće "ispočetka", obnavljajući nekada postojeće a potom ukinute kapitalističke odnose u privrednom životu, može se s pravom očekivati niz sličnih fenomena koje je Fajn uočio analizirajući američke urbane i merkantilne legende i njihove uzročnike. Ipak, situacija se

može pokazati složenija. Najpre, Srbija nije bila izolovana zemlja ni u vreme socijalističkog uređenja, pa su se i u ranijem periodu mogli osetiti i konstatovati mnogi efekti tzv. Velike promene. S druge strane, posledice vraćanja kapitalističkog sistema u Srbiju mogu se ispoljiti brže ali i dramatičnije, budući da koincidiraju sa već uveliko zreloom, "kasnom" fazom kapitalizma u zemljama razvijenog Zapada gde se taj proces, bez ideološkog diskontinuiteta, odvijao spontano i u dužem vremenskom periodu. Dolazak velikih svetskih korporacija na srpsko tržište nesumnjivo će doneti nove vrednosti i nove oblike ponašanja, remeteći stare, još uvek postojeće. Iz tog sudara vrednosti i pogleda na svet razumljivo je očekivati različite vrste odgovora, a među njima i one koji će folklor, kao vid svakodnevnog ekspresivne kulture, obogatiti novim temama i narativima. S druge strane, izvesno je da su urbane legende, a moguće čak i varijante merkantilnih legendi, postojale i ranije u Srbiji, u doba socijalističkog upravljanja. U svakom slučaju, ispitivanje strukturalnih promena i njihovih kulturoloških posledica koje su zahvatile Srbiju moraće da vodi računa o diskontinuitetima i o dijahronoj perspektivi višestrukih ideološko-političkih i socio-ekonomskih promena u drugoj polovini XX i početkom XXI veka. Konfliktna osećanja i sudar vrednosti svakako će naći svoj izraz u savremenom folkloru koji je deo spontane, žive i svakodnevnog komunikacije. "Opasni kapitalizam", kao nadolazeći društveni i ekonomski porudak u Srbiji, izvesno će pratiti pojava specifičnih urbanih i merkantilnih legendi, što će predstavljati zanimljivo područje za buduća istraživanja.

Kritičko razmatranje Fajnovih teorijsko-metodoloških koncepata

Postavlja se pitanje koliki je uticaj na američku folkloristiku izvršio Fajn nudeći svoje analitički modele i metodološke predloge. Ovdašnjem naučniku, kome objektivno nije dostupna spoznaja celokupne američke folklorne produkcije, nije lako da odgovori na to pitanje. Uticaj Fajnovih proučavanja osvedočen je na polju *urbanih legendi* koje su, unazad tridesetak godina, postale veoma popularan predmet istraživanja u humanističkim i društvenim naukama (v. Kovačević 2009b, 15-25)¹⁴. S druge strane, ako se prati glavna linija objavljivanja tekstova u ovde dostupnim vodećim američkim folklorističkim i antropološkim časopisima, izgleda kao da nije bilo provere (pa ni primene?) *folklornog dijamenta* kao teorijsko-metodološkog aparata, dok je koncept *idiokulture malih grupa* više prorađivan u sociologiji i socijalnoj psihologiji¹⁵ nego u antropologiji i folkloristici, mada tu može naći izvanrednu primenu.

Fajnovi podsticajni i zanimljivi teorijsko-metodološki koncepti bili su razmatrani i unutar srpske antropologije i antropološke folkloristike. Neki koncepti su potvrdili svo-

¹⁴ Pogledati takođe temat posvećen urbanim legendama u časopisu *Etnoantropološki problemi* 2 (2), 2007.

¹⁵ Tome u prilog govori sociološki i sociopsihološki časopis *Small Groups Research* posvećen isključivo problematici malih grupa, u čijem se uređivačkom odboru Geri Alan Fajn nalazi od 2005. godine.

ju valjanost, dok su drugi bili kritički preispitani i dopunjeni novim idejama i tumačenjima.

*

Fajнове interpretacije merkantilnih legendi bile su predmet kritičkog preispitivanja antropologa Ivana Kovačevića, koji se kod nas najintenzivnije bavi urbanim legendama. U analizi dve legende, o "betoniranom kadilaku" i "mrtvacu u automobilu" (Kovačević 2007a), Kovačević je odao priznanje Fajnu za pionirsko istraživanje merkantilnih legendi i njihovu tipologiju, ali je zaključio da je Fajn načinio propust u klasifikaciji i tumačenju ovih "automobilskih" legendi, povevši se za idejom o najprestižnijim kompanijama kao predmetu udara "Golijat efekta". Naime, Fajn je obe legende smestio u istu kategoriju narativa koji govore o proizvođačima prestižnih i/ili luksuznih i skupih automobila koji se, zbog toga, percipiraju kao kompanije "zla" ili kompanije "prevare", odnosno "nemara". Detaljnom analizom Kovačević je, međutim, utvrdio da obe ove priče uopšte ne pripadaju merkantilnim legendama kako ih je Fajn definisao, ni sadržajno ni značenjski. Iako se u njima pominju marke prestižnih automobila ("kadilak" i "ševrolet"), one ne govore o kompanijama, koje sa radnjom ovih priča nikakve neposredne veze nemaju, već o proizvodima, i još preciznije – o ljudima i njihovim društvenim, ekonomskim, statusnim i afektivnim odnosima. Naziv i tip automobila, što je za Fajna bila odlučujuća karakteristika da legende proglasi merkantilnim i svrsta ih u "automobilski ciklus", ovde je,

zapravo, nebitan element. Marke pomenutih automobila govore jedino o njihovoj popularnosti pa otuda i prestižnosti u svesti američkih građana (što na nekom nivou značenja, doduše, nije sasvim nevažan podatak), ali osnova ovih legendi počiva u nečemu drugom – u političkim i ideološkim odnosima između aktera ovih priča, što je Fajn propustio da uoči (Kovačević 2007a, 17).

U drugom tekstu pod nazivom "Cokelore (Fine and Best)", čiji se naslov referentno poigrao s Fajnovim imenom i odgovarajućim Fajnovim radom (Fine 1979a), Kovačević je razmatrao popularnu legendu o "mišu u flaši koka-kole" i Koka-Koli kao kompaniji "nemara" (Kovačević 2008). Sledeći Fajnovu analizu merkantilnih legendi na osnovu koje postaje očigledno da se Koka-Kola kao kompanija može naći u sve tri tipološki negativne kategorije (zla, prevare i nemara), Kovačević se zapitao zbog čega je Koka-Kola na tolikom udaru Golijat efekta i da li je veličina i "neprozirnost" korporacije razlog tome. Analizirajući različite narative koji se pripovedaju o Koka-Koli, zaključio je da se Fajnovne tvrdnje o frustriranosti i strahu običnog sveta od veličine, kompleksnosti i neprozirnosti organizacije moraju korigovati na sledeći način: a) marksistička teza o "odvojenosti običnog sveta od vlasništva nad sredstvima za proizvodnju" velikih kompanija, što izaziva njihovu navodnu frustriranost, mora se isključiti iz retoričkog arsenala kojima se objašnjava Golijat efekat, budući da običan svet ne poseduje sredstva za rad ni kada su u pitanju male komšijske bakalnice od kojih, međutim, nema strah; b) "zastrašujuća

neprozirnost" zbog nepostojanja informacija o kompleksnosti u organizaciji velikih korporacija, kako Fajn tvrdi, takođe se ne može uzeti kao ozbiljan argument budući da su te informacije dostupne svima onima koji žele da ih saznaju i time skinu "veo" neprozirnosti i mističnosti sa tih kompanija, samo što takvi ljudi, smatra Kovačević, očitno nisu "proizvođači" urbanih legendi! (Kovačević 2008, 81-83). Drugim rečima, nesumnjivo je da postoje razlozi koji generišu Golijat efekat i merkantilne legende, kao što je to, na primer, činjenica da običan svet zaista nema uticaja na to da proizvod/uslugu velikih kompanija pojedinačno prilagodi sebi i svojim potrebama, ali Fajnovе opaske o neprozirnosti organizacije velikih kompanija, neznanju i nerazumevanju običnog sveta kako kompanija funkcioniše, te tzv. otuđenosti od sredstava za proizvodnju, trebalo bi preformulisati u pravcu veće informisanosti potrošača i boljeg razumevanja funkcionisanja kapitalističkog sistema kao takvog.

*

Što se tiče koncepta *idiokulture malih grupa* smatram da bi on trebalo da nađe mnogo više prostora i upotrebe u domaćoj antropologiji i antropološkoj folkloristici. Važan je argument koji je Fajn ponudio – formulišući predlog za još uvek nepostojeću *kulturnu antropologiju malih grupa* (Fine 1979b, 736) – problem ispitivanja kulture s opšteg nivoa, kao amorfne, sveobuhvatne i teško definišuće celine, spušta se na nivo lakše dostupnih i etnografski opažljivih pojedi-

načnih kultura malih grupa koje, kroz međusobnu interakciju na različitim nivoima, istovremeno reflektuju ali i utiču na formulisanje i konstrukciju celine kulture savremenih heterogenih društava (Ibid, 735-736). Koncept je, stoga, operativan u definisanju segmenata društva čija se kultura – oblici ponašanja, artefakti i predstave – ispituju, smeštajući se tako na dostupniji "srednji" nivo između makrosocijalne strukture i makrokulture s jedne strane, i individualnog ponašanja s druge strane.

Fajnov koncept idiokulture malih grupa koristila sam u istraživanju porodičnog folklora (v. Antonijević 2009a, 16-17), tretirajući porodicu kao "generatora folklorne tradicije i prototip interaktivne jedinice" (Fine 1982,47), koja svojim članovima iskustveno prenosi šire kulturne koncepte ali i stvara posebne, njoj svojstvene kulturne oblike. Svojim studentima zadavala sam seminarske radove u kojima je trebalo prepoznati i obraditi delove idiokulture koji se stvaraju u malim grupama poput porodice, hobi-grupa, lokalnih, interesnih ili profesionalnih grupa. U dva diplomatska rada, odbranjena na Odeljenju za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, razvijeni su i primenjeni teorijsko-metodološki koncepti idiokulture malih grupa i folklorni dijamant,¹⁶ a nadam se da će ta-

¹⁶ Dimplomski rad Emilije Mijić "*Mikići*" - *folklorni narativi i grupni identitet u novobeogradskom bloku 63*, odbranjen 2008. godine, i diplomski rad Katarine Pavićević *Jedna priča, jedan svet: folklorne karakteristike beogradskih žonglera*, odbranjen 2010. godine.

kvih primena ubuduće biti mnogo više i time doprineti da se koncept operacionalizuje u konkretnim istraživanjima i, po potrebi, koriguje i modifikuje.

U studentskim seminarskim radovima na temu porodičnog folklor *teorija cevovoda* se pokazala kao dodatni metodološki aparat koji može dati zanimljive rezultate. Iako ta teorija nije bila primarni predmet analitičke provere, iz kontekstualnog opisa načina na koji je student dolazio do svoje priče često se pokazivalo važnim ko je sve u porodici učestvovao u njenom prenošenju (nikada svi članovi), ko je bila osoba najpozvanija da je saopšti i na koji način, što ide u prilog tezi da se priče ne prenose nasumice već u specifičnim situacijama, odabranim kanalima i ka određenim osobama. Evidentnim su se pokazivale i deformacije u prenošenju i sadržaju priče, bilo da je na njih uticala vremenska i/ili prostorna i/ili srodnička i generacijska udaljenost od glavnih aktera ispričanog događaja.

*

Nema sumnje da je *folklornim dijamantom*, kao teorijsko-metodološkim okvirom za tumačenje folklornih narativa, Fajn obuhvatio veliki broj elemenata koje bi trebalo uzeti u razmatranje, što svakako čini kvalitet predloženog modela u smislu njegove iscrpnosti. Rečeno je već da je Fajn u svojim ranijim radovima parcijalno primenjivao analitičke pristupe koje je potom objedinio u *folklornom dijamantu*. Može se reći da je najviše razmatrao uticaj sociostrukturnih

faktora povezujući ih, uglavnom direktno, sa sadržajem legendi. Ovaj pristup je potom formalno korigovao u *dijamantu*, upućujući istraživače na upotrebu posredujućih varijabli – ličnih imperativa i dinamike performansa. U zavisnosti od tema kojima se bavio, ispitivao je i neke elemente medijativnih varijabli, posebno dinamike performansa – uticaj okruženja i svrhu simboličke interakcije, dok se u manjoj meri osvrtao na elemente ličnih imperativa, mada se od njega, kao socijalnog psihologa, to moglo očekivati.

Za valjano tumačenje teksta, osim analize sadržaja, potrebno je uključiti i druge faktore, kako makrokontekstualne tako i mikrokontekstualne. Ipak, mišljenja sam da na sadržaj folklornih narativa oni ne utiču podjednako niti su iste važnosti. Značaj proučavanja socio-ekonomskih struktura Fajn je dosledno naglašavao u svim svojim radovima, a čini mi se da je to razumljivo i antropološkim folkloristima. Kada su u pitanju medijativne varijable,¹⁷ uistinu puno toga zavisi od žanra koji se ispituje, uslova istraživanja i postavljenog cilja. Svim onim folkloristima čija strategija istraživanja podrazumeva primenu analize diskursa i interaktivnu teoriju performansa, ispitivanje njegove dinamike biće od ključnog značaja. S druge strane, socijalnim psiholozima i folkloristima koje interesuje ličnost izvođača i njegova biografija kao osnova za razu-

¹⁷ Tokom razgovora o ovom radu prof.dr Ivan Kovačević je predložio drugačije termine za Fajnovu varijable: umesto "dinamike performansa" – mikrosociologija folklorne situacije, a umesto "ličnih imperativa" – mikrosociologija folklornog izvođača.

mevanje umetničkih i izvođačkih sposobnosti i afiniteta, ispitivanje ličnih imerativa biće nezaobilazan segment istraživanja. Drugačije ćemo upotrebiti pomenute varijable ako ispitujemo usmeno širenje žanra u neposrednoj ličnoj komunikaciji, pa će dinamika performansa, uz primenu teorije cevovoda i mreže društvenih odnosa, biti važna stavka u tumačenju narativa. Ukoliko je, pak, naša analitička strategija usmerena na tumačenje narativne i socio-semantičke strukture nekog teksta i poruke koja je njime komunicirana, tada nas verovatno neće mnogo interesovati svi elementi obe posredujuće varijable, ali će nam biti neophodno poznavanje makrokontekstualnih socio-ekonomskih faktora, karakteristika narativnosti i elemenata sadržaja. Od ponuđenih činilaca posredujućih varijabli, smatram da najviše pažnje zaslužuje "racionalan izbor" ili "analiza isplativosti", za koju Fajn opravdano kaže da je važna u razumevanju procesa naracije, premda su je folkloristi zanemarivali. Pritom, smatram da ispitivanje procene *analize isplativosti* nije važno samo za izvođača, već i za primaoca i dalje prenosioca legendi jer ukazuje na razloge za izbor teme, interese i socijalnu funkciju. Može se reći da se ovaj element naslanja na neke druge činioce kao što su karakteristike okruženja i svrha interakcije.

Ovim primerima želim, zapravo, da naglasim da se *folklorni dijament* ne mora primeniti u celosti, u svakoj svojoj stavci. Mi ne moramo da sledimo svaki element ni svaku varijablu da bismo došli do valjanih zaključaka. Odabir ćemo vršiti spram teme i svrhe istraživanja, praveći svoju ličnu mrežu izukršanih linija analitičkih nivoa i segmenta-

ta unutar *dijamanta*. Dobro je, i to je ono najvažnije, što nam je Fajn ponudio ovaj koncept kao vredno operativno sredstvo u interpretaciji folklornih narativa, iz koga slobodno možemo uzimati i kombinovati analitičke elemente.

Nekih dvadesetak godina pre Fajna donekle sličan model proučavanja ponudio je folklorista Čarls Džojner (Joyner 1975). Doduše, Džojnerova glavna varijabla je bio sam performans. Poput Fajna, on takođe navodi značaj proučavanja šireg socijalnog okruženja, a s druge strane i ličnosti samog izvođača. Međutim, važno je ono što Džojner daje kao veoma značajan segment svog modela, a koji je Fajn izostavio: to je uticaj tradicije (kulturni kontekst) i dijahronijske dimenzije (istorijski kontekst) na proučavanje folklornih narativa i folklorne komunikacije. Kritikujući teoretičare performansa koji su potpuno zanemarili istorijsku perspektivu zarad sinhronog situacionog opisanja folklorne izvedbe, Džojner jasno ukazuje na različite rezultate sinhronijskog i dijahronijskog pristupa koje bi valjalo kombinovati u proučavanju folklornog performansa.

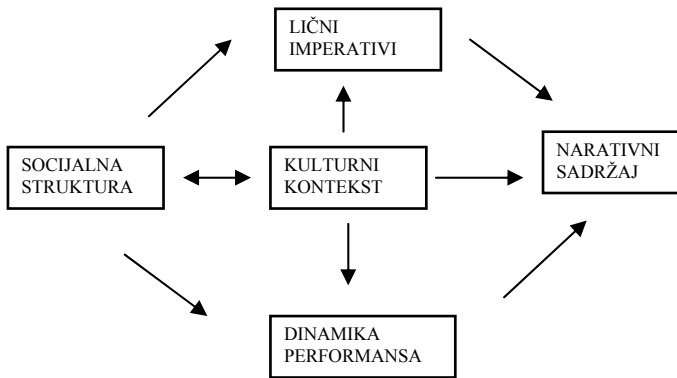
Smatram da bi Fajnov *folklorni dijamant*, koji mi se čini boljim konceptom od Džojnerovog modela, trebalo unaprediti dodavanjem još jedne varijable koja predstavlja bitan faktor kada su u pitanju folklorni narativi. Reč je o kulturnim obrascima ili *kulturnom kontekstu* shvaćenom kao *aktivna i dinamična tradicija*, a koji određuje značenje, poruku i funkciju narativa, i kroz koga se prelamaju sve pomenute varijable. Niti socio-ekonomska struktura,

niti lični imperativi, ni dinamika performansa ne mogu dati konačni pečat "jedinoj zavisnoj varijabli" – narativnom sadržaju, ukoliko ne budu i sami prethodno modelovani postojećim kulturnim obrascima u nekom društvu.

Možda je Geri Alan Fajn, formulišući *folklorni dijamant*, podrazumevao kulturni kontekst ali to izričito nije rekao. Kada je u tekstu "Treći pravac" formulisao osnovne postulate za socio-ekonomsko proučavanje folklor, u drugoj stavci je napisao da "kulturna tradicija ima *prinudni karakter* jer određuje koje su akcije i postupci prihvatljivi i mogući u društvu" (moj kurziv) (Fine 1988, 345). Jasno je, stoga, da je uviđao snagu kulturnih modela, ali je iz nekog razloga odlučio da u folklornom dijamantu "kulturnu tradiciju" ispusti ili utopi u šire značenje "socijalne strukture", iako se ne radi o istim fenomenima. Kao sociologu, sasvim sigurno mu je primarni pristup bio sinhronijski, a ne dijahronijski koji bi bio primenjen kada bi se pojam "tradicije" uveo u proučavanje, a interesovanje je usmerio ka sagledavanju odnosa folklor i savremenog društvenog poretka, pre nego folklor i postojećih kulturnih modela.

Stoga predlažem sledeću shemu *folklornog dijamanta*, kao dopunu i korekciju Fajnovog modela, koja bi kao suštinsku središnju varijablu imala *kulturni kontekst*. Pritom želim da naglasim značaj obostranog, dvosmernog uticaja koji postoji između socijalne strukture i kulturnog konteksta. Postojeći kulturni kontekst, kroz delovanje u *tradicioni prisutnih folklornih modela*, utiče istovremeno i na performans, i na publiku i izvođača koji moraju da dele iste ili

srodne kulturne obrasce, jer je to preduslov za razumevanje folklorne komunikacije. Konačno, pod uticajem svih tih faktora, socijalno i kulturno modelovanje iskazuju se u sadržaju i poruci nekog narativa.

*

Prethodne stranice pokazale su, nadam se, nedvosmi-slen doprinos koji je sociolog i socijalni psiholog Geri Alan Fajn dao nauci o folkloru tumačeći, na različitim ni-voima, aktivan i dinamičan odnos socio-ekonomskih fak-tora i društvene strukture s jedne strane, i ekspresivne i simboličke kulture s druge strane. Raznovrstan materijal koji je analizirao pruža nam mogućnost sagledavanja broj-nih elemenata tog složenog odnosa koji, nasuprot u folklo-

ristici popularnoj devolutivnoj teoriji, pokazuje da je folklorno izražavanje jednako vitalno i aktuelno, bez obzira na globalne promene koje su se dogodile u proteklih stopešest godina od početaka folkloristike kao nauke. Akcentovanje socioekonomskih faktora i strukturnih promena u proučavanju folkloru posebno se pokazuje važno u višedecenijskoj debati između književnih i antropoloških folklorista, naročito izraženoj u američkoj folkloristici gde je dobar deo vremena potrošen u trvenju između te dve struje unutar Američkog folklornog društva (v. Bronner 1986)¹⁸. Problem, zapravo, leži u sledećem: kada se folklorom bave književni folkloristi, oni takav pristup niti poznaju, niti koriste, niti smatraju potrebnim, a insistiranjem na estetskoj dimenziji nauci o folkloru daju književnoistorijski i književnoteorijski pečat koji ne privlači antropologe i ne omogućava im profesionalno prepoznavanje. S druge strane, kada antropolozi primenjuju svoje analitičke metode na tumačenje mitova, legendi, predanja i rituala, humora i fantastike, onda takve radove najčešće

¹⁸ Još veći je problem što u evropskoj i srpskoj folkloristici, antropološkoj kao i književnoj, do takvih debata koje bi vodile makar uočavanju problema ali i mogućnosti saradnje i promene paradigmi, takoreći nije ni došlo (v. Антонијевић 2005). Razlozi za to su, međutim, višestruki i složeni, počivajući pre svega u specifičnom statusu etnologije i folkloristike u evropskim humanističkim naukama koje su, od romantičarskih početaka, bile usmerene ka proučavanju tradicije i kulture sopstvenog stanovništva. No, rasprava o tome prevazilazi okvire ovog rada.

podvođe pod antropologiju a ne folkloristiku, ponovo ne prepoznajući svoj interes za bavljenje folklorom koga mnogi i dalje tretiraju kao survival arhaičnog načina života i mišljenja ili, pak, kao romantičarski nacionalno-politički koncept.

Tako posmatrano, Fajn je svojim idejama bez sumnje dao podsticaj za prevazilaženje gorepomenutih razlika i ponudio aktuelno i savremeno tumačenje folkloru na širem planu socijalnih i kulturnih odnosa u savremenom društvu. Fajnovo *proučavanje urbanih i merkantilnih legendi*, kao i *ličnih priča* (npr. Fine 1987), pokazalo je u kom pravcu, žanrovskom i tematskom, ide razvoj savremenih folklornih narativa. Naročito značajnim smatram njegove koncepte *idiokulture malih grupa* i *folklorni dijamant*, budući da istraživača precizno upućuju gde i kako tražiti i prepoznati ekspresivno folklorno izražavanje unutar heterogenih postindustrijskih društava, lišavajući, s jedne strane, folkloriste i etnologe straha da će im kazivači i materijal "nestati" pod uplivom ubrzane modernizacije i globalizacije i, s druge strane, hrabro ih upućujući u urbane sredine gde će u veoma različitim segmentima društva pronaći svoje polje istraživanja i način kako da ih istražuju.

II

OD POETIKE ŽANRA DO STRUKTURE Doprinos Nade Milošević-Đorđević srpskoj strukturalnoj folkloristici

O antropološkom aspektu književno-teorijskog rada Nade Milošević-Đorđević

Antropološka dimenzija u književnoteorijskim proučavanjima bila je važna studentima Filozofskog fakulteta zbog potrebe da se izučavanje narodne/usmene književnosti prilagodi domenu etnoloških i antropoloških tumačenja. U svojim studijama Nada Milošević-Đorđević je, stoga, umela da pronađe i istakne vezu između teksta, kao finalnog proizvoda folklorno-poetske komunikacije, i društvenog konteksta u kome usmene književne vrste nastaju, traju i nestaju ispunjavajući svoje različite funkcije. Žanrovima je pristupala kao "istorijskim modelima koji se menjaju, a ono što na njihovu promenu utiče jesu upravo vantekstovni elementi", pogotovo "kod onih žanrova u kojima estetska funkcija nije noseća" (Милошевић-Ђорђевић 1988, 562). Kako se etnologija i antropologija najče-

šće bave narativima u kojima nije presudna ni izražena estetska funkcija, već etnografska i kulturno-istorijska osnova, ovo tumačenje Nade Milošević-Đorđević bilo je značajno studentima etnologije budući da ih je lišavalo naglašene potrebe da se bave estetskom i umetničkom dimenzijom usmene književnosti, a usmeravalo ih je na, za antropologiju važan, komunikacijski, kontekstualni i socio-kulturni aspekt tih narativa.

U tom smislu, vredna pažnje su njena proučavanja legendi, te etioloških i kulturno-istorijskih predanja (Милошевић-Ђорђевић 1992; 2000) u kojima je nedvosmisleno pokazala koliko je važno poznavanje socio-kulturnog konteksta u tumačenju usmenih narativa fundiranih u etnološku, društvenu i istorijsku stvarnost neke zajednice. Važnost tih narativa počiva u prenošenju tradicijskog znanja i verovanja, u društveno-etičkom normiranju i održavanju kolektivnog sećanja. Posebno značajnim smatram njeno ukazivanje na mehanizme kolektivnog potiskivanja neprijatnih istorijskih iskustava koja se opiru folklorizaciji (npr. Velika seoba Srba, Милошевић-Ђорђевић 2000, 140-150), ili u preinačenju istorijskih činjenica u funkciji saobražavanja tradicionalnim pripovednim klišeima (npr. motiv izdajice i motiv kraljoubice, Милошевић-Ђорђевић 1992).

Koncept Nade Milošević-Đorđević o socionormativnom značaju istorijskih predanja, kao i o neprijatnim iskustvima koja se nerado folklorizuju pa ipak pronadu put ka nekoj od pripovednih ili konverzacijskih formi, za mene je bilo veoma podsticajno u istraživanju ličnih ka-

zivanja (*personal narrative*) i životnih priča (*life story*) o nevoljama, porazima i materijalnom gubitku. Ovi narativi nemaju široku popularnost u usmenom kazivanju kao oni koji govore, recimo, o nalaženju zakopanog blaga (v. Karanović 1989) ili o sticanju bogatstva (v. Erdei 2005, Ковачевић 2006), niti su bili predmet domaćeg naučnog interesovanja, međutim, moja istraživanja su me uverila da njihova učestalost u narodnom pripovedanju nije mala. Gubitak bogatstva, imovine i statusa je prilično dramatičan događaj za pojedinca i njegovu porodicu, tako da je logično bilo pretpostaviti da mnoge porodice u svojim familijarnim narativima imaju takve priče koje se prenose u poučne svrhe, često i po tri generacije i više, održavajući tako grupno/porodično sećanje na neke prelomne trenutke. Moguće je da ljudi ne vole da pričaju priče o gubitku i porazu, pa ipak, one su deo vrlo značajnog porodičnog folklor, razumevanja okolnosti u kojima su preci živeli određujući time i sudbinu svojih potomaka. Zvanična istorija retko beleži kakve posledice istorijske i političke promene imaju na anonimne pojedince i porodice, ali je to tema koja u svakom slučaju dotiče antropologiju, kao i antropologiju folkloru budući da se ti narativi mogu tretirati kao deo porodičnog predanja. Ovaj bazični žanrovski i antropološko-poetski pristup, osnažen uvidima Nade Milošević-Đorđević o istorijskim predanjima, poslužio mi je kao osnova za njihova dalja narativna i strukturalna istraživanja gde sam modele takođe potražila u njenom radu, o čemu će kasnije u tekstu biti reči.

Proučavanja narativne sintagmatske strukture nekih folklornih vrsta

Kao posebno interesantna proučavanja izdvajam ona koja je Nada Milošević-Đorđević dala u oblasti analize narativne strukture. Nalazeći oslonac i uzor u radovima ruskog formaliste Vladimira Propa, francuskog semiotičara Kloda Bremona, strukturalnog antropologa Kloda Levi-Strosa, američkog folkloriste Alana Dandesa i drugih koji su se bavili strukturalnim analizama usmenih i pisanih književnih vrsta, Nada Milošević-Đorđević je i sama dala značajan doprinos uvodeći u ovu oblast originalna istraživanja narativnih šema novela, legendarnih priča i predanja. Ona je bila među prvim literarnim folkloristima koji su počeli da primenju strukturalni metod na folklornoj građi u Srbiji, demonstrirajući time činjenicu da su se "znatne promene u metodologiji drugih nauka dotakle i folkloru" (Милошевић-Ђорђевић 2000, 23). U ovom radu biće, stoga, razmotreni unutrašnji mehanizmi naracije koje je u našoj folkloristici po prvi put uradila prof. Nada Milošević-Đorđević.

Novela

Od svih usmenoknjiževnih vrsta, u strukturalnom smislu novela (*Romantic Tales*) je najbliža bajci. U poetskom smislu, pak, najvažnija razlika između ovih dveju vrsta počiva na odsustvu fantastičnih elemenata iz novele, koju je Vuk Karadžić, inače, nazvao "muškom" ili realističnom pripo-

vetkom: junak rešava problem uz pomoć svoje domišljatosti a ne čarobne pomoći, zlotvor se od više sile pretvara u čoveka, i uopšte cela radnja se smešta u ovozemaljski kontekst s prisustvom etnografskih elemenata. Drugu važnu razliku predstavlja snažna motivisanost likova u noveli. Međutim, morfološki posmatrano reč je o varijabilnim elementima priče, a kako je Prop svojevremeno naglasio, prisustvo fantastike i motivisanosti likova za strukturu kompozicije bajke nisu od velikog značaja. Bitni su invarijantni elementi, odnosno "prepoznavanje principa nepromenljive organizacije koja dozvoljava da se narativna šema posmatra kao operativni koncept" (Greimas 1976, 10). Vrednost Propove metode za francuskog semiologa Gremasa počiva, dakle, u "sposobnosti da provocira rađanje hipoteze: prevaziženje specifičnosti bajke da bi se stvorio početni korak u narativnoj semiotici" (Ibid). Posledično, Propovo proučavanje unutrašnjeg mehanizma bajke dovelo je do brojnih primena njegove metode u različitim žanrovima¹, kao i uočavanja strukturalnih sličnosti u invarijantnim elementima između bajke i drugih pripovednih vrsta. Tu istovetnost narativne strukture i sam je Prop istakao verujući da se po toj šemi razvijaju mnoge narodne priče bez fantastične sadrž-

¹ Kao zanimljive primere primene Propove metode videti: Alan Dundes. 1964. *The Morphology of North American Indian Folktales*, *FF Communications* 195; Claude Bremond. 1970. *Morphology of the French Folktale*. *Semiotica* 3; Umberto Eco. 1966. *Narrative Structure in Fleming*. In: *The Bond Affair*, E. del Buono & U. Eco (eds.). London: Macdonald.

ne, izvestan broj legendi, pojedine priče o životinjama, neke narodne novele i mitske pripovetke (Prop 1982, 198).

Ovo saznanje navelo je Nadu Milošević-Đorđević da testira Propov metod na nizu srpskih novela objavljenih u štampanim zbirkaama kao i onima koje se nalaze kao građa u Etnografskoj zbirci Arhiva SANU, a koje u Arne-Tompsonovom indeksu tipova nose brojeve 850-904 i 910-930. Osnovni zaključak do koga je došla bio je "da se može govoriti o *istovetnosti forme bajki i novela*, ali da se *unutar nja priroda funkcija menja*" (Милошевић-Ђорђевић 1966; Милошевић-Ђорђевић 2000). Ovom zapažanju ćemo se vratiti.

Za demonstraciju narativne forme novele, navešću primer koji je dala Nada Milošević-Đorđević analizirajući, prema Propovim funkcijama, priču *Šta je kome suđeno* (Etn. zb. br. 1-2-24/27 – AT 930):²

početna situacija	Car pođe, preobučen u seljaka, po svojoj državi da vidi kako narod živi. Za noći kod seljaka kome se te noći rodi sin
motivacija za štetočinstvo [ova funkcija ne postoji kod Propa]	Budan, čuje sudenice koje detetu određuju da će umesto njega postati car
protivnik se raspituje o žrtvi (funkcija IV), pokušava da prevari žrtvu (VI)	Car traži od oca dete i obećava da će ga usiniti

² Elementi za konstrukciju tabela nalaze se u tekstovima Nade Milošević-Đorđević, dok su tabele i komentari prilog autora teksta.

žrtva podleže prevari (VII)	Car kupuje dete od oca
nanošenje zla (VIII)	Car baci dete u vodu
susret s pomoćnikom (XII)	Voda izbacila dete na obalu, dete se spašava. Neki seljak ga nađe i povede svojoj kući
protivnik se raspituje o žrtvi (ponovljena funkcija IV)	Jednom dođe car kod tog seljaka i pita ga ko je dečak
protivnik dobija obaveštenje (V)	Seljak kaže da ga je izbacila voda
protivnik pokušava da prevari žrtvu (ponavljanje VI)	Car moli dečaka da odnese pismo njegovoj kući
žrtva podleže prevari (ponavljanje VII)	Dečak pristaje
nanošenje zla (ponavljanje VIII)	Uzima pismo u kome je za njega smrtna presuda
odlazak (XI)	Odlazi carevoj kući
susret s pomoćnikom (ponavljanje XII)	Usput sretno čoveka koji ga pita ko je
reagovanje (XIII)	Dečak mu priča svoj život
dobijanje čarobnog sredstva (XIV) [iako nema fantastičnog elementa, dobijanje pisma bi morfološki odgovaralo toj funkciji]	Čovek, dimut pričom, piše mu drugo pismo
junak produžava put, stiže na mesto odredišta (XV)	Mladić produžava put ka carevom dvoru

otklanjanje početne nevolje (XIX) [moja intervencija, budući da ta funkcija obavezno ide u paru s funkcijom VIII – <i>nanošenje zla</i> , ali Nada Milošević-Đorđević to nije navela]	Izmenjen sadržaj pisma koje je mladić doneo spašava mu život
ženidba (XXXI)	Ženi se carevom kćerkom

Morfološka bliskost bajke i novele nije, naravno, potpuna. Neke funkcije se u noveli sažimaju ili nestaju, dok se neki drugi elementi razvijaju čak u posebne sižejne sklopove koji opstaju i kao samostalne priče. Izgleda da je u noveli čest slučaj razvijanja fabule sa tipom "postavljanje / rešavanje teških zadataka" (Prop ih je smatrao suštinski različitim od tipa bajke koja se razvija sa funkcijama "borba-pobeda"). U noveli zadaci su pre svega verbalni a akcenat je na mudrosti, lukavstvu i domišljatosti junaka i/ili na primeni adekvatnog saveta.³

Na planu poetike i, dodajmo – semantike žanra, međutim, dolazi do značajnijih pomeranja u noveli koje je Nada Milošević-Đorđević označila kao "izmenjenu unutarnju prirodu funkcija". Ta promena unutarnje prirode odnosi se mahom na odsustvo fantastičnih elemenata, na prilagođavanje realnosti atributa ambijenta i ličnosti, i na prisustvo razvijene psihološke motivacije likova, posebno u zapletu

³ Takav primer su novele sa čvrstom konstrukcijom, posebno izdvojene i u Arne –Tompsonovom indeksu kao "Clever Acts and Words" (Pametne reči i postupci) (AT 920-929).

koji pokreće radnju ili kada se junaku nanosi zlo. Za razliku od bajke gde motivisanost skoro sasvim izostaje, novela eksplicitno objašnjava psihološku pozadinu nanetog zla (zavist, ljubomora, mržnja, osveta, kleveta, prevara, nesporazum, pretnja nasilnim brakom, itd). Motivacija za ponašanje junaka novele, kao i postupci njegovog neprijatelja, prestaju da bivaju apstraktne prirode kao u bajci, već zadobijaju sasvim konkretne obrise realnih socijalnih konflikata ili ovozemaljskih želja i potreba.

S druge strane, izrazita je uloga saveta koji se junaku daju. Budući da izostaju čarobno sredstvo i čarobni pomoćnik koji, zapravo, u bajci rešavaju junaku zadatak ili pružaju pomoć u odsudnom trenutku borbe, u noveli savet poprima značaj determinišuće funkcije koja, ukoliko se savet sledi, osigurava uspeh i srećan kraj za junaka, odnosno, kaznu za neposlušnost i nepridržavanje saveta. Ovo je jedna od značajnih stavki u strukturi novele koja se, za razliku od bajke, može završiti nevoljom i kaznom za junaka. Didaktični značaj saveta potcrtava se i uvođenjem neke vrste "zamenika" junaku (funkcionalno blizak "lažnom junaku" u bajci), koji ne mora biti neprijateljski raspoložen, a koji duplira junakove postupke redovno radeći sve suprotno od njega, čime se demonstrira važnost razlikovanja pravilnog i pogrešnog ponašanja.

Središnja funkcija borbe u noveli morfološki dolazi na isto mesto gde i u bajci, ali joj se gubi značaj ili sasvim ublažava, smatra Nada Milošević-Đorđević. Više nije reč o borbi sa zmajem, troglavom aždajom ili divom već o običnom čoveku koji kao neprijatelj poprima drugačije,

ovozemaljske karakteristike. Mada Nada Milošević-Đorđević zaključuje da u noveli "zlotvor postaje jedan od najnevažnijih nosilaca radnje, pa čak i nestaje u smislu fizičkog neprijatelja" (Ibid, 38), motivisanost za zlo i tip protivnika u nekim novelama navodi nas, ipak, na ponešto drugačije uvide: ukoliko je zbog nesporazuma ili nečije klevete voljena osoba ili blizak rod taj koji nanosi zlo glavnom protagonistu (tip *progonjenog junaka*), onda se takva uloga neprijatelja semantički ne može smatrati sporednom. To se vidi iz primera koje je navela i Nada Milošević-Đorđević: muž muči ženu jer misli da ga vara, otac hoće kćer da izгна iz kuće jer se zaljubila, svekar tera ženu jer je oklevetana, car naređuje da se carici izvade oči jer ju je oklevetao odbijeni udvarač, itd. Ovakav vid trađičnosti može se naći i u bajkama (mada netipično za njih) u kojima se nesrećan kraj donekle ublažava nekom vrstom "srećnog" završetka (*prepoznavanje*) koji dolazi kao preokret u zadnjem trenutku, mada je šteta po glavnog junaka već učinjena. To su tipovi AT 706 "Devojka bez ruku" i AT 707 "Oklevetana žena" čije sam domaće varijante analizirala: *Zla svekrva*, *Zlatni sinovi i nesrećna carica* i *Ovca trandafiljka* (Антонијевић 1991, 99-114). Ipak, činjenica je da mnoge novele (pa i predanja i savremene legende, recimo) ne poklanjaju posebnu pažnju liku protivnika koliko samom činu nanetog zla i posledicama po glavnog junaka.

Ovo sažeto razmatranje odnosa novele i bajke navodi me na zaključak da, bez obzira na veliku sličnost ovih vrsta na nivou sintagmatske strukture, na nivou dublje para-

digmatske strukture i semantike razlika među ovim pripovednim vrstama postaje znatna.

Legendarna priča

Originalan doprinos Nade Milošević-Đorđević leži u proučavanju narativne strukture legendarne priče (*Religious Tales*)⁴ (Милошевић-Ђорђевић 2000) koja ima drugačiju kompoziciju od bajki i novela. Pošavši od konstatacije da je "najmanje pažnje posvećeno sintagmatskoj analizi pripovednih usmenih žanrova kao što su legendarne priče" (Милошевић-Ђорђевић 2000, 62), na osnovu srpske građe pokušala je da oblikuje njen "idealni model". Osnovna Propova ideja – da se narativne funkcije određuju prema postupcima likova u priči – zadržana je, ali se vrsta i karakter funkcija morao iznova odrediti.

U poetskom smislu, legendarne priče sadrže čudesne elemente koji na neposredan način povezuju ovozemaljski i onostrani svet, dok glavni akteri postaju čovek i hristijanizovane više sile što je, po svemu sudeći, imalo važnu ulogu u strukturisanju naracije, iako je tematske uloge aktera Prop smatrao relativno nevažnim. Međutim, u legendarnoj priči upravo susret i asimetričan odnos čove-

⁴ U Arne-Tompsonovom indeksu podeljene su u nekoliko grupa: AT 750-779 (Bog nagrađuje i kažnjava), 780-789 (Istina izlazi na videlo), 810-814 (Čovek obećan đavolu) i 950-969 (Razbojnici i ubice).

ka i više sile čini srž pripovesti oko koje se konstruiše radnja i poruka koja je moralno-religiozne prirode. Zaplet u legendarnoj priči se organizuje na "kulturnom i etičkom planu" zbog čega postaju značajni atributi likova, konkretan ambijent, psihološka karakterizacija, motivi za ponašanje, kulturne norme. Propovo zapažanje da od ponašanja zavisi ishod susreta junaka i darivaoca poslužio je Nadi Milošević-Đorđević kao važna potpora u analizi, budući da se u legendarnim pričama ponašanje čoveka, koga iskušava viša sila, ne može ni na koji način zanemariti, "te da ono samo po sebi postaje – funkcija, zbog čega i motivacije počinju da igraju vrlo važnu ulogu u samoj strukturi kazivanja... Od postupka iskušavanja neposredno zavisi tok radnje, a on se može ili ne uklapati u normu" (Ibid, 67).

Alternacija ponašanja i sudbine junaka, kao rezultat iskušavanja i reakcije, otvorilo je put za ozbiljno razmatranje strukturalne analize naracije koju je sproveo francuski semiotičar Klod Bremon. Šteta je što Nada Milošević-Đorđević nije detaljnije obrazložila Bremonove analitičke postupke iako se na njih pozvala (Милошевић-Ђорђевић 2000, 67, 104, 119), i to barem iz dva razloga: što su joj te analize, rađene kao poboljšanje Propovog metoda, nesumnjivo pomogle u formulisanju strukture legendarnih priča i predanja kao drugačijih i fleksibilnijih od bajki; i drugo, što je Klod Bremon relativno slabo poznat domaćoj javnosti, pa bi detaljniji uvid u njegov rad sigurno bio koristan za buduće proučavaoce mehanizama naracije i konstruisanja smisla kako pripovedanja tako i pripovesti (budući da

se smisao i logika ostvaruju na obe ravni – i procesa i rezultata).

Značajan doprinos Kloda Bremona sastoji se:

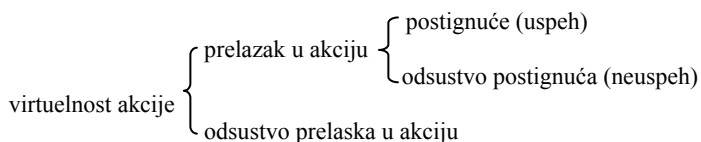
a) u zaključku da je važno uočiti, kao minimalnu strukturalnu jedinicu, ne samo funkciju kao takvu već *narativnu sekvencu* ili seriju koja se sastoji iz funkcija međusobno uslovljenih logikom posledice, a što je takođe bio i Propov zaključak – "da je bitan princip određivanja funkcije na osnovu njenih posledica" (Prop 1982, 73);

b) da je neophodno uzeti u obzir da svaka funkcija otvara mogućnost suprotne ili kontradiktorne akcije, pogotovo u odnosu na kulturnu normu;⁵

c) da u skladu s tim treba pratiti barem dve vrste ponašanja junaka – *aktivnog* i *pasivnog*, ili dva različita aktera – *protagonistu* i *antagonistu*, jer bez interesa i inicijative koju akter preduzima nije moguće pravilno definisati ni funkciju. Svaka sekvenca u pripovedanju može da se reorganizuje "da bi pokazala psihološku ili moralnu evoluciju ličnosti" (Bremond 1964, 15; Bremond 1973, 132).

⁵ Imajući na umu Propovu binarnu funkciju Borba-Pobeda, Bremon je primetio da logičko zaključivanje jeste da borba pretvodi pobedi, ali to da pobjeda sleduje posle borbe je stvar društvenih očekivanja, a ne logike stvari. Drugim rečima, bajka kao pripovedna vrsta sa srećnim krajem, kao i neki žanrovi popularne kulture (trileri, vestern, detektivski, avanturistički i špijunski romani) nalažu da junak uvek pobedi protivnika, ali neke druge narativne vrste, kao i život sam, uočavaju da se borba može izgubiti i da je to takođe vredno pripovedanja.

Elementarna narativna sekvenca se, stoga, po Bremonu sastoji iz grupisanja tri korespondentna termina čija sukcesija nije praćena uvek istim funkcijama. To grupisanje označava razvoj pripovednog i događajnog procesa: *virtuelnost, prelazak u akciju, postignuće* (Bremond 1973, 131-132). Njihova veza se očituje *a posteriori*, jer razvoj procesa može uvek odvesti ka drugačijim rešenjima koja će otvoriti mogućnost pojavljivanja drugih logičkih i narativnih, a samim tim i semantičkih kombinacija. Mogućnosti razvoja elementarne narativne sekvence, šematski, mogle bi se ovako predstaviti:

Ove elementarne trijade dalje se kombinuju u kompleksnije sekvence (po zakonitostima naracije na način "ulančavanja", "presecanja" ili "zagrada"). Svi događaji se, shodno alternativama i izboru koji prave akteri, dele na *poboljšanja* i *degradacije*.

Bremon je takođe revidirao Propovo shvatanje uloge likova, smatrajući da funkcija treba da bude definisana i akcijom (procesom) i subjektom akcije, pri čemu treba imati na umu različite aktere koji, svaki iz svog registra, učestvuju u razvoju narativnog procesa (Bremond 1973, 133-135). Ovakvo stanovište je uticalo na konverziju Propove tačke gledišta po kojoj pripovest prati samo glavnog junaka, pa

tako svaki akter postaje junak za sebe, a međusobno mogu biti u odnosu savezništva ili neprijateljstva.⁶ Svaki lik može biti nosilac određene sekvence njemu specifičnih radnji koje skoro uvek imaju dva suprotna vida, u zavisnosti od toga iz čije perspektive posmatramo razvoj događaja (*rešenje zadatka* od strane jednog aktera istovremeno je počinjena *greška* od strane drugog, *pobeda* za jednog aktera znači *gubitak* ili *poraz* za drugog, itd).

Značajan je interpretativni i strukturalni podsticaj u Bremonovim bazičnim teorijskim razmišljanjima, ali treba dodati da su njegove složene multilinearne šeme narativne sintagmatike prilično komplikovane za primenu, mada im važnost počiva u demonstraciji toga da se većina pripovesti razvija ne po Propovom pravolinijskom principu već divergentno i multilinearano.

U tom smislu, Bremonove intervencije na planu narativne semiotike bile su značajne i za razumevanje strukture legendarne priče upravo zato što se njena kompozicija razvija shodno tome da li je i kako čovek reagovao na iskušavanje više sile, te kakve su posledice iz toga nastale budući da je "pridržavanje ili nepridržavanje očekivanih normi ponašanja od presudne važnosti za legendarnu priču" (Милошевић-Ђорђевић 2000, 63). U svakoj od funkcija, dakle, postoji mogućnost otvaranja alternativnih narativnih putanja shodno počinjenom izboru od strane aktera, što će biti sa-

⁶ Primer primene Bremonove šeme narativnog procesa posmatranog s različitih tačaka gledišta protagoniste i antagoniste videti u Антонијевић (1991, 88-89, 128).

svim jasno iz sintagmatske strukture legendarne priče koju, po Nadi Milošević-Đorđević, čine sledeće funkcije (Милошевић-Ђорђевић 2000, 43-55, 63-66):

1. Susret junaka s višom silom. Susret se dešava na ovom ili onom svetu, direktno ili implicitno, a viša sila dolazi prerusena ili je nevidljiva. Može se javiti u liku Boga, Usuda, Sudajca, anđela, svetaca, sveštenika, pustinjaka, prosjaka, putnika namernika ili đavola. Već u ovoj funkciji moguće je otvaranje uporednih tokova: dva dolaska više sile kod dva različita čoveka, njihovo iskušavanje i reakcije koje su po pravilu u antitetičkom odnosu.

2. Iskušavanje junaka. Test gostoprimstva, poslušnosti, znanja, dobrote, vaspitanja, vere. Tip iskušavanja zavisi od karaktera i namera više sile, da li je dobronamerna ili zla, ali zavisi i od samog junaka, njegove volje i karaktera, što može da uputi priču u različitim pravcima. Na ovom morfološkom mestu može se javiti pomoćnik.

3. Reakcija junaka: pozitivna / negativna. Junak može poslušati višu silu ili joj se odupreti, pokazati moralnu čvrstinu ili slabost, i time realizovati uspeh ili neuspeh svoje akcije i posledičnu nagradu/kaznu od strane više sile.

4. Nagrada / Kazna. Može biti jedno ili drugo, konačno ili privremeno. Ako je privremeno, zadobija karakteristike Propovih "kvalifikujućih provera" koje će, u toku pripovedanja, dovesti i do obavezne "glavne provere". Tip posledice susreta/reakcije očituje se kao spoljašnja manifestacija po sudbinu čoveka, ali i kao unutrašnje stanje u smislu njegovog emotivnog doživljaja.

[Kraj] Ovde se legendarna priča može završiti ili dopuniti opisom čovekovih postupaka posle nagrade ili kazne. Ako se njegovo naknadno ponašanje sviđi višoj sili, ostavlja mu se nagrada, u protivnom mu se oduzima. Slično vredi i za kaznu – strpljivo ispaštanje kazne omogućava iskupljenje. Međutim, najčešće ovakav razvoj događaja uvodi u priču sledeće funkcije:

5. Ponovno pojavljivanje više sile. Ponovni dolazak služi da viša sila proceni dotadašnje čovekovo vladanje i da učini konačnim nagradu ili kaznu (1 bis).

6. Proveravanje je, zapravo, ponovljena funkcija iskušavanja (2 bis).

7. Ponovljena reakcija čoveka (3 bis).

8. Ponovljeno kažnjavanje/nagrađivanje (4 bis).

9. Suprotstavljanje višoj sili. Na ovoj morfološkoj poziciji čovek nastoji da se defintivno pobuni protiv iskušavanja na koja je stavljen. Može pokušati da iskoristi moć prethodno dobijenu od više sile, ili da upotrebi neku drugu strategiju izbegavanja.

10. Ugušenje pobune. Govori o uzaludnosti otpora prema višoj sili, s izuzetkom đavola koji u pričama uvek biva pobeđen.

Primer sintagmatske strukture legendarne priče Nada Milošević-Đorđević je dala na pripoveci iz Vukove zbirke *Ko manje ište više mu se daje*:

Funkcije	I tok	II tok
1. Susret s višom silom	Anđeo prurušen dolazi kod tri brata	
2. Iskušavanje	Traži od braće da mu daju jedino što imaju – krušku. (utrostručenje: odlazi kod svakog brata posebno i traži isto)	
3. Reagovanje	Sva tri brata jednako postupaju – daju mu krušku	
4. Nagrada	Prvi dobije potok što teče vinom, drugi stado ovaca, treći dobru ženu hrišćanku	
5. Novi susret		Anđeo prurušen odlazi kod braće
6. Proveravanje		Traži od najstarijeg čašu vina, od srednjeg parče sira, od najmlađeg parče hleba
7. Reagovanje		Dva starija brata odbijaju, najmlađi daje
8. Kazna / Nagrada		Starija braća gube bogatstvo, najmlađi ga dobija

Pripovetke o sudbini

Na međi legendarnih priča i predanja nalaze se pripovetke o sudbini (*Tales of Fate* AT 930-949). Njihova atmosfera mogla bi se opisati kao tmurna budući da govore o neminovnosti sudbine i uzaludnosti čovekovog otpora. Nevidljiva sila sudbine, kaže Nada Milošević-Đorđević, "u njima deli pravdu ili kažnjava nepravdu", ali šta god da je po sredi "osnovna je nemoć čoveka, nedovoljnost sredstava kojima se može suprotstaviti višoj sili, neminovnost propadanja junaka, unapred određen kraj. Čovek je u njima pobeden." (Милошевић-Ђорђевић 2000, 52). Nada Milošević-Đorđević ističe kao naročito zastupljenu varijantu pripovedaka o određivanju sudbine prilikom rođenja čiju je strukturu posebno proučavala (Милошевић-Ђорђевић 1968), što je tema koja se može razviti i kao bajka sa srećnim ishodom, tj. mogućnošću spasenja.⁷

Ove relativno kratke priče imaju jednostavnu strukturu koja se sastoji iz sledećih funkcija:

1. Pojava više sile – objavljuje neminovnost sudbine glavnog junaka;

2. Reakcije junaka – niz akcija kojima on pokušava da izbegne sudbinu, a koje se mogu naznačiti kao "upravne akcije" i "kontraakcije". Uz junaka, morfološki se ovde može javiti pomoćnik koji pomaže junaku da izmeni pro-

⁷ Takva je, npr. internacionalno poznata bajka "Uspavana lepotica" (ili "Trnova Ružica").

rečenu sudbinu ("kontraakcije"), kao i protivnici koji voljno ili nevoljno pomažu ostvarenju iste ("upravne akcije").

3. Izvršenja presude. Pravolinijsko pripovedanje, koje vodi ka krajnjem ishodu, odvija se tako da "ukoliko se izvrši neka akcija pobune protiv sudbine, za njom odmah sledi druga koja joj parira vraćajući radnju u prvobitni plan, uspostavljaajući poremećenu ravnotežu" (Ibid, 59).

Slede analize dve pripovetke o sudbini i, radi upoređenja, bajke *Uspavana lepotica*:

Funkcije	<i>Sveti Sava i mladić</i>	<i>Careva kći i smrt od ujeda zmije</i>	<i>Uspavana lepotica</i>
I Proricanje	Sv. Sava čuje da će se novorođeni dečak udaviti na dan venčanja	Carevoj kćeri je prorečena smrt od ujeda zmije	Kralj priređuje slavlje povodom rođenja dugo očekivane kćeri. Poziva 3/6/12 vila na slavlje. Stiže nepozvana vila koja ljutita proriče na punoletstvu devojci smrt od uboda na vreteno
1) Uslov za izbegavanje proročanstva	1) Ukoliko mu neko ne pokloni godine svog života	1) Podrazumeva se da ne sme da dođe u dodir sa zmijom	1) Dobre vile ublažuju strašno proročanstvo pretvarajući smrt u dugi san iz koga će se princeza probuditi kada je neki mladić poljubi

II a) Kontraakcija	a1) Sv. Sava traži od roditelja da ga pozovu na svadbu	Car sagradi dvor od stakla u koji se nije mogao ni mrav uvući	Kralj naređuje da se u celom carstvu unište sva vretena
II b) Upravna akcija	Roditelji to ne učine	Zmija se sakrije u grozd	Jedno vreteno ostane neuništeno (akcija zle vile?)
II a) Kontraakcija	a2) Sv. Sava ipak dođe i uspe da srećno prevede mladence preko vode		
III Ostvarivanje proročanstva	Mladoženjin konj se, međutim, oklizne i padne u reku. Mladić se udavi.	Na suđeni dan careva kći zatraži grožđe. Iz grozda izade zmija i ujede carevu kćer	Ostvaši u nekom trenutku sama na dan punoletstva, devojka obilazi zamak, penje se u kulu i na vrhu stiže u sobu gde zatiče staricu koja prede na vretenu. Proba i sama da prede, ubode se i padne u duboki san.

3) Naknadno ispunjavanje uslova	Sv. Sava oživi mladića godinama koje mu poklanja nevesta (roditelji odbijaju da daju preostale godine svog života).		3) Posle sto godina neki princ naiđe na začarani zamak u kome su svi spavali, pronađe uspavanu lepoticu, zaljubi se u nju, poljubi je i ona se probudi a sa njom i svi u dvorcu.
---------------------------------	---	--	--

Predanja

Predanja (*Sage*) su relativno kasno postala predmet posećenog folklorističkog istraživanja čiju je klasifikaciju prvi put zvanično usvojila Budimpeštanska komisija 1963. godine (Милошевић-Ђорђевић 1981, 25). Ozbiljnije studije su se u Evropi pojavile tek šezdesetih godina XX veka, ali od tada ne prestaje interesovanje za ovu narativnu vrstu koja se javlja u brojnim oblicima i varijantama. Kod nas ih je još Vuk Karadžić uočio, a stavivši ih u studiju o običajima srpskog naroda ispravno je osetio da je to usmena vrsta koja je najtešnje povezana s etnografskim i sociokulturnim kontekstom. Međunarodna podela je donekle potvrdila Vukov dalekovidni uvid u tipove predanja: *etiološka* ("postanje gdjekojijeh stvari"), *demonološka* ("vjerovanje u stvari kojijeh nema"), *kulturno-istorijska* ("junaci i konji njihovi") i *legende* kojih, kao posebne kategorije, nema u Vukovoj građi. Nada Milošević-Ђorđević ukazuje na to da je Vuk predanja koristio u svom leksikografskom

istraživanju jer je uvideo njihovu tendenciju ka razjašnjavanju, pa su mu služile za objašnjavanje pojedinih reči ali i kao kulturno-istorijska građa ili kao ilustracija za etnopsihološka istraživanja (Милошевић-Ђорђевић 1981, 26-27). Međutim, uprkos Vukovom ranom uočavanju ove narativne forme kod nas su, na žalost, u ranijem periodu bila sasvim retka istraživanja predanja, s izuzetkom nekih radova etnologa T. Ђorđevića, V. Čajkanovića i M. Filipovića, a postala su intenzivnija od onda kada su bila priznata od međunarodnog folklornog udruženja kao legitimna vrsta uz druge usmenoknjiževne žanrove (Милошевић-Ђорђевић 1988, 592; Антонијевић 1994, 85-87).

Za demonstraciju i analizu strukture *etioloških predanja* Nada Milošević-Ђorđević je, kao uzor, uzela Bremonovu trijadičnu narativnu sekvencu (Милошевић-Ђорђевић 1988, 592-594; Милошевић-Ђорђевић 2000, 117-122). Budući da su etiološka predanja (poput mini mitskih pripovesti) retrospektivna, objašnjavajući nastanak bića, stvari i pojava, samo njihovo postojanje uzima se kao povod za tumačenje. Kompozicija im je jednostavna i, zapravo, sastoji se iz Bremonove bazične sekvence – serije posleđično povezanih funkcija:

1. Mogućnost za otvaranje procesa – kojom se uspostavlja ili remeti postojeća ravnoteža.

2. Aktualizacija procesa – ostvarivanje mogućnosti/cilja – sam tok uspostavljanja ili remećenja ravnoteže.

3. Ostvarena/neostvarena mogućnost, postignut/nepostignut cilj – rezultat uspostavljanja ili remećenja ravnoteže.

Ovakva jednostavna kompozicija može biti proširena unutrašnjim ponavljanjem funkcije "aktualizacija procesa", nešto sličnom onom što smo videli kod pripovedaka o sudbini s mogućim ponavljanjem "upravnih akcija" i "kontraakcija". Te unutrašnje funkcije se mogu ostvarivati uvođenjem binarnih parova "zadatak-rešenje zadatka", "obmanjivanje-obmanutost", "prevara-uspeh prevare". Predanja, kao jednostavnije forme od mitova i bajki, u suštini se svode na ove funkcije i mogu se, s prilično uspeha i velike formalne sličnosti, pratiti kroz strukturalnu narativnu šemu koju je predložio Alan Dundes za severnoameričke indijanske priče (Dundes 1964a; 1986). U strukturalnom smislu, međutim, ponavljanja nekih istih funkcija nisu od velikog značaja, osim što pojačavaju tenziju u pripovedanju, doprinose zanimljivosti sadržaja i odlažu krajni rezultat, tj. kraj priče. Ta tipična udvajanja likova i utranjanja funkcija u folklornim žanrovima odavno su uočena kao zakonitost usmenog pripovedanja (Olrik 1965; Prop 1982, 80-81).

Strukturu ću, kao i u prethodnim poglavljima, ilustrovati primerima etioloških predanja *Na šta se zemlja drži, Kako je postala kornjača, O ženidbi Sunca i Kako je sveti Randel ukrao Sunce od đavola*:

Narativne funkcije	<i>Na šta se zemlja drži</i>	<i>Kako je postala kornjača</i>	<i>Ženidba Sunca</i>	<i>Krada i prekrada Sunca</i>
I faza: Mogućnost otvaranja procesa	Zemlja se drži na kolcu, a taj kolac celu godinu grize bik	Čovek umeo po-gaču, ispe-kao kokoš i seo da jede	Sunce ho-će da se-ženi i da ima decu	Đavo neka-da nosio sunce na maču i ze-mlja je go-rela
II faza: Aktualizacija procesa	I taman kada kolac dođe kao slamka pa da se ze-mlja sruši	Naide nje-gov kum, a on brže-bo-lje metne kokoš na pogaču pa poklopi čankom da sakrije jelo od kuma	Priredi svadbenu svečanost, čuje gorko iskustvo jednog od njih da je i pored dece usamljen u starosti. Sunce shvata da bi mu si-novi mogli nauditi	Bogu to dosadilo pa poslao Ar-handela Mihaila na zemlju da preotme Sunce od đavola <u>Težak zadatak</u> – <u>rešenje zadatka:</u> a) Arhandeo predloži đavolu da se takmiče ko će izneti više peska s dna mora - đavo pri-

				<p>stane. Arhanđeo se zagnjuri i izvadi pesak.</p> <p>Đavo zabode mač sa suncem u zemlju, pa se i on zagnjuri</p> <p><u>Prevara – uspeh</u></p> <p><u>prevare:</u></p> <p>b) Kad se đavo zagnjurio u more, a Arhanđeo, uz pomoć Boga, zaledi površinu mora da đavo ne može da izađe i ukrade mu sunce</p>
--	--	--	--	---

III faza: Postignuće /nepostignuće procesa	U crkvi se na Uskrsk kaže – <i>Hristos vaskrse</i> , i onaj kolac postane kao što je pre bio	Kad kum otide, čovek uze opet da jede, ali ono sve – i kokaš i pogača i čanak, pretvorilo se u kornjaču zato što je jelo sakrio od kuma	Odustaje od ženidbe	Arhadeo uspe da se popne do neba sa suncem, a đavo, koji se u međuvremenu oslobodio, pojuri za njim ali ništa ne uspe da učini
Retrospektivno tumačenje	<i>Stvaranje haosa aktualizacijom zla onemogućeno je pobedom dobra, tj. hrišćanskom formulom</i>	<i>Kako je postala kornjača</i>	<i>Zašto imamo samo jedno sunce na nebu</i>	<i>Zašto je sunce visoko na nebu</i>

Demonološka predanja bila su takođe predmet interesovanja Nade Milošević-Đorđević (Милошевић-Ђорђевић 1988, 594-595; Милошевић-Ђорђевић 2000, 174-178) premda u nešto manjoj meri. I za njih je istakla strukturu koja je slična legendarnim pričama: susret s de-

monom – iskušavanje ili borba s čovekom – reakcija čoveka (odbrana ili napad) – pobjeda demona.

Bez obzira da li je reč o sasvim kratkom izveštaju o susretu s demonskim bićem koje, u suštini, predstavlja potvrdu i aktualizaciju narodnih verovanja, ili je u pitanju duže višepizodično kazivanje, čovek uvek na neki način strada od demonskog bića – umre, poludi ili dugo boluje. Strah koji prožima čoveka, teškoća da se odbrani od napada zlog entiteta i kobnost takvog susreta čine srž ovih priповести ispunjenih stravom. Pobjeda demona se očituje u negativnim posledicama po čoveka i skoro da i nema pozitivnog ishoda koji bi situaciju preokrenuo u dobitak (nagradu, kao u legendarnim pričama na primer). Ipak, kao razrešenje, može se javiti funkcija "spasa", pogotovo ako se priča u prvom licu (pripovedanje u prvom licu i kraćem obliku naziva se *memorata*), a dešava se više slučajnošću no smišljenom akcijom čoveka – svane zora, zakukuriču petlovi, čovek se zbog straha ili iznenađenja prekrsi i kaže "pomoz' Bog" i slično – i nečastiva sila nestane (Анто-нијевић 1994, 94-95).

Smatram potrebnim da se u strukturu demonološkog predanja unese funkcija koju su uočili folkloristi Lauri Honko (1964) i Luc Rerih (1987) – čovek krši zabranu koju čini neka društveno-kulturna norma. Zabrana ne mora eksplicitno biti naratizovana ali se pretpostavlja u strukturi predanja, što za posledicu ima pojavljivanje demonskog bića. Drugim rečima, početnu funkciju bi činio propovski par "zabrana – kršenje zabrane", do čega se, u strukturalnom smislu, može doći *a posteriorim* logičkim

zaključivanjem (Антонијевић 1994, 95-96). Stoga bi strukturu demonološkog predanja, predloženu od strane Nade Milošević-Đorđević, trebalo dopuniti na sledeći način:

1. **Zabrana – Kršenje zabrane**
2. **Pojavljivanje demonskog bića**
3. **Iskušavanje – Reakcija**
4. **Pobeda demonskog bića / Spašavanje čoveka**

Za ilustraciju poslužiće predanja *Bajramsko jare* i *Đavolja svadba*:

Narativne funkcije	<i>Bajramsko jare</i>	<i>Đavolja svadba</i>
Početna situacija (neizrečena zabrana)– a)"ne putuj noću", "ne noći na otvorenom putu", "ne noći u vodenici" b)"ne uzimaj šta nije tvoje", "ne uzimaj nepoznato", "ne razgovaraj s nepoznatima"	Pošli deda Petar i Asan za Niš	
Kršenje Zabrane	I kad su zanoćili pored Morave	Zanoćio neki čovek u vodenici
Pojavljivanje demonskog bića	Iskoči pred njih belo jare	Kad začuje svatove oko ponoći

Iskušavanje	Asan predloži da uhvati jare čer će uskoro Bajram, a Petar čuti	Izade da vidi otkud svatovi u to doba, a oni ga pozovu da im se pridruži i ponude ga rakijom iz buklije
Reakcija	Asan uhvati jare, miluje ga, mazi, stavio konju na samar. Konj pošao ali se znoji, malak-sava, ne može dalje da ide	Čovek prihvati da nazdravi svatovima i pre nego što će otpiti gutljaj rakije prekrsti se i kaže "Pomaže Bog"
Spašavanje čoveka	Zakukuriču petlovi (bilo pred zoru), a jare skoči s konja i pobegne u šumu	U taj mah nestanu svatovi, a on se nađe na ivici provalije/nagrani iznad reke, taman da padne i da se udavi, a u ruci mu umesto buklije konjska glava
Posledice susreta s demonom	Asan se od straha teško razboli	Posle tog događaja teško se razboli /umre

Kulturno-istorijska predanja po svojoj kompoziciji prate već razmatranu osnovnu narativnu šemu. U njihovoj strukturi do izražaja dolaze akteri – junak i njegov protivnik (ljudsko biće ili viša sila), kao i njihov sukob oko važnih kulturnih normi i principa. Pripovest se može, sledeći

Bremonovu alternativnu šemu, završiti srećnim ili tragičnim ishodom po junaka. Rezultat akcije služi kao naknadno objašnjenje istorijskih događaja, sudbine stvarnih ili izmišljenih istorijskih ličnosti, ili razloga zašto je neko mesto dobilo ime.

Kao primer strukture poslužiće dva predanja: o tome kako su Dečani dobili ime, a koje kao ilustraciju etimološkog kulturno-istorijskog predanja navodi Nada Milošević-Đorđević, i mojom analizom predanja o despotu Stefanu Lazareviću i Sibinjanin Janku:

Funkcije	<i>Kako su Dečani dobili ime</i>	<i>Visoki Stevan i Sibinjanin Janko</i>
Mogućnost akcije	Kralju Stefanu Dečanskom otac je izvadio oči i obesio ih na koncu više gradskih vrata	Visoki Stevan, putujući, dođe na konak u Budim. Videvši ga lepog i visokog, mađarska gospoda poželeše da imaju od njega poroda, pa ga lukavo navedoše da na to pristane.
Prelazak u akciju	Kralj slep izade da se šeta. Opazi ga sv. Arhandeo i sažali mu se	a) Kad bude veče, pošalju mu lepu devojkicu da noći s njim. b) Sutradan joj Visoki Stevan, pre odlaska, da prsten i naloži joj da sinu da ime Janko, a ako bude kćer Janja, i da kada dete odraste ispriča mu ko mu je otac i da mu taj prsten radi prepoznavanja

Uspeh ili neuspeh akcije	Pretvori se u orla, ukrade njegove oči i vrati kralju uz reči: <i>odeći oči</i> . Kralj progleda	Rodi se Janko koji po majci Sibinki dobije ime Sibirjanin. Kada je odrastao majka mu ispirča ko je i da mu onaj prsten. Videvši da je "jednog cara sin", Janko ode u Srbiju da potraži oca.
Objašnjenje	U znak zahvalnosti na tom mestu podigne manastir Dečani	Zbog toga se Sibirjanin Janko posle tukao sa Turcima u Srbiji tražeći svoju očevinu.

Primena metodoloških istraživanja Nade Milošević-Dorđević na priče o socioekonomskom gubitku – komparativna analiza

Predmet daljeg, neminovno sažetog, razmatranja biće *priče o nacionalizaciji i priče o postsocijalističkoj transformaciji* kojima sam se detaljnije bavila na drugom mestu (Antonijević 2009a, 2009b). Razloge da proučim ove priče našla sam u konkretnim istorijskim okolnostima koje su duboko uticale na građane Srbije. U drugoj polovini XX veka srpsko društvo je pretrpelo dve krupne i traumatične promene: jednu je činio proces izazvan Drugim svetskim ratom i revolucionarnim uspostavljanjem komunističke vlasti; drugi, na prelazu milenijuma, predstavlja tranziciju iz socijalizma ponovo ka kapitalizmu, tržišnoj ekonomiji i vi-

šepartijskom demokratskom uređenju, čemu je prethodio ali i s tim procesom, jednim delom, bio paralelan raspad Jugoslavije, građanski rat i sankcije međunarodne zajednice Srbiji. Ove kapitalne systemske promene, u relativno kratkom vremenskom periodu, imale su bezbroj različitih posledica po pojedinačne živote i sudbine, i razumljivo je da su se mnoge od njih, dovoljno značajne za priču, pretočile u lične i porodične naracije.

Njihova formulativnost, uprkos različitim idiosinkratičnim sadržajima, iziskivala je, za početak, utvrđivanje narativne strukture. Model sam potražila u strukturalističkim radovima Nade Milošević-Đorđević. Bilo je potrebno redefinisati sadržaj nekih funkcija u skladu s prirodom žanra ali, suštinski, funkcije koje je odredila Nada Milošević-Đorđević pokazale su se aplikabilne.

Budući da gubitničke priče imaju tipski obrazac koji se ponavlja, njihova narativno-semantička struktura je, po mom mišljenju, najbliža tradicionalnim *legendarnim pričama* i *pričama o sudbini* koje je analizirala Nada Milošević-Đorđević, s izvesnim razlikama na koje ću ubrzo ukazati. Sličnost se ne ogleda samo u strukturi, već i u atmosferi priče koja odiše sudbinskom neminovnošću i delovanjem svemoćne sile. Glavna razlika počiva, svakako, u činjenici da u sekularnim gubitničkim pričama nije reč o hristijanizovanim onostranim silama, već o moćnim istorijskim, društveno-ekonomskim i ideološkim silama koje, poput onih "viših", deluju na ljude sudbinski im menjajući životne okolnosti i puteve. Rat, izbeglištvo, revolucija, nacionalizacija i tranzicija u gubitničkim pričama svrstani su

u *sudbinske uzroke*, koji kao neka "zla kob" pogađaju običnog čoveka, nemoćnog da ih spreči, odloži ili na neki drugi način utiče na njih. Njihovo prisustvo je, najčešće, sasvim direktno i vidljivo kroz različite procese koji se u društvu odigravaju. Mišljenja sam da je struktura priča o nacionalizaciji najbliža onoj pripovedaka o sudbini, dok priče o postsocijalističkoj transformaciji sadrže funkcije koje se nalaze u legendarnim pričama. Komparativnom analizom narativnih funkcija nastojaću da pokažem u čemu se one podudaraju, a gde i zašto se menjaju i preinačavaju u strukturi gubitničkih priča.

Za oba tipa narativa o materijalnom i statusnom gubitku moguće je ustanoviti zajedničku početnu funkciju koju je i Vladimir Prop odredio za bajke, a koja upućuje na stanje ravnoteže koje će, nekim incidentom, biti poremećeno i time inicirati razvoj naracije. Većina gubitničkih priča počinje konstatacijom da je akter priče imao siguran, udoban, prosperitetan, imućan život pre nego što će se pojaviti socijalna i istorijska "viša" sila koja će takav njegov život staviti na probu.

Priče o nacionalizaciji / Pripovetke o sudbini

Početno normalno stanje. U pričama o nacionalizaciji to je *kapitalističko uređenje pre komunističkih revolucionarnih promena*. Reč je o dužem periodu vremena koje je prethodilo Drugom svetskom ratu i revolucionarnoj smeni vlasti koja je, svojim zakonima o nacionalizaciji, konfi-

skaciji i agrarnoj reformi,⁸ nanela težak materijalni, društveni i moralni udarac velikom broju do tada uglednih i finansijski dobrostojećih porodica, proglašavajući ih "buržujima" i "neprijateljima" novog poretka. U strukturi ovih priča mogu se pratiti srpske varijante američkog "Horejšo Eldžer" mita (Mardsen 1992).⁹ Naime, skoro tipski one pričaju o pretku (dedi, pradedi ili čukundedi) koji je svojim sopstvenim trudom, radom, sposobnošću i vrednošću, sa ili bez nečije pomoći, došao do znatnog imetka, iako je za većinu njih početna pozicija bila siromaštvo i/ili skromno poreklo. Sticanje imetka započinje krajem XIX ili početkom XX veka i uvećava se sve do Drugog svetskog rata. Struktura tih priča prati, dakle, uspon pretka sve do naglog pada uzrokovanog promenom vlasti i otimanjem do tada stečene imovine.

Nakon uvodnog dela u kome se opisuje uspon porodice, slede funkcije koje se mogu preuzeti iz strukture pripovedaka o sudbini.

⁸ Reč je o čitavom nizu zakona koji su doneti u periodu od 1945. do 1958. godine, objavljenih u Službenom listu FNRJ.

Pogledati na: www.informator.co.yu/informator/tekstovi/privatizacija_102.htm - 23k

⁹ Ivan Kovačević je kod nas analizirao legendu o sremskom berberinu kao domaću varijantu Horejšo Eldžer mita, koji se inače smatra osnovom onoga što se zove "američki san o uspehu" (Ковачевић 2007b).

Pojava više sile – kao što je već rečeno, "višu" silu predstavljaju ideološke, političke i društveno-ekonomske promene, u ovom slučaju prilično nasilne prirode budući da je reč o revolucionarnoj smeni vlasti praćenoj drastičnim ideološkim zaokretom. "Objavljivanje neminovnosti sudbine junaka" ovde je strukturalno-semantički jednaka donošenju presuda "u ime naroda" o oduzimanju imovine, statusa pa i života osobama proglašenim neprijateljima novouspostavljenog komunističkog režima. Zakoni o nacionalizaciji i konfiskaciji, doneti nakon prvog talasa revolucionarnih presuda bez suđenja, bitno su promenili sudbine nemalog broja ljudi pogođenih tim zakonima.

Reakcije junaka i njegovog pomoćnika – u pričama o nacionalizaciji reakcije junaka najčešće se svode na nemoćno prihvatanje sudbine (presude, zakona) što bi, praktično, značilo ispunjenje "upravne akcije" kako ju je odredila Nada Milošević-Đorđević. "Kontraakcije", kojima se nastoji da se preinači sudbinski ishod, mogu se izjednačiti s nastojanjima pojedinih junaka ovih priča da sačuvaju što veći deo imovine pogođene zakonom o nacionalizaciji i agrarnoj reformi, ili s nekim drugim postupcima junaka i njegove porodice da preguraju kritični period.

Izvršenje presude – podrazumeva izvršenje zakonske presude usled kojih je veliki broj srpskih porodica tada bio ekonomski osiromašen i socijalno degradiran, a brojne pojedince odvelo u depresiju, moralni slom i gubitak dotadašnjeg statusa.

Poput pripovedaka o sudbini i u pričama o nacionalizaciji i konfiskaciji "osnovna je nemoć čoveka, nedovoljnost sredstava kojima se može suprotstaviti višoj sili, neminovnost propadanja junaka, unapred određen kraj" kako kaže Nada Milošević-Đorđević (Милошевић-Ђорђевић 2000, 52). Ta nemoć ljudi pred odlukama političkih i ideoloških sila koje utiču na njihovu sudbinu ogleda se i danas u iščekivanju pravde i donošenja dugo odlaganog Zakona o denacionalizaciji i retribuciji.

Priče o tranziciji / Legendarne priče

Početno normalno stanje. U pričama o tranziciji to je "zlatno doba" jugosocijalizma (sedamdesete i osamdesete godine XX veka) koje, iz kasnije perspektive društvenih i ekonomskih nedaća, mnogi nostalgично percipiraju kao doba mira, uspeha, sigurnosti i društveno-ekonomskog uspona.

Nakon opisa tog "zlatnog doba", morfološki se nižu funkcije koje pronalazim u legendarnim pričama. Posebno se to tiče onih narativa koji opisuju društveno, ekonomsko i moralno propadanje tokom 90ih godina XX veka.

Nanošenje štete: Susret i Iskušavanje (S i I). Dve funkcije koje je Nada Milošević-Đorđević odredila kao posebne u legendarnim pričama, "Susret" s višom silom i "Iskušavanje", ja sam povezala u jednu stoga što u ličnim životnim pričama o gubitku nema bukvalnog susreta s "vi-

šom silom" kao u tradicionalnim legendama. Budući da je ovde uticaj "više sile" proces koji traje, nije uvek bilo moguće doslovno odrediti trenutak kada ovaj proces počinje u životima aktera priča, a što bi odgovaralo adekvatnoj narativnoj funkciji u legendarnim pričama. Drugim rečima, "Iskušenje" i započinje s prepoznavanjem "Susreta", odnosno, s uočavanjem efekata delovanja društveno-ekonomskog propadanja Srbije, te sa započinjanjem procesa tranzicije.

Kvalifikujuća provera: Reagovanje (R). Za razliku od legendarnih priča gde je akcenat na moralu i čvrstini verovanja, u sekularnim gubitničkim pričama reakcija se svodi na ispoljavanje moralnih i psiholoških karakternih osobina. Različiti su načini na koji su ljudi bili pogođeni i njihove reakcije se, uglavnom, svode na pokušaje da se obezbedi egzistencija kroz dodatni posao u odnosu na već postojeće zaposlenje koje ne donosi zaradu dovoljnu za život; ili na započinjanje novog, uglavnom privatnog posla od koga se očekuje uspeh; ili angažovanjem u polulegalnim i nelegalnim poslovima. Zanimljivo je da gubitničke priče još u jednom segmentu pokazuju sličnost s legendarnim pričama. Naime, Nada Milošević-Đorđević konstatuje da se funkcije "iskušenje-reagovanje" mogu više puta ponoviti u toku priče. Isti obrazac prati i analizirane narative – neki od aktera priča su više puta pokušavali da započnu neki privatni posao i svaki put probu svojih sposobnosti prošli neuspešno; drugi su iskušenje prošli, u poslovnom i materijalnom smislu, uspešno sve dok ih lične

karakterne osobine poput bahatosti, lakomosti, rasipništva, pohlepe, nerasudnosti i sličnog nisu lišile prethodnog uspeha i dobitka.

U ovom delu narativne kompozicije može se javiti *pomoćnik* u vidu porodice koja pruža potrebnu finansijsku, radnu i moralnu pomoć i podršku u započetom poslovnom poduhvatu. To takođe može biti i *lažni pomoćnik*, koga bih ja uvela kao novu funkciju u gubitničkim pričama, a koji u realnosti odgovara ili poslovnim partnerima koji su se pokazali nesposobni, nelojalni i skloni prevari, ili je reč o zelenašima kod kojih se akter priče zadužuje uveren da će mu pozajmica pomoći da započne posao ili se izvuče iz poslovnog gubitka, a što se skoro po pravilu završava sve većim zaduživanjem koje akter priče ne uspeva da vrati i time rizikuje gubitak celokupne imovine, pa i života.

Kazna i Spas (K / S). Ove priče ne bi bile priče o gubitku kada ne bi govorile o tome da ljudi u svojim reakcijama na iskušenje, jednostavno, nisu uspeli. Zbog toga se gubitničke priče ne završavaju nagradom, već *kaznom* (materijalni i moralni krah, gubitak imovine zbog otplate duga, svađe i raspad porodice zbog nemaštine, rasipništva i prekomernog zaduživanja, itd). Ukoliko pored kazne dođe do spasa to se dešava kroz novu akciju blagonaklonog pomoćnika kao ponovljene funkcije, ovog puta kroz pomirenje s gubitkom i solidarnost šire ili uže porodice koja, ako može, prihvata da pomogne gubitniku da ponovo "stane na noge".

Princip jedinstvene organizacije narativne šeme svakako treba uzeti u obzir u razmatranju različitih folklornih žanrova, budući da takva analiza doprinosi boljem razumevanju mehanizama naracije i uočavanju narativnih čvorišta oko kojih se gradi semantika, ali jasno je da interpretacija zahteva pristupe koji vode otkrivanju dubljih struktura skrivenih manifestnim planom narativnosti propovskog tipa, a koje takođe organizuju diskurs. Za njihovo otkrivanje i tumačenje, pak, mora se pronaći značenje poruke koja je drugačije strukturirana u svakoj od ovih pripovednih vrsta, i uvažiti širi kontekst što znači i primeniti adekvatan antropološki pristup narativima.

Pregled i analiza rada Nade Milošević-Đorđević pokazali su, verujem, značaj antropološkog aspekta u razumevanju usmenog narodnog stvaralaštva što pomaže interpretaciji narativa u socio-kulturnom i istorijskom kontekstu; i posebno njen neosporan doprinos srpskoj folkloristici u pravcu narativne sintagmatike i poetike nekih usmenoknjiževnih vrsta. Osim što je primenila strukturalni metod u domaća književnoteorijska folkloristička istraživanja, pružila je osnovu za dalja razmatranja i usavršavanja narativnih struktura. Neke moje analitičke primedbe, dopune i komentari pokazali su, nadam se, da su njene analize višestruko korisne i upotrebljive, redefinisane ili dopunjene, i za tumačenje savremenih usmenoknjiževnih vrsta.

III

O STRUKTURI VREDNOSTI Interpretacija metodološkog predloga Beverli Krejn

Zaboravljeni metodološki predlog Beverli Krejn

Beverli Krejn (*Beverly Crane*), psiholog i antropolog, doktorirala je na Emori Univerzitetu 1975. godine sa temom "Struktura i vrednost: teorijske osnove za dijahronijsku strukturalnu analizu u proučavanju mita" [Structure and Value: Theoretical Foundations for Diachronic Structural Analysis in the Study of Myth], gde je razmatrala analitičke doprinose strukturalističkih metoda antropologa Kloda Levi-Strosa, formaliste Vladimira Propa i kognitivnog psihologa i biologa Žana Pijažea. Međutim, s metodološkog aspekta posmatrano, najinteresantniji analitički model dala je dve godine kasnije u radu "Struktura vrednosti u *Cimerkinoj smrti*: metodologija za interpretativnu analizu folklornih legendi" (Crane 1977).

Metodološki predlog Beverli Krejn ostao je zaboravljen i, po mojim saznanjima, neapliciran od strane drugih antropologa i folklorista. Možemo se pitati koji su razlozi za nedovoljno poznavanje strukturalističkog folklorističkog rada Beverli Krejn. Jedna mogućnost je da je metod imao slabe tačke zbog kojih je izostala njegova primena, mada je metod mogao biti proveren, recimo, od strane Alana Dandesa koji je bio u komisiji za odbranu Krejninog doktorata i koji se i sam bavio strukturalizmom u folkloru; drugi – da je bio težak i nerazumljiv zbog čega je izostala zainteresovanost američkih folklorista; treći mogući razlog bi se mogao potražiti u naknadnom poststrukturalističkom uticaju na recepciju strukturalnih metoda u SAD i opadanje (?) interesovanja za taj metod (v. Milenković 2007; Milenković 2009; Gorunović 2009); četvrti bi, konačno, mogao počivati u brzom povlačenju Beverli Krejn iz sveta nauke usled teške bolesti¹.

No, kako bilo, namera mi je da našu stručnu javnost upoznam s ovim zapostavljenim radom, da kritički preispitam metodološku proceduru i rezultate analize Beverli Krejn, te predložim upotrebu onoga što mi se čini dobrim i korisnim u njenom pristupu, budući da smatram da njen metod treba reinterpretirati ali ne i odbaciti u potpunosti.

¹ Prekinuvši univerzitetsku i naučnu karijeru, u potpunosti se posvetila istraživanju veza između psihologije, spritualnosti i zdravlja, nastavljajući profesionalni rad kao spiritalni psihoterapeut. Dostupno na: <http://www.transformationalexpansion.com/about.htm>.

O strukturi vrednosti (ili funkciji?) narativa

Otvoreni sistemski model Beverli Krejn

Zapitavši se kakvo značenje i vrednost ima neki folklorni narativ za zajednicu koja ga perpetuirano prenosi, Krejn je zaključila da "on ispunjava neke važne potrebe kojih ljudi ne moraju biti svesni, mada ih osećaju". U želji da izbegne tradicionalno funkcionalističko objašnjenje (iako upravo navedeni iskaz Beverli Krejn jeste sasvim funkcionalistički), smatrala je da strukturalna analiza može dati odgovor na metodološke zahteve koje je postavila: *da se do strukture vrednosti dođe kroz analizu samog teksta, uz uvažavanje kulturnog konteksta*; da se otkriju latentne i manifestne funkcije narativa; da metod omogući razmatranje promena do kojih vremenom dolazi kako u samom tekstu tako i u kulturi u kojoj nastaje i reprodukuje se; te da, konačno, metodološki model bude podložan proveri i primeni u drugim područjima analize.

Beverli Krejn je uputila zamerku dotadašnjim strukturalnim istraživanjima kao mahom deskriptivnim i klasifikacijskim, mada metodološki konzistentnim postupcima kojima nedostaje interpretacija, te otuda i potreba da se strukturalna analiza vrednosti – po njenom mišljenju nepostojeća u radovima najeminentnijih strukturalista – dopuni nekom adekvatnom metodom. Mada je apostrofirala Kloda Levi-Strosa i Alžirdasa Žilijena Gremasa kao strukturaliste koji su u svojim radovima najdalje otišli u pravcu interpretacije, smatrala je da se pitanjem vrednosti, prisutnih u kulturi i

narativima, oni nisu bavili u svojim istraživanjima.² Zapravo, bazirajući svoje metode na lingvističkom modelu, formulisali su "zatvorene sistemske modele" koji su se bavili odnosima i transformacijama elemenata unutar teksta, bez osvrtnja na spoljašnje, kulturološke činioce. Ova njena zamerka nije sasvim tačna, iako je česta među kritičarima strukturalizma koji mu, načelno, zameraju "analizu teksta bez konteksta". Međutim, i Levi-Stros i Greimas, svaki na svoj način, dali su putokaze za kontekstualno i kognitivno

² Na ovom mestu je važno uputiti čitaoca na to da se Greimas, suprotno tvrdnji Beverli Krejn, bavio vrednostima. Tokom 60ih i 70ih godina XX veka Greimas je to pitanje analizirao kao unutrašnju narativnu i spoljašnju ideološku važnost *objekta-vrednosti* u koji je uloženi semantički značaj za subjekta akcije i za društvo kao pošiljaoca poruke. Tu se već mogla uočiti sličnost s onim što je Krejn želela da postigne, ali čini mi se da ona nije dovoljno dobro poznavala Greimasov rad iako se na njega pozvala (objektivan problem je bilo relativno kasno prevođenje Greimasovih radova s francuskog na engleski jezik, a pitanje je da li je i koliko Krejn znala francuski da bi mogla Greimasa da čita u originalu). S druge strane, tokom 80ih godina XX veka i nadalje, Greimas se posvećuje pitanjima emocija unutar projekta *patemičke semiotike* (npr. A. J. Greimas and Jacques Fontanille, *Semiotics of Passions*, 1991), i posebno pitanjima ideologije i fundamentalnih vrednosti kao bazičnog aksioma semiotike unutar tzv. *timičke i aksiološke analize* odnosno analize vrednosti koju su zajedno s njim razvijali njegovi saradnici. O tome više kod Shleifer 1987, Hébert 2006, ili na sajtu: <a href="http://psychology.jrank.org/pages/2032/Algirdas-Julien-Greimas.html".

tumačenje teksta. Štaviše, neki autori, poput Anatolija Libermana na primer, ističu da je "Levi-Stros u praksi često kršio sopstveni princip da se mitovi mogu analizirati nezavisno od jezika i okruženja u kome se javljaju, a na osnovu duboko ukorenjenih opozicija" (Lieberman 1984, xxxiii).³

No, Beverli Krejn je smatrala da se mora sačiniti *otvoreni sistemski model* kao metodološko oruđe za ispitivanje vrednosti u proznim narativima. Stoga je, kao dopunu Propovom i Levi-Strosovom strukturalizmu, uvažavajući od prvog potrebu za sekvencijalnom sintagmatskom analizom, a od drugog princip binarnih opozicija i paradigmatički metod lociranja jedinica analize u odnosu na prirodu kulture u kojoj se narativ reprodukuje, predložila Pijažeovu razvojnu psihološku teoriju. Naročito joj se svidela Pijažeova tvrdnja da su sve ljudski stvorene strukture suštinski "otvoreni sistemi", nestabilne i podložne promenama tokom vremena, a u zavisnosti od spoljašnjih faktora. Drugim rečima, struk-

³ Ukoliko je Levi-Strosovo neosvrtnje na kontekst tačno kada je reč o analizi *Mita o Edipu*, to se ne može bez ostatka reći za kasnije Levi-Strosove analize poput *Mita o Asdivalu* i *Četiri Vinebago mita* koji čine prekretnicu u njegovom pristupu ka uvažavanju i korišćenju etnografskog konteksta u interpretaciji, pa ni za *Mitologike* u celini. Zašto je kritičarima bilo toliko potrebno da zameraju Levi-Strosu na nipodaštavanju konteksta – ostaje pitanje za diskusiju. Univerzalizam kategorija mišljenja, koji su strukturalisti uvažavali, ne znači da se nisu osvrtni na kontekst (etnografski, istorijski, društveni, ekonomski, kulturni, religijski i dr) i uzimali ga u obzir u svojim analizama da bi ustanovili konkretno semantičko ulaganje u sadržaj narativa.

ture stvorene ljudskom mentalnom delatnošću, poput folklornih narativa, refleksije su organizacije ljudskog uma. U takvom sistemu, analitički ključ leži u motivacionom faktoru, tj. adaptaciji. Otuda i njeno interesovanje za proučavanje vrednosti: stalno reprodukovani narativi mora biti da služe u adaptivne svrhe prenoseći neke važne poruke svojim korisnicima. Kada se spoljašnji uslovi promene ti narativi ili prestaju da budu aktuelni ili im se menja sadržaj i smisao u zavisnosti od kulturnih i društvenih promena, odnosno kako je to Pijaže konstatovao "struktura menja funkciju shodno novim potrebama koje se javljaju u društvu" (Pijaže 1978, 121). Funkcija urbanih legendi i drugih folklornih narativa je, dakle, *medijacija i adaptacija* – prevazilaženje oprečnosti i kontradiktornosti, razumevanje situacije i pronalaženje rešenja. Sve dok taj proces ne bude u potpunosti zadovoljen i ispunjen, narativ će nastaviti da postoji u društvu u svojim verzijama i varijantama.

Levi-Stros i Pijaže: razumeti prirodu uma

Zanimljiv je spoj Kloda Levi-Strosa i Žana Pijažea koji je Beverli Krejn predložila. Ovo dvoje naučnika, sličnih u intelektualnim interesovanjima i originalnim primenama strukturalizma u društvenim naukama,⁴ ponajviše dodirnih

⁴ Pijaže je za Levi-Strosa rekao: "Njegov antropološki strukturalizam jeste uzor i obrazac – najneobičniji obrazac koji se koristio u jednoj društvenoj nauci" (Pijaže 1978, 111).

tačaka su pokazali u želji da *razumeju prirodu uma*. Obojica su se bavili "ne-baš-civilizovanim" osobama: Levi-Stros je proučavao način razmišljanja odraslih "primitivaca", dok je Žan Pijaže svoj rad usmerio na razvoj kognicije kod dece. Obojica su shvatila i pokazala u svojim radovima da se proces učenja, razumevanja sebe i sveta koji nas okružuje, te mentalnog organizovanja i skladištenja tog znanja postepeno odvija kroz binarno kodiranje, diferencijaciju (uočavanje sličnosti i razlika), kombinaciju, deljenje i razvrstavanje, odnosno klasifikaciju entiteta, osoba, objekata, apstraktnih pojmova, moralnih stavova, afiniteta i drugog (o tome i Žikić 2009).

Značajnu razliku su, ipak, pokazali u nekim stavovima. Dok je Levi-Strosu kao osnovni model razumevanja i prikazivanja funkcionisanja uma poslužio formalni lingvistički model, budući da je bio uveren da je jezik primarni semiotički sistem koji počiva u osnovi ljudske kulture, apstraktnog razmišljanja i simboličke komunikacije, Pijaže je iskazao određenu sumnju u determinišuću ulogu jezika u intelektualnom razvoju, mada je priznao da je "očigledno da ako jezik proizilazi iz delimično strukturirane inteligencije, on sa svoje strane inteligenciju strukturira". Naime, smatrao je da "senzorno-motorička inteligencija već podrazumeva izvestan broj struktura koje se ne mogu pripisati jeziku i koje mu pethode" (Pijaže 1978, 100). Stoga je svoje istraživanje usmerio na posmatranje ponašanja, manipulacije i odnosa male dece prema materijalnim objektima, te načina na koji oni usvajaju znanje o vrsti, kvalitetu i osobinama tih predmeta ili entiteta. Tek u ka-

snijem dobu deca počinju da koriste jezičke sposobnosti u lakšem i bržem sticanju znanja. Ne postoje, dakle, nikakva *a priori*na znanja, zaključio je Pijaže, ona se postepeno usvajaju kroz mentalne operacije diferencijacije i klasifikacije, dok su istraživanja njegovih saradnika s gluvim osobama pokazala nezavisnost kognitivnih sposobnosti od upotrebe jezika (Gardner 1970, 352). Drugu bitnu razliku su pokazali u shvatanju intelektualnog razvoja i sposobnosti. Levi-Stros je smatrao da nema nikakve suštinske razlike u načinu razmišljanja i funkcionisanja uma "primitivaca" i modernih civilizovanih ljudi, dok je Pijaže oprezno izneo mišljenje da um primitivaca prestaje da se razvija iznad nivoa konkretnih mentalnih operacija (misao koja se direktno odnosi prema događajima/predmetima iz okoline) za razliku od Zapadnjaka koji, nakon adolescencije, nastavljaju s razvojem formalnih logičkih operacija (Gardner 1970, 358).

Postoji još jedan važan razlog zbog čega je Beverli Krejn bila u pravu što je došla na pomisao da ujedini njihove metode, mada ona to nije pomenula u svom radu. Naime, oba naučnika su se, zapravo, pozabavila *pitanjem vrednosti*, i to kroz proučavanje sadržaja onoga o čemu ljudi misle. Kako Hauard Gardner ističe, Levi-Stros je pokazao da manifestna raznolikost i brojni varijeteti mitova u suštini tretiraju relativno ograničen broj mitskih tema, a da izvesne teme, imena, osobe i objekti koji se u mitovima pominju imaju posebnu vrednost za ljude u skladu s njihovim kulturnim znanjima, navikama i potrebama, što je predmet proučavanja antropologije. Sa svoje strane Žan Pijaže je

utvrdio da manje poznati sadržaji moraju najpre biti asimilirani u već postojeće mentalne strukture, budući da dete nije u stanju da obavi operaciju formalnog rasuđivanja o pojavama ili entitetima koji su mu potpuno nepoznati, čime se indirektno sugerše značaj uticaja posebnog kulturnog okruženja u kome se dete socijalizuje i stiče znanja. "Ma kako nesvesne bile strukture u društvenom kontekstu, one se pre ili kasnije očituju u društvenim normama i pravilima koje individue usvajaju" (Pijaže 1978, 107). U radu o moralnom prosuđivanju Pijaže je pokazao da rasuđivanje uključuje različite vrednosti koje se pripisuju osobama i objektima (Gardner 1970, 360-361).

Povezuje ih i to što se nijedan od njih dvojice nije bavio emocijama i iskustvom individualnih osoba, "smatrajući da emocije ne igraju odlučujuću ulogu u percepciji, ponašanju i odlukama" kako tumači Gardner (Ibid, 363). Zapravo, ono što je Pijaže smatrao jeste da individualno "doživljeno iskustvo" nema veliku ulogu u konstrukciji saznajnih struktura jer se one ne nalaze u svesti subjekata.⁵ Ako se uopšte može govoriti o strukturalno značajnim aktivnostima subjekta, onda je reč o epistemičkom subjektu, o mehanizmima zajedničkim svim individualnim subjektima istog nivoa (dakle, "bilo kom" subjektu) (Pijaže 1978, 78). S druge strane, Pijaže je u tom kontekstu pozdravio Levi-Strosovu rezervisanost prema tumačenjima putem afektivnosti, "najopskurnije čo-

⁵ "Ali ako bi nas upitali gde bismo smestili ove strukture odgovorili bismo, transponujući reči Levi-Strosa: između nervnog sistema i samog svesnog ponašanja" smatrao je Pijaže (1978, 141).

vekove strane", budući da "ono što se opire tumačenju nije time pogodno da posluži u tumačenju" (Pijaže 1978, 113).

Kako se odvija kognitivni proces? Krejn je u objašnjenju oslonac potražila u Pijažeovom radu o razvojnoj kogniciji i binarnim opozicijama Levi-Strosa.

Postoje dve vrste binarnih opozicija uključenih u taj proces, i obe moraju biti sprovedene zajedno da bi kognicija bila potpuna. Prva **A – ne A** opozicija, kako ju je Beverli Krejn označila, rezultat je diferencijacije prethodno nepoznatih entiteta, situacija ili događaja. Ona je primarna i omogućuje uočavanje razlika. Stoga je i paradigmataska i dijahrona. Nešto mora najpre biti percipirano kao "A" da bi nešto drugo, potom, moglo biti percipirano kao "ne A". Sledeća mentalna operacija uključuje opoziciju **A – Z**, koja omogućuje uočavanje i sličnosti i razlika radi potpunog kategorijalnog razumevanja entiteta koji je u pitanju. Ova opozicija je sintagmatska, organizujući oba binarna elementa jednog pored drugog u složene međuodnose različitih celina (kategorija). Na taj način kognitivne strukture su konstruisane kroz gradacijsku diferencijaciju tipa **A – ne A**, i organizaciju spoznatih elemenata kroz opoziciju **A – Z**.

U kakvu vezu se, sada, mogu dovesti kognitivne strukture i vrednost? Beverli Krejn je odgovor potražila u sledećoj konstataciji: ako kognitivne strukture ispunjavaju adaptivne funkcije, a ljudski proizvedene strukture, poput folklornih narativa, reflektuju takve kognitivne strukture (organizaciju uma), onda metodologija za analizu vrednosti (adaptivnu pre svega) u narativima može biti razvijena primenom procesa koji je opisan u proizvodnji kognitivnih struktura.

Cimerkina smrt:
Primena metode i potraga za
strukturuom vrednosti

Beverli Krejn je za demonstraciju metode odabrala izuzetno popularnu i u univerzitetskim kampusima i koledžima široko rasprostranjenu urbanu legendu u Americi – "Cimerkinu smrt" (*The Roommate's Death*, poznatu i kao *The Hachet Man* – "Čovek sa sekirom").⁶ O legendi je krajem šezdesetih godina prva pisala folkloristkinja Linda Dež koja je tada predstavila 31 verziju od kojih najstarija potiče iz 1956. godine,⁷ objavio ju je i Jan Harold Brunvand u svojoj prvoj i najpopularnijoj zbirci urbanih legendi (Brunvand 1981, 57-62). Kontinuirano pričanje "Cimerkine smrti" u novim varijantama pouzdano je konstatovano sve do kraja 90-ih godina XX veka, a verovatno je još i danas u usmenoj komunikaciji (Tucker 2005). Postoje izvesne razlike u verzijama, stoga je Majkl Kerol izdvojio tri osnovne verzije sa podvarijantama (Carroll 1992), koje su folkloristi nazvali *alomotivima* usvajajući taj izraz od Alana Dandesa. Pod izrazom "alomotiv" (*allomotif*)

⁶ Elizabet Taker navodi verzije iste legende pod nazivom *Semester Break* (zabeležene 1965. godine) i *Rigor Mortis* (zabeležene 1964.) (Tucker 2005, 121-124).

⁷ Reč je o tekstu Linde Dež objavljenom u *Indiana Folklore*, a koji predstavlja prvu studiju posvećenu ovoj legendi. Linda Dégh, "The Roommate's Death and Other Related Dormitory Stories in Formation", *Indiana Folklore* 2 (2), 1969: 55-74.

Dandes je podrazumevao varijable, supstitucije u motivima unutar folklornog narativa koje predstavljaju, za ljude koji slušaju i pričaju te legende, simboličke ekvivalente koji ispunjavaju i dalje iste funkcije (Dundes 1962, 101; Carroll 1992, 226). Reč je o identičnoj proceduri koju je i Vladimir Prop upotrebio u analizi kompozicije bajke, osim što nije koristio taj termin (Dandes je, pak, uvodeći taj izraz imao uzor u Propovom radu), da bi upoređenjem alomotiva došao je do najmanje narativne analitičke jedinice – funkcije.⁸

Osnovna verzija legende o "Cimerkinoj smrti" iz 60ih i 70ih godina je sledeća:

Na koledžu je božićni raspust i većina studenata je otišla kući. Ali dve studentkinje, koje su bile cimerke, ostale su u koledžu. Bile su upozorene da neki manijak naokolo luta slobodan. Ipak, tokom večeri, jedna od devojka reši da ode iz sobe (u kupatilo, u biblioteku, na sastanak i sl.), dok je druga ostala zaključana u sobi. Vreme je prolazilo a cimerka koja je izašla nije se vraćala. U jed-

⁸ Propova narativna funkcija "nanošenje štete" koja služi kao zaplet, na primer, alomotivski u bajkama može biti iskazana kao: zmaj otima princezu / paunice krađu zlatne jabuke iz carskog vrta / starija braća prevare najmlađeg brata / aždaja proždire devojke itd. Iako je naizgled reč o sasvim različitim postupcima različitih likova, jasno je da im je funkcija ista budući da u suštini svojim postupcima nanose nekome nekakvu štetu (otimanje, krađa, prevara, proždiranje itd).

nom trenutku devojka, koja je ostala u sobi, začula je grebanje po vratima. Uplašila se na smrt i nije se usudila da ih otvori. Posle nekog vremena i grebanje je prestalo. Kada je svanuo dan, rešila je da otvori vrata ili je neko došao u pomoć (mlekađžija, policajac, nadzornik zgrade i sl). Zatekla je jeziv prizor: cimerka je ležala sva u krvi pored vrata sa sekirom zabodenom u glavu / prerezanog grkljana / izbodena po leđima, sa slomljenim noktima kojima je grebala i otpalom bojom s vrata ispod nokata.

*

Jedan od prvih i najtežih koraka svake strukturalne analize jeste *segmentacija teksta* i *definisane i identifikacija najmanjih analitičkih jedinica*. Anatoli Liberman, u studiji o Propu i njegovoj metodologiji, ističe načelnu teškoću svakog strukturalističkog pristupa koji analitičar mora da reši u tri koraka: segmentacija teksta > određivanje distinktivnih crta > izdvajanje invarijantnih elemenata koji su temelj svake strukturalne analize (Liberman 1984, xxv). Ovom problemu strukturalisti su prilazili na različite načine, gradeći svaki od njih sopstvene metodološke procedure izdvajanjem različitih najmanjih analitičkih jedinica u zavisnosti od građe koju su ispitivali (reč, rečenica, mit, bajka, ritual, film, slika, muzičko delo, događaj itd) i od vrste strukture koju su proučavali (narrativna/tematska, površinska/dubinska, sintagmatska/paradigmatska, formalna/sadržinska itd). Beverli Krejn je ovaj problem pokušala da reši *odnosom strukture i funkcije*.

Njena pretpostavka je bila da ukoliko je struktura određena svojom funkcijom, onda se najmanja analitička jedinica može pronaći u onim elementima koji su bazični činioци te funkcije. U ovom slučaju, te jedinice će biti A-Z i A – ne A opozicije, budući da one definišu najelementarniji nivo kognitivnog funkcionisanja.

Postupak kome je Beverli Krejn pristupila u analizi ide obrnutim putem od onog koji je konstatovan u stvaranju kognitivne strukture. Ona je pošla najpre od sintagmatske, stabilne i kategorijalne A-Z opozicije, smatrajući da ona odražava postojeće kognitivne strukture, jednako kao i *poznate i očekivane kulturne norme*, postavljajući tako "pozornicu za scenu". Tek posle toga pristupila je analizi A – ne A opozicija koje se tiču diferencijacije i služe kao *sredstva da se istaknu neobičani i neočekivani delovi priče, kao i da se uoče aspekti kulture koji stvaraju adaptivne probleme*. Ovako posmatrano, A-Z opozicije čine sintagmatske, tekstualne delove priče, ali tek A – ne A opozicije uključuju mogućnost interpretacije značenja i funkcije narativa.

Osim toga, uvela je još jedan metodološki postupak: *paralelno i dvostruko izdvajanje unutrašnjih (internih)* odnosno tekstualnih ili sintagmatskih A-Z i A – ne A opozicija, kao i *spoljašnjih (eksternih)*, tj. kulturnih i paradigmatičkih istih tih opozicija. Beverli Krejn je time napravila jednu neočekivanu kombinaciju opozicija koja, na izvestan način, navodi na zabunu i protivreči njenim dotadašnjim iskazima. Najpre je tvrdila da su A-Z opozicije sintagmatske, a A – ne A opozicije paradigmatičke, da bi potom i jedne i druge proglasila istovremeno i sintagmat-

skim (unutrašnjim) i paradigmatiskim (spoljašnjim) opozicijama. Ovo je verovatno učinila zato što je smatrala da postoji paralelan proces strukturisanja u tekstu i u kontekstu, kao različitim ali povezanim delatnostima.

Dekompozicija priče u četiri analitička koraka

Unutrašnje (tekstualne, sintagmatske) A – Z opozicije: to su one opozicije u kojima oba pola postoje u tekstu, i njih bi najpre trebalo izolovati u analizi. One, po Beverli Krejn, pomažu da se identifikuju kulturne kategorije relevantne za priču. U legendi o "Cimerkinjoj smrti" takve opozicije bi bile:

žrtva vs ubica;

preživela devojka vs spasilac (policajac, mlekadžija, domar);

tišina vs buka;

žensko vs muško.

Spoljašnje (kulturne, paradigmatičke) A – Z opozicije: to su one opozicije čiji jedan pol postoji van priče, ali je impliciran sadržajem legende. Kada se odrede unutrašnje A-Z opozicije i tako dobije putokaz ka kulturno adaptivnim kognitivnim kategorijama relevantnim za priču, spoljašnje A–Z opozicije se mogu izolovati na osnovu prisustva jednog pola u tekstu koji odgovara toj kategoriji i koji implicira suprotni pol koji se nalazi van teksta i koji odgovara opo-

zitnoj kategoriji. Važno je istaći da spoljašnje A–Z opozicije mogu biti specifične za priču, ali ne i za širi kulturni kontekst, što znači da takve opozicije ne moraju biti posebno neobične za društvo, ali ih priča čini takvima. U ovoj legendi, spoljašnje A–Z opozicije bi, po Beverli Krejn, bile:

emocionalno vs intelektualno, budući da škola ili koledž implicira intelektualno iskustvo, ali umesto toga legenda govori o krajnje emocionalnom iskustvu na za to neprikladnom mestu (škola). Pošto se tri unutrašnje A–Z opozicije bave na ovaj ili onaj način muško-ženskim odnosima, moguće je zaključiti i da se opozicija "emocionalno vs intelektualno" može uključiti u razmatranje tradicionalnog shvatanja odnosa među polovima, odnosno njihovih kulturom očekivanih reakcija (žensko=emotivnost, muško=intelektualnost).

kuća vs koledž, kao mesto radnje opisan je koledž kao prisutni pol u tekstu, dok bi njegov suprotni spoljašnji pol, impliciran tekstem, bila kuća (porodični dom) odakle studenti dolaze u koledž i gde se vraćaju preko raspusta.

zajedno vs odvojeno, je opozicija neposredno uključena u zaplet priče koji je inicirao tragediju jer se devojke, umesto da ostanu zajedno zaključane u sobi, razdvajaju.

Unutrašnje A – ne A opozicije: budući da je A – ne A opozicija dijahronijska, traži se na način da inicijalni pol priče čini kulturom očekivani element, a da se u finalnoj sekvenci nalazi neočekivani i neobični element za priču,

mada ne obavezno i za društvo i kulturu u celini. U slučaju unutrašnje A – ne A opozicije oba takva pola (očekivani i neočekivani) nalaziće se u tekstu:

živ vs mrtav,
zaštićen vs nezaštićen
u društvu vs van društva (sam)
nevin vs kriv
udobnost vs neudobnost (strah)

Dakle, opisujući stanja obe devojke, a posebno žrtve, legenda implicira da je koledž veselo mesto gde se intelektualnim radom (učnjem) bave mladi ljudi, puni života, gde se druže sa vršnjacima i osećaju nevino i sigurno (očekivano), daleko od pretećeg, smrtonosnog, emotivnog i usamljeničkog iskustva (neočekivano) do koga dolazi na kraju priče.

Spoljašnje A – ne A opozicije: i ova opozicija se sastoji od jednog pola prisutnog u tekstu i drugog pola van teksta. Za ovu opoziciju, možda i najzanimljiviju s interpretativnog aspekta, važno je da ukazuje na izuzetnu neobičnost kako u priči tako i u životu, drugim rečima, ona bi trebalo da, u krajnjoj liniji analize, ukaže na adaptivni problem. Neobičnost i neočekivanost su osobine prethodno neizdiferenciranog entiteta koji, zbog toga, izaziva radoznalost ali i strah, nelagodu sve dok ne bude spoznat. Njegova neobičnost motiviše subjekt da reorganizuje svoje kognitivne strukture i prilagodi im ovaj novi, do tada nepoznat i uznemirujući entitet/pojam/događaj. Takođe, neobičnost neke

situacije ili entiteta zahteva da bude uočen i opažen kao drugačiji od dotadašnjeg iskustva ili znanja, da bi mogao potom da prođe proces diferencijacije. Pošto se priča u finalnoj sekvenci bavi krajnje neobičnim događajem, pretpostavljeni pol van priče bi morao da se nalazi u inicijalnoj sekvenci i da predstavlja nešto što je normalno i uobičajeno:

prirodna smrt vs neprirodna smrt (sekirom rascopana glava, prerezan grkljan, ubodi nožem)

normalni nokti vs nenormalni nokti (polomljeni, krvavi)

normalna upotreba noktiju vs nenormalna upotreba noktiju (grebanje po vratima)

Na ovaj način priča je razlomljena na četiri različite suprotne kategorije. Unutrašnje opozicije su sintagmatske i drže analizu čvrsto za sam tekst i za odnose među elementima priče. Spoljašnje ili paradigmatičke opozicije obezbeđuju relevantnost unutrašnjih elemenata spram kulture iz koje narativ dolazi. A–Z opozicije stvaraju tenziju u priči i činioci su fabule, dok A – ne A opozicije vrše postepeno izdvajanje jedinstvenih i kulturno važnih aspekata u narativu.

Reorganizacija opozicija prema vrednosnim parametrima

Sledeći analitički korak čini rekonstrukcija priče na način koji reflektuje kognitivnu organizaciju iz čega se može

doći do tumačenja legende. U ovoj fazi analize Beverli Krejn je uvela novi, aksiološki segment: *razdvajanje izolovanih opozicija na pozitivne i negativne vrednosne polove*.

Dakle, da bi se došlo do strukture vrednosti, etička razdeoba bi trebalo da se vrši uz valjano poznavanje sociokulturnog konteksta u kome legenda postoji i prenosi se. Krejn je, očigledno radi metodološke objektivnosti, predložila dva pomoćna sredstva, "vodiča" u određivanju toga koji pol opozicije ide na pozitivnu, a koji na negativnu stranu:

Prvo pomoćno sredstvo čini odnos protagoniste i antagoniste. U ovoj legendi je jasno da se to odnosi na muško-žensku opoziciju, jer je protagonista žena i ona je označena kao pozitivan pol, a antagonist je muškarac smešten na negativan pol.

Drugo pomoćno sredstvo čini razdeoba elemenata koji se tiču okolnosti i okoline. Budući da se tragični incident dogodio dok su devojke boravile na koledžu i bile razdvojene, "koledž" i "odvojeno" ići će na negativan pol, dok će "kuća" i "zajedno" ići na pozitivan pol. Pošto je iskustvo "emotivno" – i ono će ići na negativan pol, a "intelektualno" na pozitivan. "Tišina" ide, takođe, na pozitivnu stranu, a "buka" (grebanje po vratima) na negativnu.

Ista ovakva procedura ponavlja se i za polove obeju A – ne A opozicija (unutrašnjih i spoljašnjih). Oni će se grupisati po principu inicijalnog i finalnog pola, što ne bi trebalo da bude komplikovano, kako Krejn misli, budući da propoziciju čini inicijalni pol, a njenu negaciju – finalni pol.

Sledeći i poslednji analitički korak pred interpretaciju čini povezivanje inicijalnog pola opozicije A – ne A sa

pozitivnim polom opozicije A – Z, kao i povezivanje finalnog pola sa negativnim, što omogućuje ključ za razumevanje neadaptivne situacije i implicitnih i eksplicitnih načina da se s tim izađe na kraj. Radi preglednosti postupka koji je Krejn primenila, dajem svoju tabelu njenih reorganizovanih opozicija:

Pozitivni pol A – Z opozicije	+ Inicijalni pol A – ne A opozicije	Negativni pol A – Z opozicije	+ Finalni pol A – ne A opozicije
Žrtva	Živ	Ubica	Mrtav
Preživela	Prirodna smrt	Pomoćnik	Neprirodna smrt
devojka	Zaštićenost	Buka	Nezaštićenost
Tišina	Nevinost	Muško	Usamljenost
Žensko	Udobnost	Koledž	Krivica
Kuća	Normalni	Usamljen	Nenormalni
Zajedno	nokti	emocionalno	krvavi nokti
Intelektualno			

Interpretacija

Formirajući odnose između pozitivnog pola A–Z i inicijalnog pola A – ne A opozicije, Beverli Krejn zaključuje da izdvojeni termini upućuju na tradicionalnu ulogu i mesto koje se u zapadnom društvu dodeljuje ženama, ovde označenim u likovima preživele devojke i žrtve. Svaka od stavki bi trebalo na to da upućuje: kuća, zajedništvo, udobnost, ti-

šina, zaštićenost, nevinost, pa i "normalni nokti", dakle, lepo odnegovani nokti kao simbol ženstvenosti. Na osnovu poznavanja kulturnih normi koje važe u američkom društvu, jasno je da priča inicijalno govori o tradicionalnoj ulozi žene kojoj je mesto u kući, uz porodicu gde je zaštićena od strane muških članova, sigurna u udobnosti svog doma. Devojke iz legende su prekršile tu normu u nameri da, odlaskom na školovanje na koledž, postanu "intelektualne" – što se vidi iz tog termina opozicije koji se našao na pozitivnom polu. Značajno iskustvo koje iziskuje postojanje ove priče leži u promeni uloge žena u zapadnom (američkom) društvu i u neodgovarajućim tradicionalnim ulogama, koje se pripisuje ženama, u savremenoj situaciji veće ravnopravnosti polova.

Da bi se potražila moguća rešenja ove neadaptivne situacije, neophodno je, po Beverli Krejn, ispitati odnose negativnog pola A–Z opozicije i finalnog pola A – ne A opozicije. Ova relacija služi da se diferenciraju vrednosne tačke, odnosno, implicitni i eksplicitni načini da se problem razreši. Njihova veza nam otkriva koledž kao pretežno muško okruženje koje je preteće, zastrašujuće i opasno za žene. Udarac sekirom u glavu žrtve simbolički predstavlja udarac u mesto koje "služi za razmišljanje", tj. učenje i sticanje znanja, a ubodi nožem u leđa metaforično kazuju da je koledž "udarac u leđa" ženama. Pa ipak, smatra Krejn, vrednost priče ide preko konstatacije da je koledž opasno i neodgovarajuće mesto za žene gde one nemaju nikakvu zaštitu muške rodbine. Ono što je po njoj bitno jeste da su žene, našavši se već u takvom "neprija-

teljskom" okruženju, neadekvatno odgovorile na izazov: emotivno! Preživela devojka je, zbog paničnog straha, odbila da "koristi svoju glavu" i pritekne drugarici u pomoć, zato je i "kriva" jer je možda mogla da joj spasi život da je na vreme otvorila vrata. Odbijanje da se preuzme odgovornost prati tradicionalni "emotivni" odgovor kao obrazac ponašanja žena.

Vrednosna orijentacija u ovoj priči je, smatra Krejn, dvostruka. Ako žene žele i dalje da slede tradicionalne obrasce ponašanja, onda im je bolje da ostanu kod kuće i ne idu na više oblike školovanja i intelektualnog angažovanja. S druge strane, ako žele da uzmu, zajedno s muškarcima, ravnopravno učešće u društvu, onda moraju postati odgovornije, nezavisnije i samouverenije. Drugim rečima, adaptivna vrednost legende leži u njenoj sposobnosti da organizuje kompleksni skup environmentalnih faktora koji stvaraju tenziju i anksioznost, da ukaže na problem koji nije integrisan u društvu (neadaptivan je) i načina kako da se to prevaziđe. Po Beverli Krejn, priča će se pričati i biti aktuelna u onim sredinama gde postoji jak kontrast između onog što porodica očekuje od žene i onog što društvo očekuje od žene koja se školuje na koledžu. Takođe, priča će izgubiti na aktuelnosti i popularnosti ako i kada ova dihotomija bude prevaziđena, kao što neće biti ni popularna među devojkaama koje nisu izložene ovakvom izboru stila života.

Metodološki interludij I

Razjašnjavanje prirode opozicija

Razjasnimo, ovde, kakva je strukturalno-logička priroda opozicija koje je Beverli Krejn koristila i kako se te opozicije artikulišu da bi omogućile pojavu dubinskog značenja. Ovaj međukorak, u vidu teorijskog podsećanja na neke bazične principe strukturalizma, bio je neophodan da bih mogla kritički da preispitam metodološki postupak Beverli Krejn.

U smislu logičkih operacija, reč je o dve bazične vrste opozicija – *kontradikcije* i *kontrarnosti* – koje leže u osnovi jezičkih kontrasta i kombinacija, u osnovi organizacije "permanentnih formi mišljenja, jednako važnih kako za 'divlju misao' tako i za naučnu" (Chabrol 1967, 205), kao i u osnovi kognitivnog razvoja kako je to Pijaže pokazao u svojim istraživanjima. Iako su ove logičke operacije bile pojmljene i opisane još u Aristotelovim spisima, one su tokom XX veka bile uspešno operacionalizovane najpre unutar strukturalne lingvistike, a potom i drugih nauka koje su prihvatile strukturalizam, semiotiku i semantiku kao teorijsko-metodološke procedure. Naročito je to značajno za studije narativa i narativnosti čije su metode, kako Greimas potertava, proistekle iz lingvistike ili se mogu uporediti ili svesti na lingvističke metode (Greimas 1971, 795). Poseban doprinos u interpretaciji načina na koji artikulacija logičkih

i semantičkih opozicija omogućava pojavu dubinskog smisla čine konceptualizacije složenijih struktura, poput "logičkog heksagona intelektualne strukture" u radovima francuskog filozofa Roberta Blanšea (*R. Blanché*) čije je sažeto ali jasno tumačenje dao Klod Šabrol (Chabrol 1967; vidi takođe Ducrot/Todorov 1972), i "semiotičkog kvadrata" u radovima francuskog semiotičara A. Ž. Gremasa (*A. J. Greimas*) (Greimas 1966b; Greimas and Rastier 1968).

U lingvistici Ferdinanda de Sosira prvi put se kao značajan koncept uvodi pojam binarne opozicije koji je tesno povezan s pojmom strukture. Sosir je smatrao da se elementi jezika odlikuju isključivo negacijom, suprotnošću u odnosu na neki drugi element istog sistema, dobijajući smisao iz relacije prirode tog odnosa. Značajan doprinos Praške lingvističke škole Jakobsona i Trubeckog sastojao se u daljoj razradi ovih ideja, ali i manje radikalnom pristupu jezičkim opozicijama nego što je to smatrao Ferdinand de Sosir.

U radu "Principi fonetike" (1939) Nikolaj Trubeckoj uočava postojanje nekoliko tipova opozicija⁹:

a) privativna – gde se termini nalaze u isključivoj antinomiji ili suprotnosti na osnovu prisustva ili odsustva diferencijalnog elementa (Sosiroy izraz) odnosno distinktiv-

⁹ Navedeno prema: <http://psychology.jrank.org/collection/52/Semiotics---Signs-Symbols-Communication.html>. Kao izvor korišćen je i tekst Džona Lajonsa (Lyons 1977), dostupan na: <http://books.google.com/books?isbn=0521291658...>

ne crte (Jakobsonov izraz), što čini negaciju tipa "ili/ili" (npr. živ : neživ; sreća : nesreća; formalan : neformalan);

b) ekvipolentna opozicija međusobno uporedivih termina za koje postoji zajedničko svojstvo koje osigurava semantičku ravnotežu suprotstavljenih članova, i gde se oba termina semantički shvataju kao "pozitivna" ali i kao međusobne različitosti i negacije (npr. muškarac : žena; belo : crno; lep : ružan; život : smrt);

c) gradacijska opozicija gde su svojstva prisutna u različitom stepenu u datim terminima (npr. hladno : mlako : toplo; svi : neki : niko; mali : srednji : veliki).

Drugi veliki doprinos Praške škole, posebno Romana Jakobsona, bio je koncept *obeležnosti* znaka, odnosno opozicije koja se stvara između neobeležnog i obeležnog člana, i gde se neobeležni član shvata kao primarni i prirodni pojam, a obeleženi kao sekundarni i izvedeni. Otkrivanje prirode obeležnosti imalo je znatne posledice na potonje antropološko razumevanje funkcionisanja kulturnih koncepata (Danesi 2007, 81-849. Budući da semantičke opozicije neobeležnosti i obeležnosti utiču na našu percepciju "normalnosti" i "prirodnosti", odnosno "aberrantnosti" i "anomalije", one čine važan deo prećutnog sistema kroz koji se ideologija i kulturni koncepti upisuju u jezik. Tako bi, na primer, u našem kulturnom sistemu neobeleženi pojmovi bili "muškarac", "lepota", "mi", a obeleženi – "žena", "ružnoća", "drugi" itd. U feminističkim, kolonijalnim i rodним studijama koncept obeležnosti je upotrebljen za kritiku patrijarhalne ideologije, kolonijalizma i etnocentričnosti Zapadne kulture, premda je nesum-

njivo da sve kulture prave ovu ili onu vrstu ideoloških razlika iskazanih u svojim jezicima.

Korak dalje u razradi teorije o obeleženosti bio je pojam *neutralizacije* Nikolaja Trubeckog. Takav slučaj se javlja kod nekih termina gde se razlika između distinktivnih crta "obeleženog" i "neobeleženog" člana briše u korist "neobeleženog" koji postaje "neutrališući arhifonem" i preuzima na sebe zbir distinktivnih osobina prethodno suprotstavljenih fonema. Na semantičkom nivou takav primer bi bio pojam "čovek" koji se može naći u svojstvu "muškarca" u opoziciji sa pojmom "žena", ali u smislu opšteg pojma "ljudi" pokriva značenja i muškarca (neobeležen član) i žene (obeleženi član). Ili, uzмимо primer odnosa reči "star" i "mlad". Kada želimo nekoga da pitamo koliko ima godina, to formulišemo kao pitanje "koliko si star?", nikada ne pitamo "koliko si mlad?"; ili kažemo "on je star 15 godina" a ne kažemo "on je mlad 15 godina", što pokazuje da je reč "star" u našem kulturnom sistemu neobeleženi i neutrališući član koji na sebe preuzima značenje obe semanteme, tj. odnosa "star : mlad". Neobeleženi termin tako postaje *kompleksan pojam*, nosilac i opšteg i posebnog značenja u odnosu na obeleženi član. Semantičku dvostrukost i složenost neobeležnog termina Greimas je nazvao "zonom upetljavanja" (v. Schleifer 1987, 25).

Ako se sada vratimo logičkim opozicijama, vidimo da se *kontradikcija* tiče odnosa između prisustva i odsustva neke distinktivne crte datih sema, što je osobina uočena u privativnoj opoziciji u fonetici Trubeckog i Jakobsona.

Uočavajući da postoji neka osobina "x" u reči/objektu/pojmu A, uviđamo potom da je ta osobina odsutna iz reči/objekta/pojma B. Dakle, reč je o isključivanju, o negaciji tipa "ili...ili..." koja potire mogućnost da se oba pojma nađu zajedno u istom kontekstu. U kognitivnom razvoju to je primarna operacija i Beverli Krejn je za to dala primer malog deteta koje najpre uočava "ovo je pas" (A), a potom ugledavši, recimo, mačku, spoznaje "ovo nije pas" (ne A), dakle, pretpostavka glasi: ili je pas ili nije pas. Primeri ove vrste opozicije, često navođeni u semiotičkoj literaturi su: "belo vs ne-belo" ili "crno vs ne-crno", gde drugi član opozicije može označavati bilo koju drugu boju koja nije bela odnosno nije crna. Kod Beverli Krejn takva opozicija je nazvana "dijahronijska" i "paradigmatska" $A : \text{ne } A$, zato što je u kognitivnom razvoju ona prvobitna i temporalna, dok je kod Gremasa kontradiktorna relacija označena kao $A : -A$, gde (-) obeležava odsustvo distinktivne karakteristike.

U semantici "odsustvo" neke odlike takođe nešto označava budući da se u opoziciji nalaze koncepti sa sopstvenim identitetom i značenjem koje se artikuliše na višim nivoima od fonema. Zapravo, kako Šlajfer piše, "odsustvo značenja je nezamislivo u nauci o značenju",¹⁰ u krajnjoj instanci ljudima je nemoguće da zamisle odsustvo svakog smisla ili značenja (osim "kosmološkog" odsustva ili "neoznačavajućeg neprisustva"). Svaki opaženi pojam u svetu ljudi i kulture u suštini je "pozitivan", nosilac nekog

¹⁰ To je naglašavao i Žak Derida smatrajući da u jeziku i „semantičko izbegavanje nešto označava“ (Schleifer 1987, 24).

kontekstom određenog značenja (Schleifer 1987, 24-25). U primeru koji je Beverli Krejn dala, opaženi objekt-pojam "nije pas" ima svoje značenje kao skup posebnih distinktivnih crta (npr. mačka). Zbog toga, na semantičkom nivou, izdvajanje kontradiktornih (privativnih) relacija zahteva obzirivost jer se ne mogu svi pojmovi dovesti u ovu vrstu opozicije na način na koji to mogu fonemi. Reč je o razlikovanju plana izraza (koji postoji i na nivou fonema koji nemaju značenje po sebi) i plana sadržaja koji je uvek semantički. Stoga je "kontradiktorna relacija *dvostruka relacija* jer uključuje zajedno i opoziciju i kontekst" (Ibid, 24).

Druga opozicija – *kontrarnost* – formira se između termina kod kojih su istovremeno opažene razlike i sličnosti, odnosno niz odlika koje utiču na to da se dva pojma mogu naći na dva kraja iste semantičke ose po principu "da/ne" (odgovarala bi, donekle, ekvipolentnoj opoziciji u fonetici). Iz gornjeg primera to bi bila opozicija "crno vs belo", gde su i crno i belo opažene kao boje na semantičkoj osi "obojenost", a razlikuju se na osnovu osobine "prisustvo : odsustvo svetla". Između njih moguć je odnos raznih valera sive, što omogućuje pojavu *središnjeg ili kompleksnog člana* u kontrarnim opozicijama. Sličan primer može se dati za opoziciju "muško vs žensko". To su dve seme na zajedničkoj semantičkoj osi "polnost", a razlikuju se po osnovi polnih odlika koje se percipiraju kao "muškost" i "ženskost". Ta dva pojma su međusobno kontrarna, kompleksni pojam koji bi kombinovao te dve seme bi bio, recimo, mitski "androgen" ili

biološki "hermafrodit", dok bi kontradiktorni pojmovi bili "ne-muškost", odnosno, "ne-ženskost", dakle, pojmovi koji predstavljaju suprotnost na osnovu odsustva date distinktivne crte i koji, u semantički nadređenom smislu, mogu formirati posebne značenjske kategorije.¹¹ Takođe, u datom primeru psa i mačke koje dete opaža ono vremenom nauči da ih ne samo razlikuje po izgledu i funkcijama, recimo na planu oglašavanja jedna "laje" (A) a druga "ne-laje" (ne A) nego mjauče (Z) (primer dodatog opaženog značenja), već da pojmi i neke zajedničke osobine što daje semantičku osu "malih krznenih četvoronožnih kućnih ljubimaca". Ta osa se, kao skup značenjskih karakteristika, dalje može kontrirati skupu drugih domaćih životinja koje nisu kućni ljubimci već radne životinje na osnovu opozicije "radne : neradne" životinje (premda i pas, recimo, može biti radna životinja što samo semantički usložnjava tipove opozicija), a one skupa zajedno, opet, predstavljati suprotnost divljim životinjama itd.¹² Iz ovih primera vidimo kako se na osnovu neke pri-

¹¹ Primera radi u socijalnom kodu moguće je na poziciju "ne-ženskosti" staviti, recimo, ženu okarakterisanu kao "muškaraču" ili "tobeliju", a na poziciju "ne-mušкости" feminiziranog muškarca ili travestita. U biološkom kodu ova podela bi nas odvela ka nekim drugim kategorijama, možda na primer transseksualcima.

¹² Poznata je studija Edmunda Liča o strukturalnoj organizaciji životinja pojmljenih iz perspektive ljudske kulture i odnosa prema njima, a koja pokazuje načine klasifikovanja životinja i imena koja im se prema tome daju, v. Leach 1988.

marne opozicije formiraju hjerarhijski nivoi značenja gde se na svakom sledećem nivou uključuje nova antinomija i stvara novo polje označenih.

Uslov za formiranje kontrarnih parova čini tzv. *recipročna presupozicija* ili istovremena međusobna pretpostavljenost da se određeni skup osobina može naći u dva različita objekta/pojma koji zbog toga, u izvesnom smislu, uslovljavaju jedan drugog. Takvo opažanje je, bez sumnje, sinhrono, za razliku od obične pretpostavke koja je dijahrona jer podrazumeva temporalnost, neko "pre" i neko "posle" u opažanju. Odnos recipročne presupozicije čini suštinu relacije kontrarnosti i kod Beverli Krejn ona je nazvana "sintagmatska" i "sinhronijska" opozicija **A : Z**, mada je bolja notacija **A1 : A2**, čime se istovremeno sugerišu sličnost i razlika kroz smisao koji termini dobijaju u relaciji jedan prema drugom, a takođe takva notacija "obezbeđuje okvir za upotrebu nebinarnih opozicija" (Chabrol 1967, 208). Za kontrarnost se često sreće i oznaka "**A vs ne A**" u svojstvu pozitivnog i negativnog termina zajedničke semanteme. Ovakvo obeležavanje, ipak, unosi ambigvitet jer nedovoljno jasno razlučuje odnose kontrarnosti i kontradikcije.

Shvatanje Romana Jakobsona da se sve opozicije u fonetici mogu svesti na negativne, binarne i privativne opozicije, zajedno s učenjem o distinktivnim crtama, obeleženošću znaka i neutralizaciji imalo je odlučujući uticaj na Kloda Levi-Strosa i načelno na strukturalizam u Francuskoj. Strukturalna semantika je prihvatila i dalje razvijala,

po analogiji, tehnike analize koje su ustanovljene u lingvistici i fonetici težeći da različito nazvane *minimalne jedinice značenja* (npr. miteme kod Levi-Strosa, semanteme kod Gremasa) dekonstruiše koristeći se binarnim opozicijama distinktivnih crta. Međutim, problem s ovim Jakobsonovim učenjem nastaje onda kada se ovaj princip binarizma privativnih opozicija sa domena fonetike i prirodnog jezika primeni na drugostepene semiotičke sisteme poput mitova, bajki, legendi i drugog, budući da su pojmovi koji učestvuju u njihovoj izgradnji već opterećeni značenjem koje distinktivne crte fonema ne poseduju. Mnogi odnosi koji se formiraju na semantičkom nivou označenih pojmova teško se mogu podvesti pod slučaj privativnih opozicija, neki ne moraju biti binarni (pa čak ni opozitni), već u odnosu hijerarhije ili gradacije stvarajući nesimetrične relacije.

Klod Levi-Stros je, držeći se Jakobsonove teorije, radio s odnosima kontrarnosti ili antinomija tretirajući ih, često, kao da su kontradiktorni, odnosno da podležu zakonu privativnih opozicija. Liberman i Šlajfer ukazuju na to da je Levi-Stros, premda je koristio analitički pristup preuzet iz lingvistike u kojoj je pojam hijerarhije nivoa od najveće važnosti, brkao *nivo*e (odnose kontradikcije) i *plan*ove (odnose kontrarnosti), ne uviđajući hijerarhiju značenja između ovih opozicija¹³ (Liberman 1984, xxxvii; Schleifer 1987, 115-116, 135-136).

¹³ Pojmovi ili jedinice na nižem nivou javljaju se kao invarijante, odnosno učestvuju u kontradiktornim opozicijama i isto-

Mogući razlog tome je što smo u svakodnevnom govoru skloni da kao sinonime koristimo izraze "suprotnost" i "razlika", odnosno da brkamo kontrarnost i kontradikciju. Ali, oni nemaju isti smisao. *Suprotnost* bi odgovarala kontradiktornim opozicijama gde se pojmovi/stavovi isključuju predstavljajući međusobnu negaciju i gde je teško ili nemoguće pronaći saglasnost, zato je rečeno da se ne mogu naći zajedno u istom kontekstu. *Razlike*, međutim, podrazumevaju da se može naći neko zajedničko svojstvo ili više svojstava na osnovu čega se mogu uočiti i sličnosti među pojavama/stvarima/stavovima, što bi odgovaralo ekvipolentnim i kontrarnim opozicijama. U odnosu na suprotnosti ili kontradiktorne opozicije, različitosti ili kontrarne opozicije predstavljaju neku vrstu "oslabljene suprotnosti". Međutim, upravo iz tog razloga ove opozicije nisu ni lingvistički ni semantički jednake, već se nalaze u hijerarhijskom odnosu: osa kontrarnosti koja organizuje kombinaciju fonema/sema/semantema po principu (*i...i*) *nadređena* je nivou opozicija kontradikcije ili suprotnosti po principu (*ili...ili*), budući da ih u sebi mogu uključivati, dok je obrnuti primer logički nemoguć.

Pitanje je, međutim, da li Levi-Stros nije uviđao tu razliku među opozicijama ili ju je iz nemarnosti ili nekih drugih

vremeno predstavljaju gradivne blokove za jedinice višeg nivoa, odnosno kontrarne opozicije u ovom slučaju. Levi-Stros je to razmatrao kao da pripadaju istom nivou značenja, te mu je svojevremeno zamereno shvatanje izmorfizma strukturalnih nivoa kao da se radi o jednakim strukturama (v. Scheffler 1966).

analitičkih razloga prenebregavao. Ključna Levi-Strosova ideja, koju je izneo u "Strukturi mita", bila je da je svrha mita da *pribavi logički model da se razreši neka kontradikcija, neostvariv zadatak ako je kontradikcija stvarna*, zbog čega mitovi operišu *medijatorima i oslabljenim opozicijama* da bi stvorili *privid neutralizacije*, tj. da se kontradikcije u društvu mogu razrešiti (Levi-Strauss 1977, 238; Schleifer 1987, 134). Iz ovog iskaza jasno je da je Levi-Stros uviđao da se stvarne kontradikcije ne mogu razrešiti, odnosno, da je suprotnost takva da u njoj postoji nepomirljivost razlika. Budući da kontradikcije ili suprotnosti u međuljudskim odnosima stvaraju velike napetosti i teškoće, mitska svest, kao uostalom i svaki drugi oblik društvene svesti, teži ka tome da pronade načine da suprotnosti svede na blaže ili jednostavnije razlike, da umanja razlike a samim tim umanja i tenzije u društvu. Zbog toga je bilo važno uočiti značaj medijatora kao kompleksnog termina u mitu (politici, ideologiji, religiji itd) koji se javlja u kontrarnim opozicijama i koji je sposoban da "pomiri" razlike. Da li, međutim, svaki folklorni i popularno-kulturni narativ radi s medijacijama otvoreno je pitanje, odnosno, možemo slobodno reći da ne radi ako mu medijatori nisu potrebni da bi preneo svoju poruku. O ovome će više biti reči u Četvrtom poglavlju knjige kada budemo razmatrali prirodu žanrova srodnih urbanoj legendi i samu priču o "Cimerkinjoj smrti".

U sledećem poglavlju pristupiću preispitivanju analize Beverli Krejn, koja se rukovođila Levi-Strosovom analizom i Pijaževim radom na kognitivnim strukturama, vi-

deti da li je njen metod koherentan i da li je ona i kako došla do strukture vrednosti, što je bio njen analitički cilj.

Kritičko razmatranje metode i analitičkih rezultata Beverli Krejn

U prethodnom poglavlju videli smo da je Beverli Krejn na ispravan način odredila tip opozicija koje je koristila, a rekla bih i da je bila svesna hijerarhije nivoa značenja i različitih odnosa koji se formiraju između teksta i konteksta, ali ipak ima nekoliko zbunjujućih momenata u njenoj analizi: u načinu simboličke notacije, u određivanju sadržaja opozicija, u njihovom međusobnom odnosu kao i u načinu na koji ih je organizovala u strukturu i potom interpretirala. Razmotrimo redom ove primedbe.

1. Pitanje simboličkih formalnih oznaka u obeležavanju termina važno je u konstrukciji logičkih, matematičkih i semiotičkih sistema. Beverli Krejn o tome nije pvela dovoljno računa. Na prvi pogled izgleda kao da je kod nje termin "A" u opozicijama ($A : \text{ne } A$) i ($A : Z$) isti. Ako bi to bilo tako, dobila bi se trougaona struktura na čijem vrhu se nalazi organizujući pojam označen kao "A" iz obe opozicije, dok bi osnovu činio odnos termina "ne A" i "Z", premda je jasno da uneti sadržaj u termin "A" pojmovno nije isti. Drugim rečima, bilo je bolje da se odlučila za

različitu notaciju i time formalno sugerisala drugačiji tip odnosa koji se stvara u, kako ih je nazvala, "sintagmat-skim" i "paradigmatskim" relacijama, budući da isti signifikant "A" kod nje kategorijalno označava različite stvari.

2. Iz napred rečenog proizlazi druga značajna zamerka: nije pokazala hijerarhiju značenja između izdvojenih opozicija. Videli smo da kontrarne i kontradiktorne opozicije ne pripadaju istom planu značenja i ne bi ih trebalo pobrkati, što je Beverli Krejn uradila. Da ta hijerarhija, međutim, itekako postoji vidi se iz njene analize koja je u čvor zamrsila nekoliko različitih tipova i nivoa relacija. Na jednom nivou izdvajala je kontrarne i kontradiktorne opozicije između pojmova unutar samog teksta (mada se ni tu nije dosledno držala prirode datih opozicija), potom je izdvajala iste takve opozicije između pojmova u tekstu i pretpostavljenih korelacija u kontekstu. To su različiti nivoi artikulacije smisla koji su kod nje dovedeni u istu ravan u reorganizujućem modelu. Međuodnos četiri izdvojena tipa opozicija kod Beverli Krejn, iako vizuelno liče na semiotički kvadrat, očigledno ne prate logiku strukture konstitucionalnog modela dubinskog nivoa značenja. Beverli Krejn je mogla da zna za te modele (npr. Gremasov), ali ih nije upotrebila. Mogla je i da ih ne uvaži, ali nije imala pravo da ne uvaži unutrašnju logiku i koherentnost struktura, što je *conditio sine qua non* strukturalističke analize.

3. Kriterijum reorganizacije opozicija, pritom, nije bio ni logički pa ni semantički, već aksiološko-mehanički, što

je postupak koji izaziva sumnju i rezervu. Ono što želim da kažem jeste da se ne može graditi logička struktura na pretpostavljenim (zdravorazumski određenim) vrednosnim i moralnim parametrima. Njih je potrebno uključiti u analizu kao referencijalni okvir, a ne kao strukturalno organizujući princip. Pošla je od logičkih i kognitivnih opozicija da bi tokom analize napustila taj teren i izdvojene relacije proglasila etičkim, spajajući inicijalni pol teksta s vrednosno pozitivnim polom, a finalni s vrednosno negativnim. Ne čini se, međutim, da postoji opravdanje za stvaranje takve veze koja nema ni logičku ni narativnu osnovu. Zašto bi, recimo, finalni pol u tekstu išao uporedo s vrednosno negativnim iz konteksta? Razvoj događajnosti u priči ničim ne sugeriše takav zaključak. Semantika bilo koje horor priče podrazumeva neke nastradale i neke preživjele likove, i iz te tenzije rađa se eventualno poruka teksta koju možemo vrednosno evaluirati, ali postupak dolaženja do te vrednosti teško da se može odrediti na mehanički način na koji je to Krejn uradila vezujući inicijalne i finalne polove u tekstu s vrednosnim kategorijama, razvrstavajući jedne na jednu a druge na drugu stranu.

Ovakav postupak navodi na preispitivanje parametara na osnovu kojih se došlo do takvog modela. Ako je vrednost već poznata iz konteksta – žrtva će svakako ići na pozitivan a ubica na negativan pol opozicije, normalni nokti na pozitivan a krvavi i polomljeni nokti na negativan pol, i tako dalje – šta onda takva struktura uopšte treba da nam kaže što se već nije znalo? Ili, drugi primer, kakav je razlog bio staviti dobronamernog pomoćnika preživjele de-

vojke na negativan pol opozicije, osim po principu čisto mehaničkog razvrstavanja izdvojenih termina gde muški likovi u odnosu na ženske bivaju negativno vrednovani u aksiologiji Beverli Krejn? Ove zbunjujuće konstatacije iziskuju dalje razmatranje prirode pojmova i opozicija koje je Krejn izdvojila kod svake od četiri relacije.

4. "Unutrašnje, tekstualne i sintagmatske opozicije A-Z" trebalo bi da budu po prirodi kontrarne, dakle, da kombinuju pojmove koji predstavljaju dva pola iste semantičke ose. Ispravno izdvajanje koje je Krejn uradila bila je opozicija [muško : žensko], evidentno pertinentna za narativ koji je analizirala. Međutim, već kod sledećih suprotstavljenih parova muških i ženskih likova, koji pripadaju nivou figurativnosti i diskurzivnosti, izostalo je objašnjenje semantičke veze. Beverli Krejn nije objasnila, a morala je, kakva je semantička osnova koja u vezu dovodi ubicu i žrtvu, te pomoćnika i preživelu devojkicu, u čemu se sastoje distinktivne crte koje ove pojmove spajaju i razdvajaju, što je preduslov za stvaranje kontrarnosti. Ono što je ona, zapravo, uradila dovodeći ih u vezu jeste kontigvitet, njihova spacijalna i temporalna blizina i dodirljivost. To što ubica treba žrtvu stvar je fabulativnog razvoja u priči, a ne strukturalne kontrarnosti. Takođe i muškarac pomoćnik, kao *akter*, nije uslov za preživelu devojkicu koja bi to bila i bez njegove pojave, što sasvim jasno pokazuju i ova i druge verzije "Cimerkine smrti", ali jeste važan kao *aktant*, kao strukturalna pozicija "pomoćnika" koju može da ispuni bilo koji drugi figuratizovan ili nefiguratizovan akter, na primer uvidav-

nost preživjele devojke u drugoj verziji iste legende (v. Carol 1992)¹⁴. Izdvajanje parova muških i ženskih likova po kontigvitetu liči na "zakon dvojice na sceni" koji je davno uočio Aksel Olrik u analizi epskih zakona naracije (Olrik 1965). Propustivši da nam objasni semantičku prirodu njihovog odnosa, Krejn ju je svela samo na narativnu. Konačno, opozicija [tišina : buka] ni u kom slučaju nije kontrarna već privativna ili kontradiktorna, tako da nema opravdanja što se našla kod Beverli Krejn na ovome mestu. To što je tišinu noći smenila buka (grebanje po vratima) nije nikakva sintagmatska kontrarnost već situacija po principu ili/ili na osnovu prisutnosti : odsutnosti zvuka.

Možemo da zaključimo da je već kod izdvajanja prve A-Z relacije Beverli Krejn pomešala nivoe i tipove opozicija i uskratila nam uverljivo objašnjenje semantičke osnove tako izdvojenih antinomija.

5. "Spoljašnje A-Z opozicije", nazvane kod Krejn i "paradigmatskim" ona je odredila dovodeći u vezu termine iz teksta i konteksta. Načelno se ne može zameriti iz-

¹⁴ "Da li ti je drago što nisi upalila svetlo?" bila je poruka koju je ubica ostavio preživeloj devojci koja nije upalila svetlo iz obazrivosti prema cimerki zato što nije htela da je probudi, a što se ispostavilo da je bio ključni momenat koji ju je spasao ubice koji se krio u mraku njihove sobe. Ovde, dakle, imamo posla s nefigurativnim pomoćnikom (obazrivost, uvidavnost), pa čak i s figurativnim nevoljnim pomoćnikom koji je istovremeno i protivnik (ubica koji odustaje da napadne tu devojku kao potencijalnu žrtvu).

dvajanju antinomija [emocionalno : intelektualno] i [kuća : koledž] kao kontrarnih parova i o njima se na manje-više eksplicitan način govori i u samoj priči. Možemo se eventualno složiti sa Beverli Krejn da one upućuju na kontekstualnu antinomiju između različitih mesta i načina ponašanja koji se očekuju od devojaka – emocionalno ponašanje u kući, a intelektualno u koledžu, mada je jasno da su i obrnuta ponašanja moguća i dozvoljena na dotičnim mestima.

S druge strane, strukturalno nepripadajuća antinomija u ovom slučaju je treća opozicija [zajedno : odvojeno] koja je kontradiktorna (isto kao |tišina:buka|, dakle A : ne A). I ona se nalazi u samom tekstu budući da se u priči kaže da su devojke najpre bile zajedno a potom se razdvojile. Ponovo je u pitanju razvoj fabule. Uslov da se junaku nešto dogodi, dobro ili loše, jeste da ostane sam, da se izdvoji iz društva i poznate sredine, što pripada narativnoj strukturi priče. Premda i Beverli Krejn u analizi pominje da je opozicija [zajedno:odvojeno] prisutna u priči kao inicijator zapleta, ostaje nejasno zašto ju je tražila samo u kontekstu? Drugim rečima, opozicija [zajedno:odvojeno] pripada i sintagmatskoj / fabulativnoj i paradigmatškoj / kontekstualnoj ravni i predstavlja veoma zanimljivo mesto u narativima povezujući ove dve strukturalne ravni.

Izdvajanje ovog nivoa relacija kao posebnog tipa odnosa koji je Krejn nazvala "spoljašnjim paradigmatskim A-Z opozicijama" čini mi se, uzevši sve u obzir, nepotrebnim i nemotivisanim. Mogla ih je svrstati u istu kategoriju s prethodno izdvojenim opozicijama budući da se sve nala-

ze u tekstu. Potom je mogla da između njih napravi razliku u smislu kontrarnosti i kontradiktornosti i sagleda mogućnost za artikulisanje smisla na ovom nivou analize gde se razmatraju kulturne kategorije uključene u tekst legende. Ipak, ona je otišla drugim putem i kao kontradiktorne "A: ne A" relacije izdvojila nešto sasvim drugo. Njima je želela da istakne *neobičnost* i *neočekivanost* u priči što bi trebalo da ukaže na *adaptivni problem*. Ovo je interesantan način razmišljanja, ali hajde da ispitamo tip i karakter opozicija koje bi na to trebalo da ukažu da bismo mogli da procenimo koliko je Krejn odgovorila analitičkom zahtevu koji je sama postavila.

6. S "unutrašnjim A : ne A" opozicijama, nazvanim i dijahronim u smislu temporalnosti fabule, Krejn je htela da naglasi neočekivani preokret u priči. Preokret u priči, međutim, nije neočekivan već očekivan – bez incidenta i preokreta ne bi ni bilo priče kao takve! Ono što nas može zanimati jeste svakako vrsta preokreta koja upućuje na žanr, na tip zapleta i rešenja. Ideja Beverli Krejn da kontradiktorne ili privativne opozicije prepozna na ovom nivou narativne strukture je zanimljiva ali nije neobična ni nova. Pitanje preokreta ili inverzije u priči Levi-Stros je rešio svojom kanonskom formulom medijativnog procesa u "Strukturi mitova" (Levi-Strauss 1977, 237).¹⁵ U tom duhu, dalje razvi-

¹⁵ Mada kanonsku formulu medijacije u mitu [Fx(a):Fy(b) :: Fx(b):Fa-1(y)] Levi-Stros nije sistematski koristio u daljem radu, ona je poslužila kanadskom antropologu strukturalisti Pjeru

jajući Levi-Strosovu kanonsku formulu, deobu sadržaja nekog narativa Pjer Maranda predlaže kao homologiju parova sekvenci između poljuljane ravnoteže u inverznom delu i postavljenog dela sadržaja nakon zapleta i njegovog rešenja (Maranda 1971, 35), po principu: QS:QR :: FS:FR,¹⁶ gde dijahrono posmatrano prvi par QS:QR označava konfliktno stanje, dok drugi par FS:FR preokreće situaciju posredstvom medijatora i uspostavlja ravnotežu. Sličnu deobu sekvenci u tekstu daje i Greimas, ističući da se narativ može posmatrati kao transformacija datog stanja u svoju suprotnost ili kontradiktornost (Greimas 1966a, 37; Liszka 1989, 109; Антонијевић 1991, 180).

Budući da je Beverli Krejn ovu poznatu ideju preformulisala i preokrenula tako da traži tzv. inicijalni – uobičajeni i finalni – neobični pol u samoj priči, odredila je opozicije koje, kao i u prethodno opisanim slučajevima, ne pripadaju istoj kategoriji. Prave A : ne A opozicije, kako ih je ona izdvojila, bile bi [zaštićen : nezaštićen], [udobnost : neudobnost] i [u društvu : van društva] iako smo ovu poslednju već sreli ranije kao [zajedno:odvojeno]. To bi bile opozicije koje bi opisale suprotstavljenost očekivane atmosfere i ponašanja u koledžu (veselo, radno, sigurno, zaštićeno, zajedno) u odnosu na ono što legenda opisuje kao iznimnu situaciju (tišina, nezaštićenost, nesigur-

Marandi da je ispita i primeni u različitim narativima (Maranda 1971; Liszka 1989, 107-108).

¹⁶ QS – kvazi solucija, QR – kvazi rešenje, FS – finalna solucija, FR – finalno rešenje.

nost, razdvojenost). Problem s ovako određenim pojmovima je taj što oni ne opisuju funkcionalnu inverziju u priči koja bi donela preokret, već situacionu – Božić je i koledž je opusteo jer su studenti otišli kući. Nemir unosi upozorenje o pojavi manijaka-ubice u okolini koledža. Ali tu informaciju, koja inicira preokret, Beverli Krejn ne analizira. Štaviše, upravo ona, kao neobična i uznemirujuća, predstavlja inicijalni pol u priči. Legenda, dakle, potvrđuje goreopisani model Marande gde inicijalna sekvenca QS (upozorenje na opasnost; biti zajedno i ne izlaziti) i QR (ipak izaći i razdvojiti se) predstavljaju konfliktno neočekivano stanje, a ne finalne sekvence kako je to Krejn nastojala da pokaže.¹⁷

Opozicija [živ : mrtav] je kontrarna i mesto joj je pre u A : Z opozicijama, no i da prihvatimo da je ta relacija važna za preokret radnje ona je to samo za jednog od aktera priče – za ubijenu devojkicu. Poznata dramaturška maksima da "ako se pištolj pojavi u prvom činu do kraja trećeg čina mora da opali" je dramaturški adekvatna i u slučaju horor žanra – ako imamo najavljenog ubicu on bi do kraja priče nekoga trebalo i da ubije,¹⁸ tako da je teško govoriti o žr-

¹⁷ Finalne sekvence u Marandinom modelu bi bile: FS (ne izaći iz sobe, ne otvarati vrata) i FR (preživeti opasnost, izbeći manijaka, dočekati spas).

¹⁸ Zanimljiva je paralela s poznatom legendom "Kuka" (*The Hook*) gde najava manijaka-ubice ne dovodi do ubistva, ali u finalnoj sceni pokazuje da je ubilački napad postojao kao virtuelan, mada ne i realizovan, stoga je pitanje da li u žanrovskom smislu

tvi kao nečemu što je donelo neočekivani preokret u priči na strukturalnom nivou. Finalni pol u priči nam prikazuje preživelu devojku i u njenom ponašanju – adaptivnom – krije se poruka legende što je Krejn propustila da uoči i poentira.

Najzad, opozicija [nevin : kriv] je zbunjujuća i takođe kontrarna a ne kontradiktorna, budući da se može biti "ne-kriv" ali ne obavezno i "nevin". Ubica je svakako kriv, a žrtva obično nevinna ili "ne-nevina" kao u ovoj legendi,¹⁹ ali to nije ništa neobično, ni u životu ni u žanru horora. Na šta treba, onda, da nam ukaže ta opozicija?

Odgovor se može naći u interpretaciji Beverli Krejn koju je ona izvela ne na osnovu priče, mada je tekst nivo na kome je rekla da će izdvajati ove opozicije, već u kontekstu. Kontekstualno posmatrano, njena kritika konzervativnog i puritanskog društva 60ih i 70ih godina u SAD odnosi se na socijalnu sliku "nevine" žene u kući, u svojoj tradicio-

"Kuka" uopšte pripada horor legendama. U tumačenju dubinskog značenja "Kuke" Ivan Kovačević je pokazao da nije reč o hororu, kako je većina američkih folklorista mislila, već o borbi za skriveno mesto za tajne ljubavne sastanke između očeva i sinova (Kovačević 2009b, 89-124). Zvuči duhovito – ali deluje!

¹⁹ Ubijena devojka u ovoj legendi nije sasvim nevinna žrtva, jer se jasno kaže da se oglušila o upozorenje i uprkos tome samovoljno preduzela akciju koja ju je odvela pravo u ruke ubici. Zato je ona, semiotički rečeno, *ne-nevina* (što implicira ali ne znači i da je kriva, a to je već stvar društveno-moralnog i pravnog prosuđivanja).

nalnoj ulozi domaćice što bi bilo "ispravno" ponašanje, dok su "krive" devojke koje idu na koledž – za njih "neodgovarajuće i izazovno mesto", ulazeći u profesionalnu i intelektualnu kompeticiju s muškarcima. Ovakva interpretacija može da se uvaži, ali dodatno tumačenje Krejn je odista zbunjujuće: po njoj je kriva i preživela devojka koja "nije mislila svojom glavom" i ponela se "neodgovorno" jer nije pritekla u pomoć ugroženoj drugarici!²⁰ Zanimljivo je da i Elizabet Taker, skoro trideset godina nakon rada Beverli Krejn, takođe iznosi isto mišljenje o tome da moralna poruka legende naglašava krivicu i odgovornost preživele devojke (Tucker 2005, 122, 188). Ovakav zaključak iziskuje kritiku budući da priča ničim ne osuđuje preživelu devojku, a teško da bi je i društvo osudilo zbog straha koji je ispoljila odustajući da otvori vrata i proveri ko grebe po njima. Naprosto, nije morala znati da je to njena cimerka, kao što nije morala da se ogлуši o dato upozorenje niti da sebe izlaže opasnosti od manijaka otvarajući vrata. Možemo i sami razumeti kako se devojka osećala zahvaljujući narativnoj tehnici horor priča, a to je viktimizacija čitaoca/slušaoaca koji je uvučen u vreme naracije i retko da zna više od same žrtve u priči (Stewart 1982, 39). Sugestija Beverli Krejn "da smo znali" ("since we know the victim was still alive when she got to the door because of the scratching") potpuno je

²⁰ "However, the climatic moment when the survivor discovers her dead roommate is constructed to imply considerable guilt and lack of responsibility on the part of the survivor" (Crane, 146-147).

van narativnog konteksta – ni mi kao čitaoci to nismo znali sve do kraja priče. Zbog toga interpretaciju Beverli Krejn i Elizabet Taker o "kirivici preživele devojke" smatram domišljanjem bez osnove i upisivanjem sopstvenog vrednosnog sistema, bezrazložno implicirajući tekstu i žanru ono čega u njima nema.²¹

7. Poslednji nivo izdvojenih relacija su "spoljašnje A: ne A" opozicije koje jedan pol i to negativan sadrže u tekstu, a drugi pozitivan u kontekstu, ali tako da rešenja koja nudi tekst budu neobična i za priču i za život. Ta rešenja su, po Krejn, u ovoj legendi sledeća: neprirodna smrt, nenormalni nokti i nenormalna upotreba noktiju.

Prilično zanimljiv niz koji dočarava sliku jezive scene i pripadajući je žanru horora. Pa ipak, da li su krvavi i polomljeni nokti kojima je devojka grebala po vratima sobe toliko značajni za legendu o "Cimerkinoj smrti" da bi Krejn na tom elementu zasnovala svoju interpretaciju? Element je svakako zastrašujući ali ne pripada strukturi vrednosti, pa ni strukturi narativa već epistemologiji horor priče koja "nas plaši situacijom u kojoj su naše pretpostavljene šeme značaja i beznačajnosti ispomerane" (Stewart 1982, 37). Funkcija krvavih noktiju i jezivog zvuka pripada narativ-

²¹ Da li ijedna horor priča ili film osuđuju preživele likove zato što su ostali živi a nisu bili ubijeni kao neki drugi?! U Četvrtom poglavlju ću se vratiti ovom pitanju i iz drugog ugla pokazati zašto su Krejn i Takerova pogrešile u svojoj oceni o "krivici" preživele devojke.

noj tehnici zbog koje "horor priča postaje uspešna zahvaljujući vrsti tematske inverzije u kojoj je poznato pretvoreno u svoju suprotnost" (Ibid, 42), umesto kucanja na vrata – grebanje, umesto normalnih i negovanih noktiju – krvavi i polomljeni.

S druge strane, grebanje se takođe javlja u funkciji narativnog elementa upotrebljenog, recimo, i u nekim verzijama druge poznate horor legende "Dečkova smrt" (*The Boyfriend's Death*) u kojoj noge mladića, obešenog o drvo, cele noći grebu po krovu automobila u kome je zaključana ostala njegova devojka (Carrol 1993, 69; Dhuibhne 1983, 57). I kako bi sad, sledeći Beverli Krejn, trebalo da izgleda niz neočekivanih elemenata dobijenih analizom "spoljašnjih A : ne A opozicija"? Evo ovako: neprirodna smrt, nenormalna upotreba nogu!? Izgleda prilično nesuvislo i interpretativno promašeno. Reč je, u suštini, o motivima koji lutaju po verzijama od jedne do druge legende, a funkcija im je retorička ali ne strukturalna. Možda bi bilo dobro podsetiti se da je Prop svojevremeno napisao da fantastika i čudesno nisu strukturalni elementi bajke, već stilski i retorički. Potpuno opravdano se, po analogiji, to može primeniti i na horor žanr koji ima svoje narativne i retoričke mehanizme da postigne cilj zastrašivanja, ali ne i da time uputi na dubinsko značenje priče. Grebanje po vratima ili krovu automobila, krvavi nokti, odsečene glave, zabodene sekire u leđa i drugo su signifikanti osnovne žanrovske intencije – da se uplašimo i pitamo "šta će dalje biti?". Uzimati ih kao ključne elemente i na njima graditi interpretaciju, pored drugih značajnijih antinomija, nema opravdanja.

Razmatranje karaktera opozicija koje je Krejn izdvojila na ovom nivou ostavlja nas u iskrenoj nedoumici – šta je zaista neobično i neadaptivno u "Cimerkinjoj smrti"?

8. Osnovna ideja Beverli Krejn o traženju *neobičnog u priči kao adaptivnog problema* najznačajniji je doprinos njenog analitičkog razmišljanja, uostalom i sama sam, na svoj način, iskoristila tu ideju u analizi legendi o krađi organa (Antonijević 2007a, 62). Takvoj postavci problema nema se šta zameriti, budući da neobičnosti, iskrivljenja, iskakanja o kojima mitovi/legende govore pokazuju da u društvenoj praksi postoji neka kontradikcija koja se teško ili nikako ne prevazilazi. Problem je, međutim, u tome kakva (koja) neobičnost u priči i na koji način utire put ka razumevanju vrednosti? A postavlja se pitanje i metodologije koja bi to trebalo da pokaže. Ako je Beverli Krejn stvar postavila tako da strukturu vrednosti treba tražiti u opozicijama koje se formiraju oko, za nju, neočekivanog elementa u legendi (nasilna smrt, grebanje, krvavi i polomljeni nokti), onda smatram da je Krejn promašila u interpretaciji i da sopstvenu zanimljivu zamisao nije uspešno analitički realizovala. S druge strane, ukoliko vrednost leži u rešenju adaptivnog problema, a to je po Beverli Krejn potreba da se devojke svojim ponašanjem i mentalnim stavom prilagode muškom okruženju u koledžu i načinu ponašanja koje se od njih tamo očekuje, velika je dilema: a) da li je to uistinu poruka legende, tj, da li je to zaista bio adaptivni problem američkog društva; b) da li legende koje iskazuju kolektivnu aksiologiju nude radikalna i nova

rešenja, ili konzervativna (pitanje koje Krejn uopšte nije razmatrala); c) da li urbane legende (ili bilo koji drugi narativi) zaista mogu da ponude rešenje? Na prvo i drugo pitanje nastojaću da odgovorim u sledećem poglavlju knjige o *Semiotici urbane legende*. Što se trećeg pitanja tiče, ako verujemo Levi-Strosu, onda je odgovor najčešće negativan a rešenje samo prividno, ali društveno potrebno (jer da nije tako, mitovi i legende se ne bi ni pripovedali).

Konačno, šta je ta – *vrednost* koju Krejn traži? Vrednost koju poruka ima za društvo ili vrednost uneta u sadržaj čijem se ostvarenju teži u tekstu? Smatram da obe stvari treba analizirati, ali među njima ne postoji bezuslovni znak jednakosti. Pitanje vrednosti kako ga je Beverli Krejn postavila – kao adaptivne potrebe koju neki tekst ispunjava u društvu – u suštini je funkcionalističko ili struktural-funkcionalističko. Njen pokušaj da kroz sam tekst dođe do tog odgovora može se shvatiti kao nastojanje da se razume poruka i funkcija teksta, ali onda ostaje nejasno šta je želela da postigne traženjem "strukture vrednosti" izvan funkcionalističkog tumačenja. Zanimljivo je, i donekle kontradiktorno mišljenju Beverli Krejn, zapažanje koje Pijaže pominje a to je da "vrednosti kao takve nemaju strukturu, one su oznaka jedne posebne dimenzije, to jest funkcije: dvojstvo i međusobna zavisnost vrednosti i norme kao da potvrđuje neophodnost spajanja strukture i funkcije i pored njihovog razlikovanja" (Pijaže 1978, 108). Dodajem da je i Greimas smatrao da ozbiljan problem leži u tome kako transformisati aksiologiju, datu kao sistem vrednosti, u operativnu sintagmatizaciju (Lis-

zka 1989, 112). Drugim rečima, doći do aksiologije na osnovu kognitivno-logičke strukture predstavlja analitički problem tako da je, bez obzira na sve, zanimljiva želja Beverli Krejn da pokuša to metodološki da izvede.

Uostalom, u tom teško izvodljivom zadatku i leži inovativnost njenog rada i razlog zbog čega je ovde bio ozbiljno razmatran, mada je krajnju analizu izvela s diskutabilnim uspehom. Smatram da metod koji je Krejn predložila u analizi jeste inspirativan za razmišljanje ali nije pogodan za upotrebu, pre svega jer je strukturalno nekoherentan i metodološki nedosledan, što sam pokazala na prethodnim stranicama. Njena konačna kontekstualna interpretacija ima smisla, mada je treba korigovati, ali puno je nedoslednih mesta u strukturalnoj analizi Beverli Krejn da bi se moglo zaključiti da je ona do interpretacije i "vrednosti" došla analizom strukture teksta, a ne zato što je bila vođena anticipacijom poznatog konteksta.

Pa ipak, u vremenu kada je ona pisala svoj tekst on je uistinu bio inovativan eksperiment u američkoj folkloristici. Stoga smatram da kontekstualno zasnovan funkcionalističko-strukturalistički pristup Beverli Krejn, uz sve slabosti njene analize, jeste bio vredan pažnje i ovog razmatranja.

IV

SEMIOTIKA URBANE LEGENDE

"Ništa u strukturalizmu ne garantuje da njegovi praktičari neće proizvesti besmislice. Između prihvatanja principa i praktičnih rezultata leži metod. Samo oni problemi su korektno rešeni ako su rešeni na korektan način."
Anatoli Liberman (1984, xxxvix)

Metodološki interludij II

Postavila sam zadatak da svoju analizu "Cimerkine smrti" učinim metodološki oglednom i interpretativno zanimljivom, što znači da se moramo najpre pozabaviti, ukratko, opisom strukturalno-semiotičkog metoda koji će biti primenjen. Budući da su strukturalizam i semiotika visoko formalizovane metodologije koje koriste apstraktne, suve i tehnički specifične izraze i simbole da bi označile koncepte kojima se služe, "mada u filozofskom i konceptualnom smislu izuzetno solidne i inspirativne" (Parret 1989, ix), izlaganje strukturalno-semiotičkih metoda ume da bude zamorno kako za čitaoce tako i za pisca. Ali, uz mali intelektualni napor to ne bi trebalo da bude prepreka

– prvima da čitaju i iz analize steknu neka saznanja, drugima da pišući objasne metodološku proceduru koju koriste i učine je dostupnom spoznaji i proceni čitalaca. To je zato što se "strukture ne mogu opaziti kao takve i na razinama su gde je nužno apstrahovati forme, što zahteva poseban napor reflektujuće apstrakcije" (Pijaže, 139).

Razjašnjenjem metodološke procedure i njenim što doslednijim pridržavanjem nastojimo da rezultate analize učinimo epistemološki i heuristički validnim. Drugim rečima, da strukturalistički naučni postupak, shvaćen kao "sistematičnost misli" (v. Culler 2002, viii),¹ predstavimo kao potragu za pravilima koja omogućavaju pojavu značenja i artikulaciju smisla u diskursu. Moj analitičko-metodološki izbor jeste strukturalno-semantički pristup Alžir-

¹ Po mišljenju Džonatana Kulera, jedan od istorijskih razloga za uspešnu implementaciju poststrukturalističke kritike "strukturalizma *kao nauke*" u SAD jeste razlika u shvatanju pojma "nauke" u francuskoj tradiciji – kao sistematičnost misli, i anglosaksonskoj tradiciji shvatanja nauke kao eksperimentalnog i empirijskog poduhvata. Poststrukturalistička sumnja da je strukturalizam u stanju da obavi funkciju obuhvatne sistematizujuće nauke o književnosti i, uopšte, značenju i znakovnosti u kulturi, između ostalog, ima svoju osnovu u ovom epistemološkom nesporazumu, smatra Kuler. To što su, kako Kuler pominje, mnogi strukturalisti, posebno Rolan Bart, svojevremeno postavili strukturalizmu cilj da postane nauka o književnosti utrla je put poststrukturalističkom empirijskom skepticizmu da je takav poduhvat moguć, te diskreditaciji (!?) strukturalizma na anglosaksonskom govornom području (Culler 2002, viii-ix).

dasa Žilijena Gremasa, razvijen u njegovoj semiotičkoj teoriji,² čija se primena proteže od jezika i teksta, odnosno, teorija narativnosti do najraznovrsnijeg diskurzivnog polja društvenog ponašanja, ideja i praksi (Greimas 1989, 543). Ovde će, zapravo, biti učinjen pokušaj da se jedan deo Gremasove složene metodološke procedure primeni na analizu savremene urbane legende.

Nivoi strukturiranja značenja

Semiotičke teorije narativnosti bave se prevashodno tekstom kao samodovoljnom celinom istražujući pravila koja strukturiraju tekst i značenja u tekstu, ali tekst je proizvod i spoljašnjih uticaja pa se analitičkom postupku interpretacije pristupa u kontekstualizaciji, dovođenjem u vezu značenja koja se proizvode u tekstu s jedne strane i onih u društvu i kulturi s druge strane.

Značenje u tekstu strukturira se na nekoliko nivoa koji su izomorfni, dakle ekvivalentni ali ne i jednaki. Po mišljenju Libermana, plodna i originalna ideja strukturalizma bila je da u tekstu postoje *plan izraza* i *plan sadržine* (koncepti danskog lingviste Luisa Hjelmsleva) koji imaju posebne i uporedive strukture (Liberman 1984, xxi). Kako

² Gremas je razvijao svoju semiotičku teoriju zajedno sa saradnicima u okviru tzv. *Pariske škole semiotike*. Za detaljniji uvid u konceptualno poreklo škole, njenu teoriju, metode i analitičke rezultate v. Perron & Collins 1989, I, II.

su i Greimas i Liberman istakli, ovaj "izuzetno moćan postulat" koji sugerira hijerarhiju i izomorfizam struktura, međutim, ne poziva na primenu jedne i iste metodologije na svim nivoima analize³ (Greimas 1966b, 26; Greimas 1989, 540; Liberman 1984, xxxviii). Stoga je za Greimas osnovni metodološki korak bilo izdvajanje pertinentnih nivoa⁴:

a) **dubinski nivo** koji je apstraktan, paradigmatičan, semantički, atemporalan, konstituira elementarno značenje; nivo apstraktnih logičkih operacija koje su imanentne tekstu;

b) **semio-narativni nivo**: površinski, konkretni, sintagmatski nivo narativne gramatike čiji su principi univer-

³ U tome leži jedna od krupnih zamerki Levi-Strosu – da nije uvažavao hijerarhiju nivoa strukturisanja unutar teksta i spram toga ni potrebu za drugačijim analitičkim pristupima, iako je i kod njega sasvim jasno bila istaknuta ideja o površinskom i dubinskom nivou značenja (analogno Frojdovom manifestnom i latentnom nivou svesti).

⁴ Greimas nije bio isključiv po pitanju broja analitičkih nivoa, smatrajući da je to stvar strategije i izbora u odnosu na materijal koji se analizira, s tim da se ne izgubi iz vida razlika između dubinske i površinske strukture. U osmišljavanju nivoa i odgovarajućih analitičkih procedura značajan podsticaj je Greimas našao u radovima Kloda Levi-Strosa, Žorža Dimezila, Vladimira Propa, Ferdinanda de Sosira, Romana Jakobsona i Luisa Hjelmsleva.

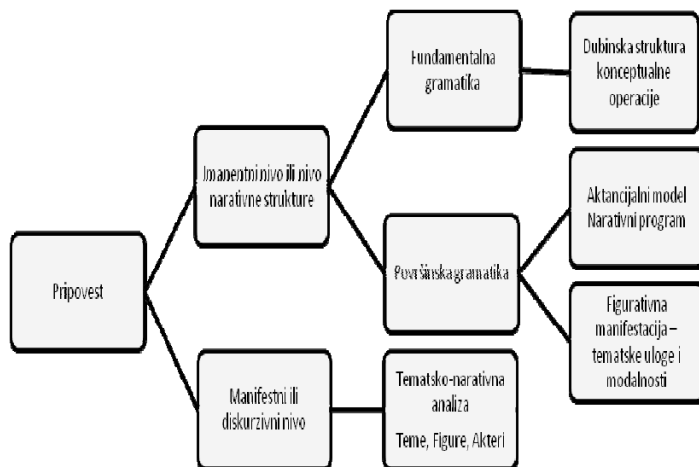
zalni i translingvistički, nezavisni od konkretnog jezika u kome se diskurs manifestuje;

c) **diskurzivni nivo**: nivo manifestacije teksta, totalitet značenja u terminima reči i rečenica, kognitivni i aksiološki nivo koji zavisi od jezika i kulturnog konteksta.

Na primedbu Pola Rikera na koji način se ti nivoi reflektuju jedan na drugi, budući da je jasno da se na diskurzivnom nivou antropomorfnih aktera, događaja i peripetija odvija nešto sasvim drugo nego na latentnom i dubinskom nivou strukture, te na koji način dubinska struktura omogućava narativizaciju, Greimas je ponudio objašnjenje *generativne putanje značenja* (vidi sliku dole). Generativna putanja podrazumeva da se značenja transkodiraju, da sa svakim sledećim nivoom, počev od najdubljeg i apstraktnog pa do površinskog i manifestnog, postoji *uvećanje značenja* ("progressive increasing of meaning"), odigrava se *prelazak sa značenja na označavanje* ("passage from meaning to signification"), uz priznanje da je u dotadašnjoj semiotičkoj teoriji najmanje bila razvijena analiza diskurzivnog nivoa (Greimas 1989, 540; Greimas and Ricœur 1989, 555, 559, 562). Što se analitičkih procedura tiče, u Greimasovoj semiotici svakom od nivoa se pristupa uz korišćenje drugačijih metodoloških alatki: dubinska struktura se analizira uz pomoć semiotičkog kvadrata koji oslikava elementarnu strukturu značenja koja se bazira na logičkim opozicijama; semio-narativni nivo, koji takođe uključuje logičko-semantičke opozicije, predstavlja Greimasovu razradu Propove sintagmatske analize i Levi-Stro-

sove paradigmatičke analize i podrazumeva metodološka oruđa poput aktancijalnog modela, narativnih funkcija i sekvenci, sintakse narativnog programa, te kanonske narativne šeme; dok se na diskurzivnom nivou primenjuje tematska, figurativna i aksiološka analiza.

Analitički postupak je obično deduktivan, budući da je "svojtstvo metodološkog strukturalizma da nastoji da traži objašnjenje sistema na dubljoj strukturi; ova struktura omogućava neku vrstu deduktivne interpretacije sistema i njegovo rekonstruisanje preko konstrukcije logičko-matematičkih modela" (Pijaže 1978, 104).

Semio-narativni nivo analize

U teorijama narativnosti koje su se razvijale u drugoj polovini XX veka, posebno u Francuskoj, Propov rad na sintagmatskoj analizi bajki izvršio je odlučujući uticaj. Kako ističe Vilijam Hendriks, različite post-propovske narativne analize nisu bile slepe za mane Propove metode, već su svojom razradom i raznovrsnošću predloga doprinele formiranju rigoroznijih principa, uopštavajući analitičke tehnike tako da se mogu primeniti na sve tipove narativa (Hendricks 1975, 281). Među najuticajnije post-propovske narativne gramatike spadaju dve suštinski različite analize koje su razvili Klod Bremon i A. Ž. Gremas.⁵ Hendriks potcrtava razliku koja postoji između ova dva pristupa, nazivajući Bremonov "instrumentalnom strukturom", a Gremasov "dramskom strukturom", uočavajući rudimentarno prisustvo oba u radu Vladimira Propa. Bitan (i manji) deo Bremonove analize, koju je on detaljno izložio u knjizi "Logika pripovedanja" [*Logique du récit* 1973],⁶ već sam predstavila u poglavlju gde je razmatran

⁵ Ovim dvema post-propovskim analizama obično se pridodaje i narativna analiza Cvetana Todorova izložena u knjizi "Gramatika Dekameron" [*Grammaire du Décaméron* 1969].

⁶ U knjizi *Logika pripovedanja* Bremon je posvetio uvodna poglavlja detaljnom razmatranju i kritici narativnih pristupa Vladimira Propa, Alana Dandesa, A. Ž. Gremasa i Cvetana Todorova, što ovu Bremonovu knjigu čini epistemološki značajnom i pedagoški instruktivnom.

strukturalni rad Nade Milošević-Đorđević, i u analizi "Cimerkine smrti" vratiću se nakratko tom modelu.

Budući da ću u analizi "Cimerkine smrti" primeniti Gremasovu prvobitnu redukciju Propove šeme, nalazeći je metodološki jednostavnijom i pogodnijom za antropološko-semiotičku analizu urbane legende od njegovih kasnije predloženih metoda za semio-narativnu analizu⁷, potrebno je da sažeto predstavim Gremasovu narativnu gramatiku.

*

Poput Propa, i Gremas je tražio konačni broj invarijantnih elemenata kojima bi opisao gramatiku narativa s tim što je, za razliku od Propa, on video *priču kao semantičku strukturu analognu rečenici* gde subjekti preduzimaju određene akcije (predikati) da bi se spojili ili razdvojili od objekata želje/potrage kroz polemiku ili dogovor/razmenu, transformišući na taj način svoja stanja. Kretanje ili odvijanje tih transformacija kroz priču, od inicijalne do finalne sekvence, gde svaki transfer čini narativnu okosnicu u cirkulaciji objekata od vrednosti (koji po svojoj prirodi mogu biti praktični, afektivni ili kognitivni), čini suštinu svakog narativa.

Grema je razradu i redukciju Propove sintagmatske šeme prvobitno i detaljno izložio u svojoj seminalnoj knjizi *Strukturalna semantika* [*Sémantique structurale*]

⁷ Gremasovu kasniju razradu sintagmatske narativne strukture, oličenu u narativnom programu i narativnim sintaksama primenila sam u analizi srpskih bajki (Антонијевић 1991).

(Greimas 1966b, 192-221; Greimas 1976, 5-25; videti takođe i Schleifer 1987, 110-129; Katilius-Boydston 1990; Hawkes 2003; Hébert 2006; Danesi 2007, 107-108). Po rečima Gremasa, otkriće Propa ranih šezdesetih godina dalo mu je dragoceni podsticaj za razvoj sintagmatske narativne strukture smeštene između dubinskog nivoa značenja i manifestnog plana diskursa. Vremenom je napuštao Propov model u potrazi za operativnijom narativnom sintaksom (ili univerzalnom formom organizovanja pripovesti) koja bi bila primenljiva na različite tipove narativa i narativnih situacija, "oslobodivši tako semiotiku od Propa". Ipak, uvidevši da se sa saradnicima, na ovaj ili onaj način, vraćao Propu i njegovim konstantama, predložio je da se Propova kompozicija priče shvati kao "ideološka narativna šema stalne ljudske potrage za smislom života" (Greimas 1989, 543). Zapravo, Gremasu se činilo očiglednim da je ljudska slika *smisla života* predstavljena i sama kao *narativna šema*, te da nam Propovi činiooci (funkcije) sugerišu mogućnost da svaki diskurs čitamo kao potragu za smislom, za značenjem koje ćemo pripisati ljudskoj aktivnosti (Greimas 1976,10).

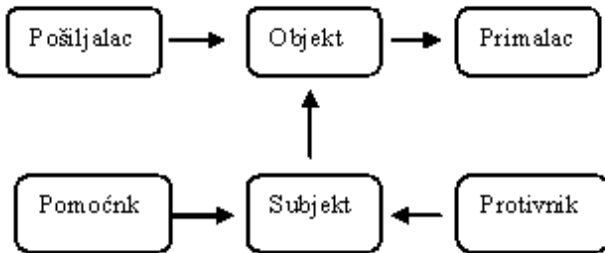
Redukciju Propovog modela Gremas je izveo na dva nivoa – *aktancijalnom* i *funkcionalnom*.

Najpre je sedam Propovih figurativnih *dramatis personae* i njihova polja akcija organizovao u *aktancijalni model* šest nefigurativizovanih i apstraktnih *aktanata* koji strukturiraju postupke likova ili aktera na manifestnom nivou priče (vidi sliku dole). Univerzalni model aktancijalne

strukture organizuje specifične odnose među aktantima preko semantičkih osa: *znanja* – pošiljalac/primalac; *želje* – subjekt/objekt; i *moći* – pomoćnik/protivnik. Likovi u priči, u zavisnosti od razvoja fabule, mogu zauzimati, respektivno, bilo koju, jednu ili više ovih aktancijalnih pozicija i aktancijalnih uloga, što upućuje na bitnu razliku između aktera i aktanta. Za razliku od aktera koji su uvek figurativizovani i antropomorfni i javljaju se na manifestnom nivou diskursa, predstavljajući zbir tematskih uloga i aktancijalnih pozicija,⁸ aktanti mogu biti nefigurativizovani i neantropomorfni, dubinski strukturirajući odnose među akterima na diskurzivnom nivou. U pozadini aktancijalnog modela stoji, u neku ruku, široka komunikacijska mreža, modelovana željom, znanjem, mogućnošću i činjenjem tokom koje se među aktantima odvija razmena bića, predmeta, vrednosti, informacija, sposobnosti, zasluga i

⁸ Daću svima poznati primer Pepeljuge. Ona je *akter* čije su *tematske uloge* sledeće: siročica bez majke, pastorka i polusestra, ponižena i obespravljena u kući, radi prljave poslove i sirotog je izgleda, želi da zavede princa da je oženi ne bi li popravila svoj nizak socio-ekonomski položaj i izvukla se iz nepodnošljive porodične situacije (to je ujedno njen *narativni ili životni program*). Njene *aktancijalne uloge* su sledeće: subjekt – preduzima akcije da bi postigla svoj cilj (u ovom slučaju maskiranje i odlazak na bal gde će je princ uočiti i upoznati), pošiljalac poruke princu – poželi me, pronađi me i oženi me; objekt želje princa – na kraju je pronalazi i otkriva ko je, te najzad primalac bračne ponude – venčava se s princom, ostvarujući svoj i kraljev nalog kao pošiljaoca "bračne poruke".

moći. Velika vrednost ovog modela jeste njegova primenljivost praktično na sve situacije u životu, a ne samo na narative. Greimas je ovaj model smatrao *konstitucionalnim*.

Funkcionalni ili transformacijski model je Greimas razvio sledeći sugestije Levi-Strosa o tome da: a) postoje dublje strukture koje takođe organizuju diskurs, ali koje su skrivene manifestnim planom narativnosti propovskog tipa, "zbog čega Propova analiza nije efikasna za proučavanje dubljih struktura i značenja" (Greimas 1976, 6); b) da postoji paradigmatična projekcija koja prekriva sintagmatičko odvijanje priče zbog čega se mnoge Propove funkcije mogu svrstati u parove koje, zapravo, predstavljaju transformacije jedne drugih. To sparivanje se ne odvija po tekstualnoj blizini već na osnovu paradigmatičkih relacija koje organizuju priču i čine njenu armaturu, tako da obična sukcesija narativnih iskaza nije dovoljan kriterijum da se otkrije organizacija priče (Ibid, 8).

Stoga je niz od 31 funkcije u morfologiji Propa Gre-mas redukovao na 20 uglavnom binarno opozicionih funk-cija po principu "s vs non s". Uočio je, dalje, da je moguće grupisati, po homologiji, tako dobijene parove funkcija u veće sintagmatske celine koje još više redukuju Propovu glomaznu šemu, pa je izolovao:

a) ugovorne strukture, označene kao **A**, koje se odnose na "uspostavljanje : kršenje ugovora", gde su, recimo, gru-pisane četiri Propove funkcije: "nalog" i "prihvatanje na-loga" (**A vs non A**), "zabrana" i "kršenje zabrane" (**-A vs -non A**) kao sekvencu koja govori o odnosu pošiljaoca /primaoca u priči;

b) performativne strukture, označene kao **F**, koje se odnose na tri Propove provere – kvalifikujuću (**F₁**), glavnu (**F₂**) i glorifikujuću (**F₃**), gde se odigrava složena priča iz-među subjekta-junaka, protivnika i pomoćnika, a čija je uloga u tome da anuliraju efekte nevolje – otuđenja i naru-šavanja poretka;⁹

c) disjunktivne strukture, koje upućuju na posebne funkcije "udaljavanja : vraćanja junaka" odnosno "prisustvo : odsustvo" junaka (**p vs -p**), njegovo premeštanje u prostoru (**d**), kao i "spajanja : razdvajanja" subjekta-junaka od objekta želje ili potrage (**S u O; S n O**).

⁹ Odnos A (sekvence narušavanja:uspostavljanja ugovora) i F (sekvenci provera) je posledičan, ali ne i obavezno implicitan, što znači da mogu postojati pripovesti bez jedne od ovih sekvenci.

d) posebnu funkciju koju je nazvao "posledice" i označio kao "**non c**". One se javljaju nakon svake provere: dobijanje pomoćnika/pomoćnog sredstva (**non c₁**); uklanjanje nevolje/nedostatka (**non c₂**) i uspeh/prepoznavanje junaka (**non c₃**). Ove posledice Grema je spojio po principu homologije u jednu kategoriju **C** koja artikuliše komunikaciju znanja, moći i objekta -vrednosti u odnosu na subjekta-junaka.

U Gremasovoj šemi bazični narativni zaplet se, dakle, odvija kao priča o potrazi koja vodi od nevolje/otudjenja, preko serije provera – borbi i razmena, do završne reintegracije. Drugim rečima, priča se može hronološki podeliti na inicijalnu, negativnu seriju funkcija-sekvenci koje govore o narušavanju reda i poretka kroz jednu ili više nesrećnih događaja, nevolja i lišavanja; slede provere junaka u kojima se junak-subjekt suočava s protivnikom/protivnicima kroz niz polemičko-kontraktualnih epizoda koje će doneti preokret; nakon čega sledi simetrični niz pozitivnih funkcija-sekvenci koje uklanjaju nevolju/nedostatak i ponovo uspostavljaju red i ravnotežu u društvu. Pol Riker je s pravom primetio da se Gremasov zaključak o restauraciji poretka može odnositi samo na neke kategorije priča, i to pre svih na narodne priče, ali ne na sve narative (Ricoeur 1989, 24).

Velika je paradigmatička i antropološka vrednost Gremasovog uvida da se priča (posebno folklorna) odvija barem na dva plana – onog subjekta i anti-subjekta čiji se narativni tokovi ukrštaju, prepliću ili teku paralelno ali se u nekom trenutku moraju sresti i konfrontirati, pri če-

mu ono što ih odvaja nije puka formalna organizacija već *moralna obojenost*. Konfrontacija može biti bilo polemička bilo transakcionalna, ali ta distinkcija "ukazuje na dve koncepcije međuljudskih odnosa" (Greimas 1976,11).¹⁰

Sažeto izlaganje semio-narativne analize završiću Greimasovom paradigmatском interpretacijom narativne sintagmatske strukture. On ju je pročitao u korelaciji dva različita domena: *društvenom* i *individualnom*, između kojih se odvija *dramska napetost*. Osnovna protivurečnost počiva u činjenici da kršenje zabrane ima svoje pozitivno značenje – slobodu pojedinca da se rukovodi svojim ličnim vrednostima, dok zavođenje društvenog reda i obnova poretka podređuju i ograničavaju individuu. Narativi poput mitova, predanja, bajki, urbanih i drugih legendi, koje izražavaju kolektivnu aksiologiju, na sintagmatskom planu stavljaju kolektivne i društvene interese u prvi plan, ali na dubljem paradigmatском nivou transformacionalnog modela organizuje se kontradiktorni sadržaj ostavljajući prostora za drugačije tumačenje: za izbor između pobune i lične slobode s jedne strane, i sleđenja i prihvatanja društvenog poretka i sistema vrednosti s druge strane (v. Антонијевић 1991, 15-17).

¹⁰ Zaista, u narativima kao i u životu, konfliktни odnos dva subjekta rešava se na jedan od ova dva ili sukcesivno oba načina: otvorenim sukobom, polemikom i borbom (npr. rat), i/ili razmenom, dogovorom i pregovorom (npr. diplomatija).

Elementarna struktura značenja: semiotički kvadrat

Međusobna artikulacija logičkih opozicija¹¹ koja se odvija na dubinskom nivou, dobila je svoju razradu u *elementarnoj strukturi značenja* (Greimas 1966b; Greimas and Rastier 1968; a takođe i u Chabrol 1967; Courtés 1973; Courtés 1976; Schleifer 1987; Katilius-Boydston 1990; Hébert 2006; Danesi 2007, 54-55). Strukturu konstitucionalnog modela dubinskog i semantičkog nivoa Greimas je najavio u studiji *Strukturalna semantika* (1966b, 18-29), potom bolje formulisao zajedno s Fransoa Rastijeom u radu *Interakcija semiotičkih prinuda* [*The Interaction of Semiotic Constraints* 1968], i dalje postepeno razvijao ističući sličnost sa strukturama do kojih je u antropologiji došao Klod Levi-Stros, u matematici Klajnova grupa, a u psihologiji Pijažeova grupa (Greimas and Rastier 1968, 88-89).

Budući da o značenju možemo razmišljati samo kao o artikulisanom smislu u terminima označavanja, osnovna Greimasova preokupacija bila je da dospe do *koncepta značenja kao strukture*, odnosno da osmisli minimalne uslove za pojavu i proizvodnju značenja, što je dovelo do formulisanja *elementarne strukture značenja* koja se mo-

¹¹ Poznata iz Aristotelove logike kao "Apulejev kvadrat", mada se on bitno razlikuje od Greimasovog semiotičkog kvadrata (o tome konkretnije objašnjenje u npr. Chabrol 1967 ili Ricœur 1989).

že predstaviti kao *semiotički kvadrat* (Greimas 1989, 539)¹².

Greimasov *semiotički kvadrat* je istovremeno teorijski okvir, analitičko oruđe i vizuelna predstava za semantičku i diskurzivnu analizu unutar koga možemo razumeti naizgled različite ideje kao manifestacije istog temeljnog fenomena. Zahvaljujući tome što semiotički kvadrat mapira logične konjunkcije i disjunkcije, mehanizam ovog konstitucionalnog modela je sposoban da generiše nekoliko termina i meta-termina koji nastaju na osnovu neke rudimentarne binarne opozicije, omogućujući nastanak *artikulisanog smisla*. Ova *elementarna struktura značenja* nalazi se ispod površinske narativne strukture i po prirodi je dubinska i apstraktna, dakle, nije odmah opažljiva. Da bi ta dubinska struktura bila pojmljena upravo se koristi semiotički kvadrat kao analitičko oruđe.

Izuzetna vrednost ove metode posebno dolazi do izražaja u analizi ideološkog ulaganja u tekst koje se ne uočava odmah na njegovoj narativnoj ravni. Drugim rečima, uz pomoć semiotičkog kvadrata možemo pročitati ono što tekst prikriva i potiskuje kao svoje latentno, skriveno pa čak i neosvešćeno značenje, kao "neizrečeno političko ne-

¹² U razgovoru sa Polom Rikerom Greimas je duhovito primetio da je semiotički kvadrat mogao biti i kocka ili krug, odnosno da oblik nije važan već potreba da se formuliše minimalni broj neophodnih relacija koje mogu predstaviti fundamentalnu strukturu diskursa na što jednostavniji mogući način (Greimas and Ricœur 1989, 554-555).

svesno" kako ga je Fredrik Džejmson nazvao, ističući da se Gremasovim semiotičkim kvadratom "mapira logička struktura same stvarnosti, bez obzira na njenu konkretnu istorijsku formu" (Jameson 1981, 46, 48-49). U tom aistorijskom ili transistorijskom smislu semiotički kvadrat predstavlja doradu modela Blanšeove *intelektualne strukture* kao "permanentne forme mišljenja" (Chabrol 1967), ali kada se u njega, na poziciju termina/sema, unese sadržaj konkretog društveno-istorijskog i kulturnog konteksta dobijamo sliku tekućih socio-ekonomskih, ideoloških i političkih tenzija o kojima analizirani tekst/diskurs govori. Srodnu ideju nalazimo i kod Levi-Strosa koji je istakao da "mitskoj misli nije ništa sličnije od političke ideologije", te da mit poseduje "dvojnu strukturu, ujedno istorijsku i aistorijsku" (Levi-Strauss 1977, 217).¹³

¹³ Ovo Levi-Strosovo razmišljanje pokazuje paušalnost kritika o navodnoj aistoričnosti Levi-Strosovog pristupa. Na osnovu celokupnog njegovog rada, pa uostalom i teksta o *Strukturi mitova*, očigledno je da je Levi-Stros imao vrlo istančanu svest o istorijskom i dijahroniji. Ali tadašnji kritičari to nisu umeli da uoče, čvrsto se držeći toga da je Levi-Stros "slepo" sledio sinhroni metod strukturalne lingvistike. Ponekad se čini kao da nisu čuli Levi-Strosovo upućivanje na dinamičnost struktura i njihove transformacije, ne samo pod uticajem autoreglativnih strukturalnih zakonitosti i mehanizama, već i pod uticajem socio-kulturnih i istorijskih činilaca. Dovoljno je bilo da pročitaju, na primer, "Mit o Asdivalu" (*La geste d'Asdiwal*) ili "Od mitske mogućnosti do društvene egzistencije" (*De la possibilité mythique à l'existence sociale*), ali ovi tekstovi se toliko retko citiraju kod Levi-Stroso-

Validnost Greimasovog semiotičkog kvadrata i sama sam potvrdila koristeći ga u analizi i interpretaciji različitih tekstova (Antonijević 1991, 2007a, 2007b, 2009c), a moguće ga je naći u nizu raznovrsnih primena u mnogim naučnim disciplinama van semiotike i lingvistike.

*

Kroz odnose *dve kontrarne seme* osnovne binarne opozicije: **s1 vs s2**¹⁴, i između tih sema i njihovih *kontradikcija*: **s1 vs -s1**; **s2 vs -s2**, moguće je formirati homologiju dvaju opozicija – kontrarnosti i kontradikcije – po principu: **s1:s2 :: -s1:-s2**. Kontrarne seme Gremas je definisao kao pojmove koji pretpostavljaju jedan drugog na zajedničkoj semantičkoj osi, a javljaju se kao afirmacija odnosno negacija datog pojma (pr. život vs smrt). Kontradiktorni pojmovi su oni koji se međusobno isključuju (pr. život vs ne-život, smrt vs ne-smrt). Važno je napomenuti da kontrarnost u semiotici nema formalni logički status kakav ima kontradikcija koja se zasniva na binarnoj privativnoj opoziciji. Kontrarnosti ili razlike među pojmovima se na semiotičkom i semantičkom nivou formiraju onako kako ih percipira data kultura i razlikuju se

vih kritičara da to izaziva sumnju i podozrivost da li su ih ikada pročitali (!) i kako su ih uopšte razumeli.

¹⁴ Svejedno je hoćemo li koristiti za obeležavanje slovo "s" kao skraćenicu od "seme" ili neko drugo slovo.

od kulture do kulture, pa čak i od jednog do drugog semiotičkog akta.

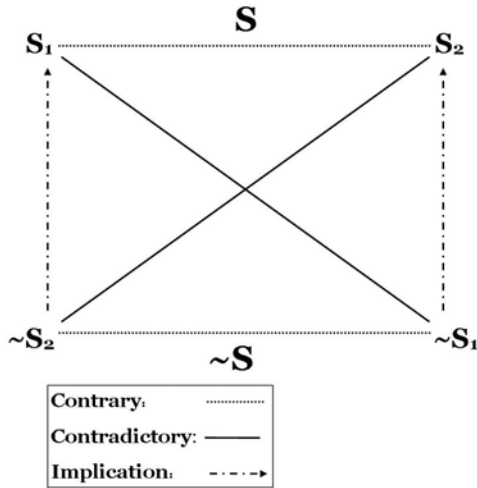
Kada se ovi termini ukrste u **semiotičkom kvadratu** (vidi sliku)¹⁵, dobijaju se odnosi suprotnosti između semantičke ose **S** (s1 vs s2) i njene sub-kontrarnosti **-S** (-s1 vs -s2), dakle **S** : **-S**. Takođe se formiraju i odnosi *implikacija ili komplementarnosti* između **s1** < **-s2** (npr. ne-smrt implicira život) kao "pozitivni deksis", i **s2** < **-s1** (npr. ne-život implicira smrt) kao "negativni deksis", što znači da odnosi implikacije idu od kontradiktornih termina ka postavljenim kontrarnim, a ne obrnuto. Oni upućuju na mogućnost implicitne veze u značenju, ali ne i tvrdnju da se radi o identičnim pojmovima.

Nad ovako postavljenim odnosima (kontrarnost, kontradikcija, implikacija) artikulišu se nadređeni meta-termini. Jedan od njih je *kompleksni termin* (ili "pozitivan kompleksni termin") koji artikuliše značenje kontrarnih sema po principu "**i s1 i s2**". U logičkom mišljenju takav pojam bi bio pogrešan i nelogičan, budući da je u Aristotelovom kvadratu kontraran odnos takav da samo jedan termin može biti tačan a nikako oba zajedno¹⁶, ali u sistemima koji su semantički (mitski, poetski, ideološki) moguće je formirati kompleksan termin koji bi obuhvatio oba kontrarna pojma, što je i Levi-Stros pokazao u interpretaciji prirode medijatora.

¹⁵ Slika preuzeta sa sajta: <http://seanstorm.wordpress.com/>

¹⁶ Takvo logičko zaključivanje dalo je povoda Lisjenu Levi-Brilu da pretpostavi "prelogičnost" mišljenja kod primitivnih naroda (v. Levi-Bril 1998).

Greimas Semiotic Square

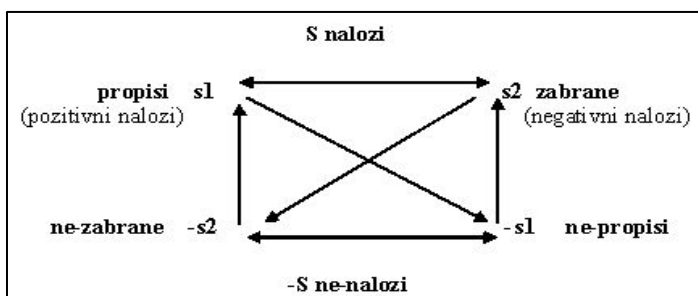
Nasuprot ovom pojmu nalazi se *neutralni termin* (ili "negativan kompleksni termin") koji predstavlja konjunkciju sub-kontrarnih sema ($-s_1$ i $-s_2$), odnosno odsustvo obe primarne kontrarne seme po principu "*ni s1 ni s2*". Greimas i Rastier su, radi jasnoće, odnose u semiotičkom kvadratu dali i u formi tabele koja opisuje relacije i dimenzije (Greimas and Rastier 1968, 90):

Konstituišuće relacije	Strukturalne dimenzije	Semičke strukture
kontrarnost	osa S (kompleksna) osa -S (neutralna)	s1 + s2 -s1 + -s2
kontradiktornost	šema 1 šema 2	s1 + -s1 s2 + -s2
implikacije	deiksis 1 deiksis 2	s1 + - s2 s2 + - s1

Kao ilustraciju, predstaviću odnose u semiotičkom kvadratu koji se, načelno, tiču propisa i zabrana u društvu.

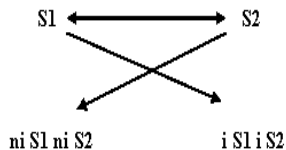
Ako uzmemo, dakle, da u nekom društvu postoje "zakonski propisi" ili "nalozi" (semantička osa S), oni obuhvataju i preskripcije (s1) tj. pozitivne naloge ili propise, i proskripcije (s2) tj. negativne naloge ili zabrane. Svaki zakon se iz toga sastoji: nešto zabranjuje a nešto propisuje. S druge strane, postoji u životu veliko polje onog koje nije propisano ni pozitivno (ne-propisi: -s1), ni negativno (nezabrane: -s2) i to je semantička osa "ne-naloga" (-S). To su oblici ponašanja koji postoje u društvu ali nisu regulisani pravnim aktima. Oni mogu dati takve oblike ponašanja koji se u društvu tretiraju, recimo, kao poželjni (pozitivni deiksis, s1 + -s2) ili nepoželjni (negativni deiksis, s2 + -s1), ali koji ne moraju biti ni na koji način sankcionisani nekim propisom/zabranom. Možemo kao ilustraciju uzeti i semafor: crveno zabranjuje kretanje, dok zeleno dozvoljava kretanje. "Kretanje" je pojam koji formira zajedničku semantičku osu unutar saobraćajnih propisa (kao za vozila tako i pešake) na čijem se kraju nalaze boje

kao simboli za zabranu/dozvolu kretanja. Njihovu zajedničku suprotnost čini narandžasto svetlo (opcionalno za neke semafore) koje niti zabranjuje niti dozvoljava kretanje, ono je na semantičkoj poziciji "upozorenja", ili semiotički rečeno istovremeno je "ne-propis + ne-zabrana".¹⁷

Formulišući primarne odnose u semiotičkom kvadratu, Greimas je pokazao mogućnost *sekundarne artikulacije značenja* na hijerarhijski višem nivou, gde kontradiktorni termini prividno nestaju a smisao se organizuje između osnovnih kontrarnih sema, te kompleksnog i neutralnog termina koji su takođe u opoziciji:

¹⁷ Koliko je važno to značenje govori činjenica da ako saobraćajcu dokažete da ste raskrscopicu prošli dok je bilo upaljeno narandžasto svetlo nećete dobiti kaznu za saobraćajni prekršaj.

U primeru koji je dao Ronald Šljajfer o odnosu boja, uzmi-
mo da na semantičkom nivou gornja osa organizuje odnos
između kontrarnih boja crne i bele, desni pozitivni komplek-
sni termin bi značio "obojenost" (i crna i bela), dok bi
njegovu suprotnost činio negativni kompleksni ili neutralni
termin "bezbojenost" (ni crna ni bela, ni odsustvo ni prisus-
tvo svetlosti) (Schleifer 1987, 27-28). Autori koji su raz-
matrali semiotiku Gremasa često su isticali ovu četvrtu po-
ziciju "neutralnog" ili "negativnog kompleksnog termina"
kao posebno tešku za formulisanje, ali i privilegovanu pozi-
ciju koja stvara drugačiji kontekst za razumevanje semiotič-
kog kvadrata, kao "enigmu za um... izgubljeni pojam... ne-
gaciju negacije" kako je to opisao Fredrik Džejmson, ili pak
kao "radikalnu negativnost" koja je, iako bez pozitivnog
predznaka, "suštinski plodna i afirmativna" omogućujući ge-
nerisanje novog nivoa značenja te samim tim i transforma-
ciju datog modela u novu artikulaciju smisla (Ibid, 29).

*

Ova, neminovno sažeta, objašnjenja nekih od analitič-
kih oruđa u Gremasovoj semiotici biće primenjena na ana-
lizu "Cimerkine smrti" koju ću izvesti na dva nivoa: nara-

tivnom i dubinskom. Na nivou narativne ili semio-narativne strukture pratiću glavne sekvence, akcije i aktere služeći se sintagmatskom analizom koju je predložio Gremaš, a uključiću i ranije već objašnjenu strukturu Bremonove elementarne narativne sekvence. Kada na taj način izdvojim i interpretiram značenje glavnih narativnih čvorišta, preći ću na nivo paradigmske analize uz pomoć Gremašovog semiotičkog kvadrata, s ciljem da utvrdim poruku ove legende i skrivene ili implicitne vrednosti koje sadrži. U kontekstu ću potražiti potvrdu dubinske strukture i objašnjenje ideološkog i socijalnog ulaganja u tekst. Gremašov semiotički postupak primenjen na urbanu legendu predstavlja metodološko-analitički *novum* u srpskoj folkloristici.

"Cimerkina smrt" reconsidered

Integralni tekst *Cimerkine smrti*, čije je usmeno prenošenje zasigurno konstatovano prvi put 1956. godine od kada se konstantno prepričava (v. Brunvand 1981, Carrol 1992, Tucker 2005), dala sam u poglavlju o analizi Beverli Krejn (str 144-145). Kao i svaka legenda i ona je kratka i koncizna, ima različite varijante, ali neki elementi, koje Majkl Kerol navodi, čini se da su konstantni: (1) dve devojke su same i zajedno su sve do trenutka dok se jedna devojka ne odvoji i ne izađe iz sobe, uprkos saznanju da je manjak negde u blizini; (2) kasnije, ona koja je ostala u sobi čuje grebanje po vratima; (3) uplašena je i ne otvara vrata, a

grebanje prestaje u nekom trenutku; (4) kada ujutru otvori vrata, pronalazi unakažen leš svoje cimerke (Carrol 1992, 228). Ukoliko prihvatimo da su ovo konstante fabule, vidimo da se neki elementi, na kojima je Beverli Krejn bazirala svoju analizu, ne mogu smatrati pertinentnim, kao na primer: a) koledž (mesto može biti kuća jedne od devojaka, logorski skautski kamp i slično) iako je, bez sumnje, to najpopularnije i najčešće pominjano mesto zločina; b) muški pomoćnik, budući da u mnogim varijantama preživela devotka sama ujuturu otvara vrata i pronalazi leš. S druge strane, kao bitna opozicija, koju je Beverli Krejn sasvim zanemarila, javlja se temporalna dimenzija u narativu koja je, takođe, konstantna u svim varijantama: "dan vs noć". Ovim pitanjima ću se vratiti u daljem razmatranju.

*"Kako su radile onako su prošle"¹⁸: analiza
semio-narativnog nivoa*

1. Božić je i svi su studenti otišli kući, osim dve devojke koje su ostale u koledžu.

Disjunktivna sekvenca: odvajanje (usamljivanje) (-p). Usamljivanje ili odvajanje je kod Propa prva priprema i takoreći obavezna sintagmatska funkcija za pokretanje zapleta, preduslov da se dogodi incident. Ova sekvenca ima

¹⁸ Namerna aluzija na naziv jedne naše bajke u Vukovoj zbirci.

i svoju paradigmatSKU funkciju. Božić je po pravilu vreme koje se provodi u kući u porodičnom krugu, tako da odluka devojaka da ostanu same u koledžu strukturalno naglašava neobičnost, izvanrednost situacije, odnosno, *inverziju* u odnosu na uobičajeno (praznično) ponašanje.¹⁹ Čak i u verzijama gde se ne pominju ni koledž ni Božić, daje se neko objašnjenje zbog čega su devojke ostale same, *izvan kontrole socijuma*.

2. Bile su upozorene da neki manijak slobodno luta u okolini.

Ugovorna sekvenca: davanje naloga vs prihvatanje naloga (A). Ovo je važan iskaz koji govori, gremasovski rečeno, o "uspostavljanju društvenog ugovora". Upozorenje koje je dato može se tumačiti kao nalog – "ne šetati se slobodno van određenog (bezbednog) prostora", "ostati zajedno", "noću je opasno izlaziti", "čuvati se opasnosti" itd. Ove implicitne sugestije ili nalozi sadržani su u toj rečenici, kao i u kasnijem razvoju situacije koja nam omogućava razumevanje te sekvence. Karakter funkcije određuje se prema njenim posledicama, što je bila jedna od ključnih Propovih stavki koju ni post-propovske analize nisu dovele u pitanje. Pošiljalac ovog naloga je, naravno,

¹⁹ Ovu situaciju je, smatra Brunvand, i Beverli Krejn naglasila kao udvostručenu negativnu izmeštenost devojaka: prvi put su napustile mir kuće da bi se u koledžu bavile intelektualnim radom, a potom su tamo ostale za Božić umesto da se vrate kući i pridruže porodici (Brunvand 1981, 61).

društvo koje može biti shvaćeno u najširem smislu, ali i kroz neke društvene institucije koje možemo pretpostaviti u ovoj legendi, poput uprave koledža, policije, roditelja i slično. Primaoci poruke su prevashodno – devojke. Dakle, na semio-strukturalnoj ravni elementi su: odnos pošiljalac > primalac (*društvo* > *devojke*) preko komunikacije informacije (*potencijalna opasnost*) kroz vrstu ugovora (*poslušati nalog društva o požljenom ponašanju*).

3. Devojke su odlučile da ostanu zajedno zaključane u sobi. Ali tokom noći jedna od devojaka odluči da sama izađe iz sobe.

*Performativna + druga disjunktivna sekvenc*a. Ova sekvenc predstavlja **kvalifikujuću proveru** (F₁) za junakinje, budući da su njihovo ponašanje i spremnost da prihvate nalog stavljeni na probu. Onaj ko ih proverava je – samo društvo.²⁰ U prvom trenutku se čini da obe devojke prihvataju nalog da se zaštite ostajući zaključane u sobi (A). Potom se situacija menja. Jedna od devojaka, iz nekog razloga (verzije navode različite povode – ide do kupatila, ide po knjigu u neku drugu sobu, ide da telefonira, da se nađe s momkom, da ode na zabavu itd), samoinicijativno odluči da se, uprkos upozorenju, odvoji i izađe iz sobe, što ujedno predstavlja drugu disjunktivnu funkciju.

²⁰ U vezi kvalifikujuće provere, Greimas je primetio da se često radi o simuliranoj, simboličnoj "borbi" gde ulogu protivnika, koji iskušava junaka, preuzima pošiljalac i davalac naloga (Greimas 1966b, 206).

Dakle, jedna devojka *prihvata nalog* ($A + F_1$), a druga ga *krši* ($-_{\text{non}}A + -F_1$) kroz novo *razdvajanje* ($-p_1$).

Jedna od značajnijih Bremonovih intervencija na Propovoj šemi bila je sugestija da je neophodno uzeti u obzir da svaka funkcija otvara mogućnost suprotne akcije, pogotovo u odnosu na kulturnu normu, i da u skladu s tim treba pratiti barem dve vrste junaka (a ne samo jednog) – *aktivnog* i *pasivnog*, onog koji preduzima neku akciju i onog koji trpi akciju, odnosno alternativne izbore u ponašanju (Bremond 1973). U "Cimerkinjoj smrti" data je upravo takva situacija: postoje dve junakinje (od kojih je aktancijalno posmatrano jedna "subjekt" a druga "anti-subjekt") koje se razlikuju u odnosu na upozorenje/nalog koji im je dat i u odnosu na tip ponašanja koji oličavaju – jedna (subjekt) je **poslušna/pasivna** budući da je poslušala upozorenje i ostala u sobi zaključana, druga (anti-subjekt) je **neposlušna/aktivna** preduzimajući na svoju inicijativu čin razdvajanja i izlaska iz sobe.

Po karakteru ove sekvence može se reći da se urbana legenda o "Cimerkinjoj smrti" strukturalno poklapa s nekim *exemplama*²¹, legendarnim pričama²² i nekim bajka-

²¹ Srodnost srednjevekovnih *exempla* sa savremenim urbanim legendama razmatrala je Širli Marčalonis (Marchalonis 1976).

²² Slična je deoba uloga u legendarnim pričama gde viša sila iskušava istovremeno dva aktera koji reaguju potpuno suprotno. Njihovu strukturu razmatrala sam u poglavlju posvećenom analizi rada Nade Milošević-Đorđević.

ma²³ gde se testira ponašanje dva aktera. Njihov odgovor na izazov pred koji su stavljene odrediće karakter posledice u smislu nagrade ili kazne.

4. Devojka koja je izašla nikako se nije vraćala. Posle nekog vremena, ona koja je ostala u sobi začuje jezivo grebanje po vratima. Strašno se uplašila i nije smela da otvori vrata.

Performativna sekvenca: glavna provera (F₂). U ovoj sekvenci dramska napetost u legendi dostiže klimaks: obe junakinje su stavljene pred konačni test u kome se, implicitno, pojavljuje lik protivnika – manijaka-ubice. Za aktivnu junakinju, koja je na svoju ruku prekršila nalog, susret se odvija direktno u vidu borbe koja se za nju završava tragično – biva ubijena. Pasivna devojka, koja je ostala u sobi, takođe prolazi teško iskušenje i borbu – ali *sama sa sobom!* Njena dilema je da li da otvori vrata ne bi li proverila poreklo čudnog zvuka i time rizikuje mogući susret s manijakom. Budući da istrajava u odluci da se ne izloži opasnosti i ne ogлуši o ranije dato upozorenje, ona uspešno prolazi glavnu proveru. Zanimljivost ove scene predstavlja nominalno odsustvo susreta pasivne junakinje s protivnikom-ubicom, ali sekvenca nije lišena aktancijalnih

²³ U bajkama su to najčešće polusestre – jedna dobra, vredna i ljubazna, a druga loša, lenja i neljubazna. Kod Vuka u zbirci to su bajke "Maćeha i pastorka", "Opet maćeha i pastorka" i "Kako su radile onako su prošle" br. 34, 35 i 36 (Караџић 1937, 111-120).

uloga protivnika i pomoćnika, što karakteriše glavnu proveru, osim što nisu predstavljeni u antropomorfnom liku. Radi se o devojčinih mentalno-afektivnim stanjima: protivnik u ovoj ključnoj proverbi bi bila njena *radoznalost* da vidi ko grebe po vratima, dok je pomoćnik, koji ju je u tome sprečio, bio njen *strah* da se sretne s ubicom, što je rezultiralo preživljavanjem.

U odnosu na uobičajena razrešenja zapleta u bajci, razrešenje ove horor legende predstavlja *inverziju*: susret s protivnikom i borba s njim za aktivnu junakinju završavaju *neuspehom* (F_2 neg), dok odsustvo borbe i direktnog suočavanja (**non** F_2) donose *uspeh* drugoj, pasivnoj junakinji. Protivnik, pak, iz ove borbe izlazi neporažen.

Ova sekvenca se može i tripartitno predstaviti jer imamo tri aktera koji prate svoje posebne narativne programe. Radi bolje ilustracije uključiću Bremonovu šemu razvoja elementarne narativne sekvence da bismo videli na koji način legenda razvija i razrešava dramski klimaks. Bremonova *elementarna narativna sekvenca* podrazumeva proces ili seriju dihotomnih opcija: prelaz od virtuelnosti akcije ka njenoj realizaciji ili odsustvu realizacije, zaključno s uspehom ili neuspehom preduzete akcije. Prethodno izdvojene sintagmatske situacije možemo pratiti kroz sekvence izdvojene po ugledu na Bremondov predlog logike naracije (Bremond 1973, 32-33), a podvučene rečenice u tabelama ukazuju na put kojim su u ovoj legendi ostvarene narativne mogućnosti i izbori aktera.

Narativni program manijaka-ubice:

Virtuelnost akcije: Mogućnost da manijak napadne usamljene devojke	Aktualizacija mogućnosti <u>Manijak napada (aktivnu) devojku</u>	Uspeh akcije <u>Uspešno izvršen napad, devojka je ubijena</u>
	Mogućnost koja nije aktualizovana Manijak nije napao (pasivnu) devojku	Neuspeh akcije Neuspešno izvršen napad, devojka nije ubijena (ovu mogućnost legenda nije razmatrala)

Narativni program devojke koja je preživela:

Virtuelnost akcije: a) Davanje upozorenja/naloga b) Spoznata opasnost	Aktualizacija mogućnosti a) <u>Da se nalog posluša</u> b) <u>Preduzimanje odbrane ili zaštite od opasnosti</u>	Uspeh akcije a) <u>Izvršen nalog</u> b) <u>Uklonjena opasnost</u>
		Neuspeh akcije a) Izvršeni nalog je pretrpeo neuspeh b) Opasnost nije uklonjena

	Mogućnost koja nije aktualizovana a) Da se nalog ne poslušā b) Odsustvo odbrane ili zaštite od opasnosti	
--	---	--

Narativni program devojke koja je ubijena:

Virtuelnost akcije: situacija koja otvara mogućnost a) Davanje upozorenja/naloga b) Spoznata opasnost	Aktualizacija mogućnosti a) Da se nalog poslušā b) Preduzimanje odbrane ili zaštite od opasnosti	Uspeh akcije a) Izvršen nalog b) Uklonjena opasnost
		Neuspeh akcije a) Izvršeni nalog je pretrpeo neuspeh b) Opasnost nije uklonjena
	Mogućnost koja je negativno aktualizovana a) <u>Da se nalog ne poslušā</u> b) <u>Odsustvo zaštite od opasnosti</u>	

Sagledavanje situacije po ugledu na Bremonovu šemu daje nam priliku da ključnu sekvencu protumačimo iz jednog novog ugla. Posmatrajući ponašanje devojaka vidimo da je pasivna devojka u stvari aktivno delala – sledila je nalog i uputstva da ostane mirna/pasivna preduzimajući

mere zaštite, znači, ona je aktualizovala datu mogućnost zbog čega je uspješno obavila zadatak i ostala u životu. Druga devojka, aktivna u svojim postupcima koji su bili protivni upozorenju i merama zaštite, realizovala je, paradoksalno, negativne ili bremonovski rečeno "pasivne" mogućnosti koje su je dovele do tragičnog kraja. Takođe, ovo je dobar primer da uočimo kako "instrumentalna" narativna gramatika Kloda Bremona i "dramska gramatika" Gre-masa vode, u strukturalnom smislu, ponešto drugačijim uvidima.

5. Kada je došao dan, devojka koja je ostala u sobi konačno se ohrabrila da otvori vrata, sama ili uz pomoć domara zgrade, policajca, mlekađžije i dr. Imala je šta da vidi – mrtvo, iskasapljeno telo svoje drugarice u moru krvi.²⁴

²⁴ Vredi uzgred pomenuti, radi ilustracije promašenog metodološkog pristupa, da su američki folkloristi psihoanalitičkog usmerenja svoju interpretaciju upravili ka tom elementu kasapljenja: da li joj je odsečena glava ili noge ili ruke, ili i noge i ruke s glavom ili bez glave, da li je izbodena nožem ili joj je sekira zabodena u leđa ili prerezano grlo itd, dok Beverli Krejn detaljno razmatra izgled njenih noktiju! Sve to skupa bi, valjda, trebalo da ukaže na seksualnu pozadinu napada iako o tome nigde nema ni reči i na problem defloracije devojaka, mada jedino donekle ima smisla tumačenje da se radi o simboličnoj kazni za "korišćenje glave" u koledžu iako je to sadržaj tek jedne od mogućih verzija, ali ne i svih (šta ćemo s nogama u tom slučaju?) (v. Crane 1977, Carrol 1992, Tucker 2005 i sl.). Iskreno, ovakva tumačenja smatram zaludnim poslom koji analitičara odvodi od njegovog pra-

*Performativna + druga ugovorna sekvenc*a: **glorifikujuća provera (F₃) + reintegracija/potvrđivanje ugovora (A₁)**. *Glorifikujuća provera* u horor legendi vrši istu funkciju kao i ona u bajci, s razumljivo drugačijim sadržajem: naknadno otkrivanje smrtno opasnosti u kojoj je preživela devojka bila tokom noći i sama činjenica da je ostala u životu predstavljaju katarzični kraj za horor žanr. To što je nagrađena upravo ona devojka koja je sledila nalog društva i pravilno se ponašala upućuje na povratak na društvenu ravnotežu (*potvrđivanje ugovora*), narušenu na početku priče informacijom o manijaku-ubici kao pretnji po stabilnost društvenog reda i bezbednost devojaka.

U ovoj sekvenci postoji jedna važna vrsta pomoćnika preživeloj devojci: to je *dan*. Semantička vrednost opozicije dana i noći kao temporalnih markera društvenih aktivnosti je od izuzetnog značaja u folkloru i verovanjima. Dovoljno će biti da se ovde podsetimo da je dan doba u kome se obavljaju za društvo važne socio-ekonomske, tehnološke i kulturne aktivnosti, dok se noć, obično, shvata kao društveno ne-vreme, kada ljudska pasivnost omogućava aktivnost opasnih natprirodnih sila, ali i osoba pretećih, nečasnih i "ne-ljudskih" namera i sklonosti koji su suprotni svetu organizovane ljudske zajednice delujući destabilišuće po nju. Za mnoge verzije "Cimerkine smrti" dovoljna je pojava dnevnog svetla da bi se okončao košmar i preživela devojka oslobodila straha koji ju je sputavao da otvori vrata.

vog zadatka, jer ako joj je otkinuta glava a ne noge, ili obrnuto, šta nam to uopšte govori o društvu, devojci ili ubici?

Opozicije "aktivan vs pasivan", "dan vs noć", "zajedno vs odvojeno", "buka vs tišina", "spolja vs unutra" jesu redundantne, dakle takve da naglašavaju važnost označene primarne antinomije "pod kontrolom vs izvan kontrole društva", umnožavajući njen smisao služeći se različitim označavajućim – temporalnim, spacijalnim, akustičnim itd:

Temporalna organizacija društvene kontrole

DAN : NOĆ
 ↓ ↓

aktivnost : buka : zajedno : spolja :: pasivnost : tišina : odvojeno : unutra

U tom svetlu treba da posmatramo i ponašanje devojka. Preživela devojka se ponašala u skladu s društvenom zajednicom – bila je noću pasivna zatvorena u sobi (na sigurnom mestu, unutra), a danju aktivna (otvaranje vrata, izlazak iz sobe). Ubijena devojka, svojom noćnom aktivnošću, oličava inverzni obrazac ponašanja, van kontrole društva: noć/aktivna/buka/spolja, zbog čega je i bila kažnjena susretom s onom vrstom osoba čija se opasna aktivnost takođe odvija noću. U paradigmatičkom smislu, ova narativna sekvenca upućuje na još jednu važnu antinomiju, koja dopunjuje gore navedenu: "slediti inicijativu i ritam aktivnosti društva vs slediti sopstvenu inicijativu i ritam ličnih afiniteta-aktivnosti".

Druge verzije uvode i *muški lik spasioca* u čijem prisustvu se devojka ohrabruje da izađe iz sobe i otkrije leš svoje

cimerke, ali i to tek nakon što je svanuo dan, tako da muški pomoćnik, po mom mišljenju, nije obavezan akter ovih legendi. Ipak, njegova pojava, iako neobavezna u svim verzijama, čini zanimljivu dopunu semantici "Cimerkine smrti", a takođe na formalnom planu i kopču prema nekim drugim urbanim horor legendama poput "Dečkove smrti" (*The Boyfriend's Death*) i "Bebi-siterke i čoveka na spratu" (*The Baby-sitter and the Man Upstairs*), gde se obavezno javlja muškarac-spasilac u liku policajca ili operatera telefonske centrale.²⁵

Sve u svemu, dan kao vreme aktivnosti socijuma i muškarac-spasilac kao predstavnik (simbol) reda i zaštite pod okriljem društva su oba u funkciji pošiljaoca-sudije, aktanta koji se ponovo javlja u završnoj sekvenci glorifikujuće provere da bi potvrdio moć društvenog reda i reintegraciju devojke u socijum.

Poslednju ali značajnu zanimljivost horor urbanih legendi predstavlja činjenica da protivnik manijak-ubica nije uhvaćen ni kažnjen. Ta vrsta katarze u njima izostaje ostavljajući fabulativni razvoj otvoren. Na manifestnom planu izraza narativa to je označavajuće za stalno *prisutno zlo i neotklonjenu opasnost* kao označene pojmove na planu sadržaja. Ovom liku i njegovom značenju vratićemo se u daljoj analizi.

²⁵ Da li ove legende između sebe čine strukturalne transformacije poseban je problem koji treba istražiti, formalne sličnosti na planu sadržaja između njih ne moraju značiti i strukturalno-semantičku varijabilnost.

*Pravilno ponašanje devojaka:
semantička analiza dubinskog nivoa*

Ključni elementi izdvojeni u morfološkoj sintagmatsko-paradigmatskoj analizi, koje nazivam "narativnim čvorištima", trebalo bi da nam omoguće razumevanje semantičkog ulaganja u tekst – vrednost poruke, kao i mogućnost transkodiranja značenja na dublji strukturalni nivo. Do sada smo pratili *semantiku akcije* a sada ćemo, služeći se prethodnim saznanjima, pratiti *semantiku odnosa* između devojaka (Subjekta i Anti-subjekta), između ženskih i muških likova (Protivnika i Pomoćnika), i između društva i devojaka (Pošiljaoca i Primaoca), premda se ovaj poslednji odnos provlači kroz celu analizu. Ostaje da označimo i Objekt-vrednost u koji su uložene želje devojaka – subjekata u priči.

A. *Devojke*, posmatrane *međusobno*, realizuju mikro-univerzum suprotstavljenih osobina i ponašanja:

Devojka 1- preživela devojka	Devojka 2 – ubijena devojka
pasivna	aktivna
poslušna	neposlušna
sledi instrukcije i inicijativu društva, submisivna	samoinicijativna, buntovna, ne sledi instrukcije društva
prati vremenski ritam i aktivnosti društva	prati ritam sopstvenih želja i aktivnosti
strah, obazrivost	odustvo straha, odsustvo obazrivosti
odsustvo radoznalosti	radoznala

Iz analize se vidi da je relacija između devojaka *kontradiktorna*, po principu *ili...ili*. U tom smislu ukazuje se jedna od bitnih vrednosti poruke ove legende koje društvo šalje devojkama: ako se ponašaš na način X prema instrukcijama društva bićeš nagrađena, ako se ponašaš na način Y protivno instrukcijama društva bićeš kažnjena. Za društvo, koje je pošiljalac poruke, bitna je *kontrola* koju ima *nad devojkama*, pogotovo u situaciji kada su one *izvan te kontrole* – a to je pre svega njihov *noćni život* (izvan kuće, izvan sobe, izvan koledža, na ulici, na nekoj vršnjačkoj zabavi itd) kada je važno da im se sugeriše kakvo je ponašanje pravilno da bi bile bezbedne po sebe i po društvo. Sudeći po ovoj legendi, osobine i ponašanje koji se smatraju poželjnim jesu pasivna, poslušna, obazriva, strašljiva, ne preterano radoznala devojka koja prvenstvo daje sleđenju društvenih pravila i ritmova pre nego svojim željama i potrebama, dakle, submisivna. Aktivna, samoinicijativna, neposlušna i radoznala devojka koja sledi sopstvene želje je u takvom kodeksu nepoželjna pojava i legenda je kažnjava. Time su ujedno označeni objekti-vrednosti kojima one streme: za preživelu devojku to je uklapanje u obrasce ponašanja koji će joj pribaviti potvrdu i nagradu društva, za ubijenu devojku to je njena sopstvena želja i afiniteti koji su joj preči negoli društveni nalozi koji je sputavaju ili dovode u pitanje njene potrebe.

Tip ponašanja je određen posledicom, jer samo ona može da pokaže kakvo ponašanje je **pravilno/neppravilno**. U smislu nagrade/kazne legenda je odabrala da predstavi dve narativne, a samim tim i sociosemantičke mogućnosti:

ispravno ponašanje koje se završilo uspehom/nagradom i neispravno ponašanje koje se završilo neuspehom/kaznom. Na planu organizacije semiotičkog kvadrata možemo pretpostaviti odgovarajuće logičko-semantičke kombinacije dobijene ukrštanjem semantičkih osa *ponašanja* (pravilno : nepravilno) i *posledica* (uspešno : neuspešno), pri čemu su one koje su realizovane u legendi međusobno kontradiktorne:

- osa kontrarnosti koja govori o *moogućim posledicama pravilnog ponašanja*:

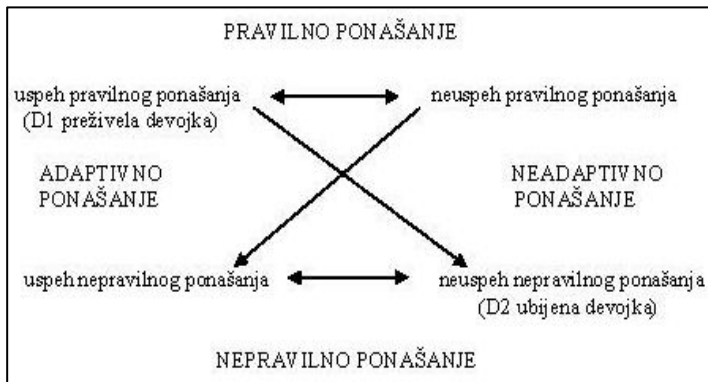
uspeh pravilnog ponašanja vs neuspeh pravilnog ponašanja

- osa kontrarnosti koja govori o *moogućim posledicama nepravilnog ponašanja*:

uspeh nepravilnog ponašanja vs neuspeh nepravilnog ponašanja

Ukrštene logičke mogućnosti u semiotičkom kvadratu pokazuju ne samo sliku odnosa između devojaka u legendi, već i mogućnosti drugačijih oblika ponašanja koje na narativnom planu legenda ne razmatra, već ih prikrija – mogućnost da se, iz perspektive društva, ispravno ponašate ali pretpite neuspeh ili da se nepravilno ponašate ali doživite uspeh! Pogovoto ovu drugu mogućnost, na najosetljivijoj poziciji semiotičkog kvadrata (-s2), urbane legende nastoje da prikriju. Ujedno, dubinski nivo konstitucionalnog modela jasno pokazuje da se na pozitivnom deksisu nalaze oblici ponašanja koji su **adaptivni** (čemu je Beverli Krejn težila u analizi) bilo prema instrukcijama

društva ili uprkos njima, i oni **neadaptivni** koji ne pomažu ni pojedincu ni društvu.

Legenda "Cimerkina smrt", upravo zato što se ponaša kao *žanr exemple* ili moralizatorske priče, nudi sliku jasne situacije "ili/ili", ne ostavljajući na narativnom planu mogućnost za drugačije modele. Iz tog, strukturalno žanrovskog razloga, ova legenda nema medijatora! Medijator bi bio onaj koji bi zauzeo najproblematičniju poziciju iz tačke gledišta društva (i semiotičkog kvadrata): da se ponaša "nepravilno", drugačije od socijalnih instrukcija, a da doživi uspeh. To je ona pozicija o kojoj je govorio Fredrik Džejmson – negacija koja u sebi sadrži afirmaciju, "ideološko nesvesno", kršenje društvenih pravila koja nude mogućnost njihove promene, potencijal za uspostavljanje novih odnosa, za transformaciju strukture i pripovedanje no-

vih priča. Ali, to je tek naslućena, subverzivna mogućnost koja nije realizovana u ovoj legendi.

Zato su domišljanja Beverli Krejn i Elizabet Taker o "moralnoj krivici" preživjele devojke zato što nije otvorila vrata da vidi ko grebe po njima i spase drugaricu – dakle, da se ponaša upravo onako kako je to legenda nastojala da izbegne da bi prenela svoju poruku – strukturalno neodrživa. Ona nije mogla da se ponaša kao medijator jer u protivnom ne bi bilo ove legende već neke druge priče. Kratko rečeno, ni Krejn ni Takerova nisu razumele *strukturalnu prinudu* (Gremas bi rekao – semiotičku prinudu) kojoj narativ mora da se podvrgne da bi preneo svoju poruku. To bi bilo isto kao kada biste imalu narodnu bajku s tragičnim krajem – to onda ne bi bila narodna bajka već neki drugi žanr. Žanr nije puka formalizacija narativa, već nosi svoje dubinsko značenje ustrojavajući smisao onako kako je to kompatibilno u odnosu na prinudu narativno-semantičke strukture. Naravno, Beverli Krejn je osetila prostor za mogućnost drugačijeg ponašanja u društvu (ali ne i u ovoj legendi), i u tom smislu je bila u pravu, osim što to nije umela da strukturalno pokaže već je ostala u domenu intuitivnog nagađanja. Druga greška Beverli Krejn je što nije posmatrala odnos *između devojaka*, već odnos drugih varijabilnih elemenata, a devojke je posmatrala kao odvojene koncepte-pojave, sukcesivno razmišljajući čas o jednoj čas o drugoj devojci, drugim rečima, nije uspela da se odvoji od sintagmatske ustrojenosti i pređe na paradigmatiku. Da je to uradila, jasno bi joj bilo zašto su one morale da budu predstavljene kao kontrapunkti, a analizom njihove

ve međusobne relacije približila bi se strukturalnom ustrojstvu vrednosti poruke.

Na osnovu semantičke analize koja se pokazala primenom semiotičkog kvadrata, videli smo da su *adaptivna rešenja* oni oblici ponašanja koji pomažu opstanak društva i pojedinaca, nekad u skladu s društvenim nalogima (*otvorena poruka legende*), a nekada nisu (*prikrivena poruka legende*).²⁶

Međutim, interpretacija rešenja adaptivnog problema koju je dala Beverli Krejn čini mi se diskutabilna. Ona ju je videla isključivo na planu ponašanja devojaka u koledžu i, uopšte, problematizaciji odlaska devojaka na koledž koji predstavlja preovlađujući domen muškaraca i intelektualnog angažmana. Problem s njenom interpretacijom je u tome što je razmatranje ove legende suzila na jednu određenu verziju koja pominje koledž. Iako je to najpopularnija verzija ona nije jedina, i njeno objašnjenje ne bi moglo da pokrije značenja drugih verzija koja su, pak, pokrivena upravo

²⁶ Ovo, na primer, objašnjava zašto se u kriznim situacijama u nestabilnim ili nedemokratskim društvima, bez čvrste i jasne zakonske regulative i prakse, kriminalci ponekad javljaju kao svojevrсни "heroji", "uspešne" osobe koje su se adaptirale haotičnoj, mutnoj i socio-ekonomski slabo regulisanoj situaciji, realizujući, u odnosu na proklamovanu društvenu normu, nepravilne oblike ponašanja. Događa se, dakle, da "uspeh nepravilnog ponašanja" ponekad dovede na društveni vrh poželjne osobe, nekad i sasvim nepoželjne, no to je stvar socijalne i političke dijalektike koja se odvija kroz transformaciju i autoregulaciju društvenih struktura.

iznetom analizom. Osim što je dovela u pitanje validnost i aplikabilnost svog tumačenja usredsredivši se na varijabilni odnos "kuća vs koledž", istakla je odnos "emocionalno vs intelektualno" koje ni u ovoj ni u drugim verzijama nije potkrepljeno. Naime, devojka u sobi jeste bila ophrvana strahom što ne znači da nije razmišljala o tome šta da radi i na osnovu toga donese odluku o svom daljem ponašanju – a upravo njeno ponašanje za Beverli Krejn predstavlja navodni dokaz "neadaptivne prevlasti emocionalnog nad intelektualnim" neprimereno koledžu, jer da se povela za ovim drugim ("mislila svojom glavom") otvorila bi vrata (*sic!*). Ono što želim da istaknem je da ova opozicija nije važna pa čak nije ni prisutna u legendi, već je to antinomija "poslušnost : neposlušnost" i "submisivnost : emancipovanost", pri čemu nijedna od ove dve ne isključuje emocionalno, odnosno intelektualno reagovanje. Pravi adaptivni problem je: kako biti emancipovan, postići uspeh, a ne ugroziti društvo i ne biti ugrožen ili odbačen od društva. Stoga interpretaciju vrednosti poruke Beverli Krejn smatram samo delimično pogodnom, delom promašenom i svakako ograničenu na samo jednu verziju.

B. *Odnos ženskih i muških likova* u legendi baca dodatno svetlo na razumevanje osnovne poruke.

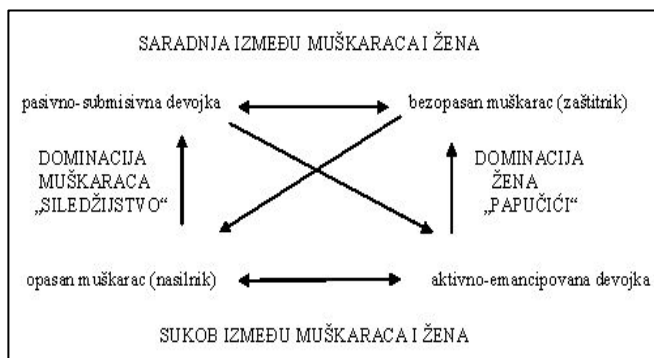
Razmotrimo najpre one verzije gde postoje samo tri aktera: dve devojke i manijak-ubica. Na manifestnom planu izraza manijak-ubica je signifikant šire označenog pojma "nasilni muškarac" – opasne, agresivne sile koja je potencijalna opasnost, posebno za bezbednost ženske populacije

(mada ne samo nje – *Dečkova smrt* je dokaz za to). Međutim, ni u jednoj od ovih legendi, pa tako ni *Cimerkinjoj smrti*, mi ne znamo ko je on, nekad mu čujemo samo glas (*Muškarac na spratu*) ali mu nikada ne vidimo lice, pokazuje nam se tek po posledicama i tragovima svog delanja, on je nespoznatljiva ali zastrašujuća pretnja, i prolazi neuhvaćen i nekažnjen. On je taj koji vreba u noći i kažnjava one koji prestepe društvene uzuse i naloge. Ko je on?

Niko drugi do metaforično – samo društvo! Paternalističko, očinsko, autoritativno, koje ima moć da nadgleda i presuđuje, ponekad nasilno ponekad zaštitničko društvo kojim vladaju muškarci. Ono društvo kome je veoma stalo da kontroliše i odredi pravilno ponašanje devojaka i da ih uputi u to koristeći se raznovrsnim diskursima, pa i urbanim legendama, naravno. Taj misteriozni, neuhvatljivi i nekažnjeni lik je, ukratko, simbol *nasilne prirode društvenog poretka* koji je dovoljno sugestivno da u moralizatorskim legendama, poput ovde analizirane, slikovito pokaže šta se od devojaka očekuje a šta kažnjava. Onog trenutka kada bi on bio personalizovan i vidljiv u konkretnom liku (na čemu insistira, recimo, film zbog vizuelnosti forme predstavljanja), on bi se sveo na opasnog i nasilnog pojedinca iza koga društvo, kao celina, može da sakrije svoju nasilnu prirodu upirući prstom u njega kao krivca, a da sebe predstavi kao zaštitničko hvatajući i kažnjavajući manijaka-ubicu. To je, međutim, izvesno slabljenje antinomije, ona vrsta neutralizacije kojom se iza pojedinačnog aktera prikriva prava priroda kolektiva koji vrši prinudu nad članovima zajednice. Budući da se u *Cimerkinjoj smrti* "protivnik" javlja tek im-

plicitno i bezlično, vrednost ove urbane legende je veća a poruka snažnija jer direktno komunicira opasnost i pretnju na relaciji *društvo* > *devojke* koristeći se simbolom nasilnika za označeno – "Ne izazivaj! Pazi kako se ponašaš"!

Verzije legende koje uvode muškarca-spasioca dopunjuju razmotreno značenje tako što u njegovom liku predstavljaju drugu, *zaštitničku stranu poretka i dobronamerenu prirodu* "brižnog" društva. To su prilično elementarne relacije, ali kao takve su neposrednije i dostižnije u prenošenju poruke. Pa ipak, postavljanjem ova četiri lika u odnosu kroz semiotički kvadrat, ukazuje nam se još jedan nivo značenja. Ako devojke imenujemo kao pasivno-submisivnu i aktivno-emancipovanu, a muškarce kao opasne (nasilne) i bezopasne (zaštitničke), i dovedemo ih u vezu onako kako je Beverli Krejn uradila (tek sada zaista možemo videti zašto je to bilo potrebno i opravdano), dobija se sledeća mreža odnosa:

Pripovedajući o oblicima saradnje kao poželjnim između muškaraca i žena, odnosno o sukobu kao nepoželjnom, destabilišućem ponašanju, legenda apostrofirajući kake osobine muškarci i žene treba da imaju da bi se takvi odnosi aktualizovali i realizovali. Ponovo na deiksisima ostaju prikrivena značenja. Dominacija muškaraca, što je za paternalističko društvo neosporno, sadrži u sebi nasilništvo muškaraca nad ženama, ali i onim muškarcima koji se ne ponašaju onako kako bi to očevi želeli (*Kuka, Dečkova smrt*), *siledžijstvo* u prenosnom i bukvalnom smislu, što društvo muškaraca nekako pokušava da prikrije da bi istaklo svoju brižnost i dobronamernost. To što se preživela devojka nije susrela licem u lice s opasnim muškarcem (= kolektivom) duguje jedino svom submisivnom ponašanju, ali nije izbegla nasilnu prirodu tog odnosa kroz strah, prinudu i ograničenja koja su joj bila nametnuta što nalogom društva, što pretnjom u vidu manijaka-ubice, što njenom željom da bude poslušna. Na suprotnoj strani nalazi se odnos koji paternalističko društvo smatra pogrešnim, čak lažnim i rado bi želelo da ga osudi, ignoriše, negira i izvrgne podsmehu: to je prikrivena dominacija i otvorena emancipacija aktivnih, samoinicijativnih, radoznalih i buntovnih žena koje predstavljaju "opasnost" za dobronamerne i bezopasne muškarce koji bi mogli "potpasti" pod njihov uticaj (*papučići*), dok u kontaktu s aktivnim, dominantim (i nasilnim) muškarcima legenda ne vidi drugačiji ishod nego sukob i – šta drugo – do smrt za takvu ženu.

Linda Dež je primetila da ovu legendu pre svega priča ju devojke između sebe, ali izmislilo ih je i u usmenu komunikaciju pustilo društvo u kojem dominiraju muškarci.

*Koje društvo, koje devojke?
Kontekstualizacija legende*

Na kraju se postavlja pitanje kontekstualizacije – koje je to društvo koje priča ovakve priče? Kakav adaptivni problem postoji u tom društvu? Lakonski bi se moglo odgovoriti – bilo koje, svako društvo u kome *moć i kontrolu imaju muškarci kada se oseće ugroženima, poljuljanog autoriteta, posebno u muško-ženskim odnosima*. Kada oseće potrebu da, kako bi Greimas rekao – "potvrde društveni ugovor", obnove i osnaže svoj uticaj i moć, naročito nad pojedincima koji mu se, slikovito rečeno, "migolje iz ruku". I to bi bio tačan odgovor do koga smo stigli korektno izvedenom strukturalnom analizom teksta kao samodovoljne celine.

Tekst je, ipak, proizvod neke konkretne društveno-istorijske i ideološke situacije. Znamo da je urbana legenda *Cimerkina smrt* nastala u Sjedinjenim Američkim Državama i da je zabeležena krajem 50ih godina, da bi se ova i slične verzije intenzivno prepričavale tokom 60ih i 70ih godina XX veka.²⁷ Potrebno je da se, poput Levi-Strosa,

²⁷ Po mišljenju nekih autora, postoji verzija *Cimerkine smrti* zabeležena tokom 90ih godina pod nazivom *Da li ti je drago što*

zapiamo: kakve su to teško rešive kontradikcije postojale tada u američkom društvu zbog čega je bila potrebna ova legenda da bi, narativizujući problem, pokušala da ga prevaziđe ili ublaži? Interpretacija do koje se došlo strukturalnom analizom kvalitativno se može unaprediti tako što će se "ponuditi evidencija društvenih strahova i želja, i pokazati kako se ti strahovi i stvarne priče uklapaju" (Kovačević 2009b, 115).

Odgovor ću potražiti u studiji An-Mari Kordas (Kordas 2002) u kojoj je data slika američkog društva i problem ponašanja devojaka iz perioda koji nas zanima, iako bi bez sumnje mnoštvo knjiga i radova na tu temu moglo takođe da posluži kao osnova za kontekstualizaciju. "Možeš li da kontrolišeš svoju kćerku?" (*Can You Control Your Daughter?*) naslov je jednog od poglavlja u knjizi An-Mari Kordas koje mi se čini sasvim ilustrativno za opis promena do kojih je došlo u SAD nakon II svetskog rata i koje

nisi upalila svetlo? [*Aren't You Glad You Didn't Turn on the Light?*] (v. Carrol 1992, Tucker 2005). Ona, međutim, značajno odudara od analiziranog obrasca, tako da se postavlja pitanje da li je reč o transformaciji i novoj verziji ili o sasvim novom tipu legende koja je samo pozajmila likove devojke, manijaka-ubice i koledž kao mesto dešavanja, ali je značajno permutovala odnose između aktera, a samim tim i značenje poruke. Ne zaboravimo da značenje proizlazi iz artikulacije smisla, a smisao se strukturira preko odnosa među likovima i njihovim postupcima. Drugim rečima, ako su neki elementi priče bitno promenjeni, promenjena je i celina – struktura i smisao teksta.

precizno upućuje na adaptivni problem koji naša legenda pokušava da razreši.

*

Ekonomska i seksualna emancipacija žena, posebno srednje klase, započela je u Sjedinjenim Američkim Državama već 40ih godina kada su žene tokom Drugog svetskog rata, zbog odsustva velikog broja muškaraca u ratnim operacijama ili na drugim poslovima vezanim za ratnu situaciju, bile prinuđene da se zaposle i ekonomski osamostale. Po prvi put u američkoj istoriji veliki broj žena, devojaka i tinejdžerki naučile su tada da žive bez muškaraca, bez njihovog izdržavanja i neposredne kontrole i da se oslanjaju same na sebe, stičući novo iskustvo samostalnosti i nezavisnosti. Jednom ugrabljena sloboda više se nije lako ispuštala iz ruku. Posleratno američko društvo suočilo sa sve većim brojem zaposlenih žena koje su iz objektivnih ili subjektivnih razloga cenile svoju ekonomsku slobodu i mogućnost da poprave standard svojih porodica, aktivno radeći van kuće kao i njihovi muževi. S druge strane, povećavao se broj devojaka na koledžima i univerzitetima, bez obzira da li su nakon sticanja diplome nastavljale da žive kao obrazovane domaćice ili pronalazile u plaćenom radu potvrdu svoje nezavisnosti i sposobnosti da se u poslovnoj i intelektualnoj areni takmiče s muškarcima. Ekonomsku i intelektualnu emancipaciju žena pratilo je seksualno oslobađanje. Sve češće se na različite načine otvoreno govorilo o seksualnim prohtevima i potreba-

ma žena, o njihovim zahtevima i očekivanjima u partnerskom odnosu, njihovo ponašanje po pitanju ljubavi i udvaranja postajalo je sve slobodnije, što je tokom 60ih i 70ih godina rezultiralo feminističkim pokretom, tzv. "seksualnom revolucijom" i opštim zalaganjem za liberalizaciju ponašanja i permissivnijim odnosima među polovima i spram adolescenata.

Za odrasle žene, jednako kao i za adolescentne devojke, ovi dobici na polju njihove emancipacije imali su svoju cenu. "Nova ekonomska, društvena, obrazovna i seksualna moć žena izazvala je veliku anksioznost i unela nemir u srca i umove odraslih srednjoklasnih muškaraca. Percipirajući žensku novopronađenu nezavisnost kao pretnju svojoj dominaciji u porodici, mnogi muškarci su osetili strah od gubitka tradicionalnog maskulinog autoriteta", piše Kordas (Kordas 2002, 200). Posebno su seksualne slobode izazivale otpor, strah i negodovanje muškaraca, pa su predstave zaposlenih i seksualno oslobođenih žena u tadašnjoj popularnoj kulturi isticale njihovu agresivnost, neprikladnost i nepoželjnost, šaljući jasnu poruku da su samo smerne žene domaćice dobre supruge za razliku od zaposlenih žena. Osim što je ženska socio-ekonomska i seksualna emancipacija kod muškaraca proizvodila osećaj haosa i pretnje po društvenu stabilnost i red, isti, ako ne i veći strah, zazor i nelagodu izazivalo je slobodno, nespuntano i otvoreno ponašanje adolescentkinja u kojima su mnogi videli svoje kćeri. U očima brojnih muškaraca došlo je do "izjednačavanja ženske autonomije s nekontrolisanom seksualnošću koja je izvor haosa i nestabilnosti, ta-

ko da su u decenijama koje su sledile nakon II svetskog rata adolescentkinje doživljavane kao opasnost koja pretili zrelim muškarcima, srednjoklasnoj porodici, pa čak i samom američkom načinu života" (Kordas, 192). Premda je postojala bojazan da tinejdžerke mogu postati laki plen pohotnih muškaraca, po istraživanju An-Mari Kordas, tokom 50ih i 60ih godina preovladavale su predstave o devojkama kao agresivnim seksualnim predatorima i pretnji za roditelje koji više nisu u stanju da ih drže pod kontrolom (Kordas, 215, 218).

Važno je bilo, stoga, "pripitomiti" adolescentne devojke. Da bi se kod njih podstaklo stereotipno žensko ponašanje i osiguralo da se ne ponašaju kao moguća pretnja muškoj moći, An-Mari Kordas kaže da su *devojke bile ohrabrivane "da se ponašaju pasivno, skromno i poslušno"* (Kordas, 230) (moj kurziv). Naglašena potreba da se devojkama nametne slika poželjnih ženskih osobina i ponašanja bila je isticana "u svim prilikama i od strane skoro svih društvenih i kulturnih institucija s kojima su devojke dolazile u dodir ili su na bilo koji način uticale na njihov život... Devojkama kojima je bilo stalo da se dopadnu mladićima savetovano je da ne uzurpiraju muške privilegije niti da preuzimaju muške oblike ponašanja. Posebno su bile upozoravane da ne budu otvoreno agresivne, nametljive, nezavisne, lukave ili inteligentne, što su osobine koje se tradicionalno pripisuju muškarcima" (Kordas, 231). Među važnim institucijama koje su tokom 60ih i 70ih godina, osim porodice, izrazito usmeravale devojke na pravilne oblike ponašanja bile su srednje i visoke škole

i koledži, od kojih su mnogi doneli posebne propise – kodove za pravilno ponašanje devojaka. S druge strane, rezultat takve društvene diskurzivne akcije ispoljio se, između ostalog, kako kaže An-Mari Kordas, u sadržajima popularne kulture i urbanim "kampus" legendama koje su upozoravale devojke na opasnosti koje nosi njihovo previše slobodno društveno i seksualno ponašanje.

*

Cimerkina smrt je, dakle, proizvod te i takve društvene klime koja je obeležila pedesete, šezdesete i sedamdesete godine u Americi. Napetost koja je postojala na relacijama *muškarci : žene i očinski autoritet društva i porodice : adolescentne devojke* bila je rezultat dubokih strukturnih promena u društvu. Drugi svetski rat je uzdrmao i narušio mnoge obrasce ponašanja, ne samo u Americi, a brojne posledice tog velikog potresa osećale su se tokom druge polovine XX veka donoseći neizbežne promene u društvenom i kulturnom životu, ideologiji i vrednosnom sistemu. Jedna od oblasti koja je najviše bila pogođena nesumnjivo su bili muško-ženski odnosi. Valjalo je pronaći adaptivno rešenje za taj problem, koji se sve očiglednije nametao kao izuzetno važan za stabilnost društva i porodice, tim pre što je svaka od involviranih strana rešenje videla u drugačijem sociokulturnom obrascu: muškarci u tome da se ponovo uspostavi konzervativni, tradicionalni pa i puritanski moralni obrazac u kome njihova moć, kontrola i dominacija nad ženama neće biti ugrožavani ni dovođeni

u pitanje; a žene upravo u slabljenju takvog modela i za-
dobijanju većih prava i sloboda za sebe. Budući da je reč
o dubokoj kontradikciji, moglo bi se reći da taj problem, u
osnovi, ni danas nije rešen i pitanje je da li će ikada biti,
ali ga je moguće ublažiti i donekle neutralizovati, naći
međurešenja baš onako kako to čine i mitovi po uverenju
Kloda Levi-Strosa. Do međurešenja se, međutim, ne stiže
brzo ni lako i videli smo, makar iz sažetog prikaza analize
An-Mari Kordas, da su morale proteći decenije pre nego
što su liberalniji odnosi među polovima i, načelno, u dru-
štvu mogli da budu uočeni i prihvaćeni.

Ali *Cimerkina smrt* ne priča o tome. Ona ne nudi medi-
jaciju, ne govori otvoreno o međurešenjima, već ih prikri-
va. Postavlja stvari crno-belo, nedvosmisleno upozorava-
jući devojke šta ih čeka ako ne budu sledile instrukcije
društva. Ona je *produkt muške uzdrmane dominacije i*
autoriteta, a ne ženskih liberalnih shvatanja, nastala u
vreme kada se još uvek verovalo da se stvari mogu vratiti
unazad kroz diskurzivnu manifestaciju muškog/očinskog
autoriteta koji kažnjava otpor i sumnju. Ako su ovu
legendu između sebe pričale devojke na koledžima tokom
pedesetih i šezdesetih godina, ne znači da su bile svesne
njenih subverzivnih mogućnosti. Možda jesu, ali verovat-
nije je da su je, tada, pričale upravo iz strepnje, sputavaju-
ći i ograničavajući jedna drugu opominjanjem šta im se
može desiti ako se ponašaju previše slobodno i samoinici-
jativno. U to vreme još uvek je, mnogima, izgledalo da se
adaptivno rešenje nalazi u povratku na čvrste paternali-

stičke okvire društva, a ne u davanju većih sloboda ženama, i o tome pripoveda *Cimerkina smrt*.

Premda su evropska i američka društva i danas u suštini paternalistička, na odnose među polovima gleda se, ipak, drugačije nego što je to bilo sredinom XX veka kada se konzervativno društvo ogorčeno borilo da spreči ili zaustavi promena koje su ga potresale. Urbane legende, poput drugih narativa koji iskazuju kolektivnu ideologiju i vrednosti, jesu i same konzervativne, a njihova usmena cirkulacija traje, često, mnogo duže od potreba i karakteristika vremena koje ih je iniciralo i proizvelo kao odgovor na svoje probleme. Zato ne treba da čudi ako se *Cimerkina smrt* i danas prepričava u koledžima i univerzitetskim kampusima, nudeći i dalje isto značenje i vrednost poruke koju je imala i za onovremene slušaoce. Ne treba da čudi, takođe, ako paralelno s njenim pripovedanjem nastaju nove verzije ili tipovi priča s transformisanim sadržajem, prilagođenim novim društvenim potrebama i ponešto drugačijim, izmenjenim obrascima ponašanja. Kada je reč o muško-ženskim odnosima, oni su, barem, uvek aktuelni, a pripovedanje o njima univerzalno važno i ljudima nadasve zanimljivo, bez obzira na vreme i prostor.

LITERATURA

- Abrahams, Roger. 1993. After New Perspectives: Folklore Study in the Late Twentieth Century. *Western Folklore*, Theorizing Folklore: Toward New Perspectives on the Politics of Culture, 52 (2/4): 379-400.
- Антонијевић, Драгана. 1991. *Значење српских бајки*. Београд: Етнографски институт САНУ, Посебна издања књ. 33.
- Антонијевић, Драгана. 1994. Демонолошка предања: фантастика у традицијском причању. *Гласник Етнографског института САНУ* XLIII: 85-100.
- Антонијевић, Драгана. 2005. Антропологија фолклора – перспективе истраживања. У *Етнологија и антропологија: стање и перспективе*, ур. Љиљана Гавриловић, Зборник Етнографског института САНУ 21, 245-251. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Антонијевић, Драгана. 2007а. Legende o krađi organa: moralna dilema savremenog društva. *Етноантрополошки проблеми* 2 (2): 35-69.
- Антонијевић, Драгана. 2007б. *Карађорђе и Милош: Мит и политика*. Београд: Српски генеалошки центар и Одељење за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду. Етнолошка библиотека књ. 33.

- Antonijević, Dragana. 2009a. Okviri proučavanja ličnih i porodičnih priča o materijalnom gubitku i porazu. *Етноантрополошки проблеми* 4 (1): 13-35.
- Antonijević, Dragana. 2009b. Poraženi od sistema: struktura i značenje ličnih priča o gubitnicima hibridne tranzicije. *Етноантрополошки проблеми* 4 (3): 47-65.
- Antonijević, Dragana. 2009c. Povodom Levi-Strosovog koncepta "motiva zaborava". Struktura poremećene komunikacije i stilovi mišljenja u tranzicijskoj Srbiji. U *Strukturalna antropologija danas. U čast Kloda Levi-Strosa*, ur. Dragana Antonijević, 246-295. Beograd: Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Etnološka biblioteka knj. 40.
- Baron, Robert. 1993. Multi-Paradigm Discipline, Inter-Disciplinary Field, Peering through and around the Interstices. *Western Folklore*, Theorizing Folklore: Toward New Perspectives on the Politics of Culture, 52 (2/4): 227-245.
- Bauman, R. and A. Paredes, (eds.). 1971. Toward New Perspectives in Folklore. *Journal of American Folklore*, Special Issue, 84 (331).
- Bauman, Richard. 1996. Folklore as Transdisciplinary Dialogue. *Journal of Folklore Research* 33 (1): 15-20.
- Ben-Amos, Dan. 1973. A History of Folklore Studies: Why Do We Need It? *Journal of the Folklore Institute*, Special Issue: American Folklore Historiography, 10 (1/2): 113-124.
- Bremond, Claude. 1964. Le message narratif. *Communication* 4 (2): 4-32.
- Bremond, Claude. 1973. *Logique du récit*. Paris: Éditions du Seuil.
- Bronner, Simon. 1986. *American Folklore Studies: An Intellectual History*. Lawrence: University Press of Kansas.

- Brunvand, Jan Harold. 1978. *The Study of American Folklore: An Introduction*. New York: W. W. Norton & Co. Inc.
- Brunvand, Jan Harold. 1981. *The Vanishing Hitchhiker. American Urban Legends and Their Meanings*. New York: W. W. Norton & Co. Inc.
- Carroll, Michael, P. 1992. Allomotifs and the Psychoanalytic Study of Folk Narratives: Another Look at "The Roommate's Death". *Folklore* 103: 225-234.
- Carroll, Michael, P. 1993. Folklore and Psychoanalysis: Another Look at "The Boyfriend's Death". In *The Psychoanalytic Study of Society* V. 18: Essays in Honor of Alan Dundes, eds. L. Bruce Broyer, Alan Dundes and Stephne M. Sonnenberg, 67-80. Routledge.
- Chabrol, Claude. 1967. Structures intellectuels. *Social Science Information* 6: 205-209.
- Courtés, Joseph. 1973. *Lévi-Strauss et les contraintes de la pensée mythique*. Paris: Mame.
- Courtés, Joseph. 1976. *Introduction à la sémiotique narrative et discursive*. Paris: Hachette.
- Crane, Beverly. 1977. The Structure of Value in "The Roommate's Death": A Methodology for Interpretative Analysis of Folk Legends. *Journal of the Folklore Institute* 14 (3): 133-149.
- Culler, Jonathan, D. 2002. *Structuralist Poetics: Structuralism, Linguistic and the Study of Literature*. Second edition. New York: Routledge Classics.
- Danesi, Marcel. 2007. *The Quest for Meaning. A Guide to Semiotic Theory and Practice*. Toronto: University of Toronto Press.
- Darnell, Regna. 1973. American Anthropology and the Development of Folklore Scholarship: 1890-1920. *Journal of the Folklore Institute*, Special Issue: American Folklore Historiography, 10 (1/2): 23-39.

- Darrault-Harris, Ivan. 2009. La rencontre Greimas/Lévi-Strauss : une convergence éphémère? *Nouveaux Actes Sémiotiques* [en ligne]. Recherches sémiotiques. Dostupno na: <<http://revues.unilim.fr/nas/document.php?id=3064>>
- Dégh, L. and A. Vázsonyi. 1975. The Hypothesis of Multi-Conduit Transmission in Folklore. In *Folklore, Performance and Communication*, eds. D. Ben-Amos and K. Goldstein, 207-252. The Hague-Paris.
- Dégh, L. and A. Vázsonyi. 1983. Does the Word "Dog" Bite? Ostensive Action as Means of Legend Telling. *Journal of Folklore Research* 20: 5-34.
- Dorson, Richard. 1972. *Folklore and Folklife: An Introduction*. Chicago-London: University of Chicago Press.
- Dorst, John. 1990. Folklore in the Telectronic Age. *Journal of Folklore Research* 27: 179-190.
- Ducrot, Oswald / Todorov, Tzvetan. 1972. *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*. Paris: Éditions du Seuil.
- Dundes, Alan. 1962. From Etic to Emic Units in the Structural Study of Folklore. *Journal of American Folklore* 75: 95-105.
- Dundes, Alan. 1964a. The Morphology of North American Indian Folktales. *FF Communications* 195. Helsinki.
- Dundes, Alan. 1964b. Texture, Text, and Context. *Southern Folklore Quarterly* 28: 251-265.
- Dundes, Alan. 1966. The American Concept of Folklore. *Journal of the Folklore Institute*, Special Issue: The Yugoslav-American Folklore Seminar, 3 (3): 226-249.
- Dundes, Alan. 1980. *Interpreting Folklore*. Bloomington: Indiana University Press.
- Dundes, Alan. 1986. Structural Typology in North American Indian Folktales. *Journal of Anthropological Research*, Approaches to Culture and Society, 42 (3): 417-426.

- Dundes, Alan. 1987. The Psychoanalytic Study of Grimms' Tales with Special Reference to "The Maiden Without Hands" (AT 706). *The Germanic Review* 62 (2): 50-65.
- Dhuibhne, Éilís Ní. 1983. Dublin Modern Legends: An Intermediate Type List and Examples. *Béaloideas* 51: 55-70.
- Ellis, Bill. 1989. Death of Folklore: Ostension, Contemporary Legend, and Murder. *Western Folklore* 48: 201-220.
- Erdei, Ildiko. 2005. Bogatstvo u tranziciji – Konceptualizacija bogatstva na primeru dva knjaževačka preduzetnika. U *Problemi kulturnog identiteta stanovništva savremene Srbije*, ur. Senka Kovač, 205-228. Beograd: Etnoantropološki problemi – Zbornik radova, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Fine, G. A. 1979a. Cokelore and Coke Law: Urban Belief Tales and the Problem of Multiple Origins. *Journal of American Folklore* 92: 478-482.
- Fine, G. A. 1979b. Small Groups and Culture Creation: The Idioculture of Little League Baseball Teams. *American Sociological Review* 44 (5): 733-745.
- Fine, G. A. 1980. The Kentucky Fried Rat: Legends and Modern Society. *Journal of the Folklore Institute* 17: 222-243.
- Fine, G. A. 1982. The Manson Family: The Folklore Traditions of a Small Group. *Journal of the Folklore Institute* 19 (1): 47-60.
- Fine, G. A. 1984. Evaluating Psychoanalytic Folklore: Are Freudians Ever Right? *New York Folklore* 10: 5-20.
- Fine, G. A. 1985a. The Goliath Effect: Corporate Dominance and Mercantile Legends. *Journal of American Folklore* 98: 63-84.
- Fine, G. A. 1985 b. Social Change and Folklore: The Interpenetration of Social Structure and Culture. *ARV* 41: 7-15.

- Fine, G. A. 1986. Redemption Rumors: Mercantile Legends and Corporate Beneficence. *Journal of American Folklore* 99: 208-222.
- Fine, G. A. 1987. Community and Boundary: Personal Experience Stories of Mushroom Collectors. *Journal of Folklore Research* 24 (3): 223-240.
- Fine, G. A. 1988. Third Force in American Folklore: Folk Narratives and Social Structure. *Fabula* 29 (3/4): 342-353.
- Fine, G. A. 1989. Mercantile Legends and the World Economy: Dangerous Products from the Third World. *Western Folklore* 48: 153-162.
- Fine, G. A. 1990. Among Those Satanic Mills: Rumors of Kooks, Cults, and Corporations. *Southern Folklore* 47: 133-146.
- Fine, G. A. 1991. Redemption Rumors and the Power of Ostension. *Journal of American Folklore* 104: 179-181.
- Fine, G. A. 1992. *Manufacturing Tales: Sex and Money in Contemporary Legends*. Knoxville: University of Tennessee Press.
- Fine, G. A. and Brooke Harrington. 2004. Tiny Publics: Small Groups and Civil Society. *Sociological Theory* 22 (3): 341-356.
- Gardner, Howard. 1970. Piaget and Lévi-Strauss: The Quest for Mind. *Social Research* 37 (3): 348-365.
- Gorunović, Gordana. 2009. Gerc vs Levi-Stros: latentne strukturalne pretpostavke u Gercovom kulturalizmu? U *Strukturalna antropologija danas. U čast Kloda Levi-Strosa*, ur. Dragana Antonijević, 58-94. Beograd: Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Etnološka biblioteka knj. 40.
- Greimas, A. J. 1966a. Éléments pour une théorie de l'interprétation du récit mythique. *Communication* 8: 28-59.
- Greimas, A. J. 1966b. *Sémantique structurale*. Paris: Larousse.

- Greimas, A. J. 1971. Narrative Grammar: Units and Levels. *MLN (Modern Language Notes)*, Comparative Literature, 86 (6): 793-806.
- Greimas, A. J. 1976. Les aquis et les projets. Préface à *Introduction à la sémiotique narrative et discursive*, J. Courtés, 5-25. Paris: Hachette.
- Greimas, A. J. 1989. On Meaning. *New Literary History*, Greimassian Semiotics, 20 (3): 539-550.
- Greimas, A. J. and François Rastier. 1968. The Interaction of Semiotic Constraints. *Yale French Studies* 41: 86-105.
- Greimas, A. J. and Paul Ricœur. 1989. On Narrativity. *New Literary History*, Greimassian Semiotics, 20 (3): 551-562.
- Hajmz, Del. 1980. *Etnografija komunikacije*. Beograd: BIGZ - XX vek.
- Hanson, Paul W. 1993. Reconceiving the Shape of Culture: Folklore and Public Culture. *Western Folklore* 52: 327-344.
- Harrington, Brooke and Gary Alan Fine. 2000. Opening the "Black Box": Small Groups and Twenty-First-Century Sociology. *Social Psychology Quarterly*. Special Millenium Issue on the State of Sociological Social Psychology, 63 (4): 312-323.
- Hawkes, Terence. 2003. [1977]. *Structuralism and Semiotics*. Berkeley - Los Angeles: University of California Press.
- Hébert, Louis. 2006. *Tools for Text and Image Analysis: An Introduction to Applied Semiotics*. Texto! [on line]. Dostupno na: <http://www.revue-texto.net/Parutions/Livres-E/Hebert_AS/Hebert_Tools.html>.
- Hendrikas, William, O. 1975. The Work and Play Structures of Narrative. *Semiotica* 13 (3): 281-328.
- Honko, Lauri. 1964. Memorates and the Study of Folk Beliefs. *Journal of the Folklore Institute* 1 (1/2): 5-19.

- Jameson, Fredric. 1981. *The Political Unconscious: Narrative as a Socially Symbolic Act*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Joyner, Charles. W. 1975. A Model for the Analysis of Folklore Performance in Historical Context. *Journal of American Folklore* 88 (349): 254-265.
- Karanović, Zoja. 1989. *Zakopano blago – život i priča*. Novi Sad: Bratstvo-Jedinstvo.
- Караџић, Вук Ст. 1937. *Српске народне приповетке*. Четврто државно издање. Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије.
- Katilius-Boydston, Marvin. 1990. The Semiotics of A. J. Greimas: An Introduction. *Litanus: Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences* 36 (3). Dostupno na: http://www.lituanus.org/1990_3/90_3_02.htm
- Kordas, Ann Marie. 2002. *Girl Troubles: Female Adolescent Sexuality in the United States, 1850-1980*. Doktorska disertacija odbranjena avgusta 2002. godine na Temple University u Filadelfiji. Dostupno na: ProQuest Information and Learning, "Interdisciplinary – Dissertations & Theses" (<http://proquest.umi.com/login/user>).
- Ковачевић, Иван. 2005. Из етнологије у антропологију. Српска етнологија у последње три деценије 1975-2005. У *Етнологија и антропологија: стање и перспективе*, ур. Љиљана Гавриловић, Зборник Етнографског института САНУ 21, 11-19. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Ковачевић, Иван. 2006. Транзициона легенда о добитницима. *Етноантрополошки проблеми* 1 (2): 11-25.
- Kovačević, Ivan. 2007a. Betonirani kadilak. *Antropologija* 4: 9-24.
- Ковачевић, Иван. 2007б. Сремски берберин у временима промена. *Етноантрополошки проблеми* 2 (1): 11-28.

- Kovačević, Ivan. 2008. Cokelore (Fine and Best). *Етноантрополошки проблеми* 3 (1): 71-84.
- Kovačević, Ivan. 2009a. Modernizam i strukturalizam. U *Strukturalna antropologija danas. U čast Kloda Levi-Strosa*, ur. Dragana Antonijević, 8-31. Beograd: Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Etnološka biblioteka knj. 40.
- Kovačević, Ivan. 2009b. *Urbane legende. Ogledi iz američkog folklor*. Beograd: Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Etnološka biblioteka knj. 39.
- Leach, Edmund. 1988. Antropološki aspekti jezika: kategorije životinja i jezično nasilje. *Quorum* 2: 83-105. Zagreb.
- Levi-Bril, Lisjen. 1998. *Primitivni mentalitet*. Beograd: Plato.
- Levi-Strauss Claude. 1977. *Strukturalna antropologija*. Zagreb: Stvarnost.
- Liberman, Anatoly. 1984. Introduction to *Theory and History of Folklore by Vladimir Propp*, ed. A. Liberman, ix-lxxxii. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Liszka, James Jacób. 1989. *The Semiotic of Myth. A Critical Study of the Symbol*. Bloomington: Indiana University Press.
- Lyons, John. 1977. *Semantics I*. Cambridge University Press.
- Maranda, Pierre and Elli Kõngäs. 1971. *Structural Models in Folklore and Transformational Essays*. The Hague-Paris: Mouton.
- Marchalonis, Shirley. 1976. Three Medieval Tales and Their Modern American Analogues. *Journal of the Folklore Institute* 13 (2): 173-184.
- Mardsen, Madonna. 1992. The American Myth of Success: Visions and Revisions. U *Popular Culture*, eds. Kevin Lause and Jack Nachbar, 134-148. Ohio: Bowling Green State University.

- Milenković, Miloš. 2007. *Istorija postmoderne antropologije. Teorija etnografije*. Beograd: Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Etnološka biblioteka knj. 24.
- Milenković, Miloš. 2009. Eh, da je Derida propustio taj let... O procenjivanju "dometa" tzv. "američke antropologije" iz Beogradske strukturalno-semiološke škole antropologije folklor. U *Strukturalna antropologija danas. U čast Kloda Levi-Strosa*, ur. Dragana Antonijević, 32-56. Beograd: Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Etnološka biblioteka knj. 40.
- Milić, Vojin. 1978. *Sociološki metod*. Drugo dopunjeno izdanje. Beograd: Nolit.
- Милошевић-Ђорђевић, Нада. 1966. Прилог проучавању структуре српскохрватске народне приповетке. *Анали Филолошког факултета* 6: 171-198.
- Милошевић-Ђорђевић, Нада. 1968. Структура предања и приповедака о прорицању судбине при рођењу. *Зборник радова XII конгреса фолклориста Југославије*, Скопје, 339-344.
- Милошевић-Ђорђевић, Нада. 1981. Преглед прозних облика наше усмене књижевности. *Књижевна историја* XIV (53): 25-42.
- Милошевић-Ђорђевић, Нада. 1988. О континуитету и променама облика усмене прозе лесковачког краја. Поговор у *Српске народне приповетке и предања из лесковачке области, сакупио Драгутин М. Ђорђевић*, (прир.) Нада Милошевић-Ђорђевић, Српски етнографски зборник XCIV, 557-598. Beograd: САНУ.

- Милошевић-Ђорђевић, Нада. 1992. Историјска предања на међи књижевности и историје. У *Зборник у част Војислава Ђурића*, 29-41. Београд: Филолошки факултет.
- Милошевић-Ђорђевић, Нада. 2000. *Од бајке до изреке*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Oinas, Felix. 1966. The Study of Folklore in Yugoslavia. *Journal of the Folklore Institute*, Special Issue: The Yugoslav-American Folklore Seminar, 3 (3): 398-418.
- Olrik, Axel. [1909] 1965. Epic Laws in Folk Narrative. In *The Study of Folklore*, ed. Alan Dundes, 129-141. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Parret, Herman. 1989. Introduction to *Paris School Semiotics I. Theory*, eds. Paul Perron nad Frank Collins, vii-xxvi. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Perron, Paul and Frank Collins. 1989. *Paris School Semiotics I. Theory. II. Practice*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Pijaže, Žan. 1978. *Strukturalizam*. Београд: BIGZ.
- Prop, Vladimir. 1982. *Morfologija bajke*. Београд: Prosveta-XX vek.
- Rerih, Luc. 1987. Šta sve može i treba da ostvari istraživanje predanja. *Polja* 340: 252-257.
- Ricœur, Paul. 1989. Greimas's Narrative Grammar. In *Paris School Semiotics I. Theory*, eds. Paul Perron nad Frank Collins, 3-31. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Scheffler, Harold W. 1966. Structuralism in Anthropology. *Yale French Studies*, Structuralism, 36/37: 66-88.

- Schleifer, Ronald. 1987. *A. J. Greimas and the Nature of Meaning: Linguistics, Semiotics and Discourse Theory*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Stewart, Susan. 1982. The Epistemology of the Horror Story. *Journal of American Folklore* 95 (375): 33-50.
- Stolte, John F., Gary Alan Fine, and Karen S. Cook. 2001. Sociological Miniaturism: Seeing the Big Trough the Small in Social Psychology. *Annual Review of Sociology* 27: 387-413.
- Tucker, Elizabeth. 2005. *Campus Legends*. Westport: Greenwood Press. Dostupno na: <<http://folklore.greenwood.com/wff.jsp?k=6&x=GR3285&p=GR3285-7>>.
- Zumwalt, Rosemary Lévi. 1988. *American Folklore Scholarship. A Dialogue of Dissent*. Bloomington: Indiana University Press.
- Žikić, Bojan. 2009. Za šta su dobri žanrovi? Deljenje, razgraničavanje i razvrstavanje u strukturalnoj i kognitivnoj antropologiji na primeru muzičke kulture. U *Strukturalna antropologija danas. U čast Kloda Levi-Strosa*, ur. Dragana Antonijević, 326-361. Beograd: Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Etnološka biblioteka knj. 40.

ESSAYS IN ANTHROPOLOGY AND THE SEMIOTICS OF FOLKLORE

Summary

In this book I have sought to examine – from the transdisciplinary perspective characteristic of folkloristics as an eclectic discipline – several methodological proposals which, each in its own way, could have or actually have contributed to the further theoretical and methodological study and interpretation of folklore. These *Methodological Essays* have been selected according to my personal methodological inclinations, and draw from various disciplines – anthropology and structural anthropology, semiotics, narrative theory and sociology. The common thread of these methodological experiments is the *text* as the main subject of study (Chapters 2, 3 and 4), or as the end product of complex folklore communication (Chapter 1). Another common thread is their *innovativeness* as experiments, despite the differences in the time, place and state of the discipline in which they originated and the differences in method and interpretative procedure.

Chapter One is a critical study of American folklorist and sociologist Gary Alan Fine's theoretical-methodological proposal, motivated by the desire to change

the folklore paradigm in the United States. When Fine wrote “The Third Force in American Folklore: Folk Narratives and Social Structures” in 1988, he primarily had in mind the methodological lethargy, lack of clear direction and absence of consensual identity in the contemporary American folklore community, and the need to find a common meta-theoretical base and to work towards changing the scientific paradigm. Nevertheless, the term used by Fine – *the third force* – shows that American folkloristics have not always lacked an analytical focus and paradigmatic coherence.

What Fine terms the *first force* was the decades-long predominance of the comparative philological and historical-geographical approaches in the interpretation of folklore. The first turning point came in the 1950s and 1960s with the advent of the structural paradigm and communication theory. But although structuralism in folklore had important exponents in the United States, Fine’s *second force* refers only to the “performance theory” promoted in the early 1970s by the famous *Toward New Perspectives in Folklore* (1972). The hitherto predominant static, literary approach to folklore gave way to a dynamic approach focusing on the folklore communicative act as it occurs, on performance, context, the style of the performer and the aesthetic dimension. Becoming in the 1980s a part of the folkloristic mainstream and customary scientific procedure, performance theory nevertheless had certain important weaknesses, notably the absence of a diachronic

perspective, excessive and overly detailed description, and the lack of an explanatory method and interpretation. Since then, no new theoretical and methodological approaches have been proposed, and so Gary Alan Fine attempts to suggest a possible further paradigmatic development in folkloristics towards a macrocontextual interpretation of folklore with regard to social structures and the material basis of society, particularly in the context of the post-industrial global society of late capitalism. He integrates his theoretical and methodological approach into the concept of the “folklore diamond” as a framework for studying the manifold aspects of folklore. The chapter entitled *Socio-Folkloristics: Gary Alan Fine’s Theoretical and Methodological Concepts* is devoted to Fine’s experiment, which I have analyzed and presented in this book not only because I consider it significant and interesting in itself, but also because until quite recently Fine was virtually unknown to Serbian folkloristics, anthropology and ethnology.

Chapters Two, Three and Four deal with the same basic methodology – *structuralism*, although applied in different ways and inspired by different structuralist scholars (Propp, Lévi-Strauss, Piaget, Greimas), and applied by the Serbian folklorist-philologist *Nada Milošević-Dorđević*, the American folklorist and psychologist *Beverly Crane*, and the Serbian folklorist-anthropologist *Dragana Antonijević*, the author of this book. If there is a single disciplinary field in which

structuralism has been applied most significantly, most consistently, and most exhaustively, then it is certainly that of folklore. The reason for this is to be found in the collective patterns, structures, semiotic quality and formulaic nature of folklore genres. The perspectives provided by structural analysis are numerous, enabling widely different interpretations, since structural analysis is an open method. The interpretative step provided by structuralism is the discovery of meaning either at the level of expression or at the deeper level of structuring of all human mental activity. Emerging alongside communication theory and semiology, structuralism provided a new scientific paradigm. In the study of folklore, the origins and methods of structuralism can be traced to two different and independent, yet complementary approaches – that of Vladimir Propp (1895-1970) and that of Claude Lévi-Strauss (1908-2009).

Chapter Two, entitled *From Genre Poetics to Structure*, is devoted to the anthropological and structuralist aspect of the literary theoretical work of Nada Milošević-Đorđević, the doyenne of Serbian folkloristics. The reason for my special interest in her work is her pioneering application (in Serbian folkloristics) of Propp's method and her analysis of certain prose folklore genres, since in the late 1960s Nada Milošević-Đorđević was among the first, if not the first scholar to introduce Propp to the Serbian scholarly scene. Adapting and applying his method to the analysis of the narrative structure of romantic tales, sagas, tales of fate and religious tales,

Nada Milošević-Đorđević also proposed her own original approach. I find her narrative syntagmatics particularly significant, and I have made use of her analytical models in my own work, adapting them and using them in the analysis of the structure of personal and family narratives about nationalization and transition, something that has been briefly presented in this chapter through a comparative analysis of these genres.

Chapter Three, *On the Structure of Value: A Critical Interpretation of Beverly Crane's Methodological Proposal*, examines the unusual and interesting folkloristic analysis performed by psychologist and folklorist Beverly Crane in her paper "The Structure of Value in "The Roommate's Death": A Methodology for Interpretive Analysis of Folk Legends", published in 1977. Her experiment consisted in the innovative idea of combining the structuralism of anthropologist Lévi-Strauss with that of developmental cognitive psychologist Jean Piaget, with the intention of forming a structural model open to contextual interpretation, and then use it to arrive at the *structure of value*. Taking as the subject of her analysis the very popular urban legend of "The Roommate's Death", she sought to show how we can get to the value of the message in the text. Crane's structural-functional methodological proposal has, however, sunk into obscurity, and, to my knowledge, has not been applied by other anthropologists and folklorists, and is certainly completely unknown in Serbian scholarly circles, which is one of the reasons why I have decided to

present a critical analysis of it in this book. Whether we follow her analytical instructions or not, I myself have found Beverly Crane's ideas very inspiring, and they have prompted me to offer my own structural interpretation of this urban legend.

The subject of Chapter Four, *The Semiotics of the Urban Legend*, is thus my own structural analysis of "The Roommate's Death", different from Beverly Crane's. The novelty of my approach lies in the method applied to the urban legend, which is actually a part of the comprehensive, complex and elaborate structural semantics of linguist and semiotician Algirdas Julien Greimas (1917-1992), for whose analytical work I feel personal affinity. Unfortunately, Greimas's work is unjustifiably little known in Serbia, and his semiotic-semantic theory has been insufficiently applied, if at all. This is all the more regrettable as Greimas is one of the rare structuralists who can boast a following and his own "school" – the so-called *Paris School Semiotics* (Perron & Collins 1989), and is also, apart from Lévi-Strauss, possibly the only French semiotician and structuralist to whose work an American journal has devoted an entire special issue, with the participation of eminent scholars (*New Literary History* 20/3, Greimassian Semiotics, 1989). Greimas, together with his followers, developed instructive semiotic methods that are applicable, reduplicable and verifiable, which is the basis for all scientific endeavor. The fruitful interdisciplinary exchange of analytical research between semiotics and

folkloristics has been repeatedly confirmed by numerous scholarly papers in Europe and the United States. In the chapter *The Semiotics of the Urban Legend*, I have attempted to apply consistently a part of Greimas's semiotics, and show how structural analysis can be used to obtain important insights and arrive at a meaningful interpretation of folk narratives.

Translated by *Ana Popović Pecić*

Sadržaj

O METODOLOŠKIM OGLEDIMA	5
I SOCIO-FOLKLORISTIKA – Teorijsko-metodološki koncepti Gerija Alana Fajna	25
Sociolog minijaturizma i folklorista	25
Male grupe i idiokultura	32
Folklorni dijamant	39
<i>Socijalna struktura</i>	41
<i>Lični imperativi</i>	46
<i>Dinamika performansa</i>	52
<i>Elementi sadržaja</i>	57
Teorija cevovoda i mreža društvenih odnosa	61
Analiza merkantilnih legendi.....	66
<i>"Velika promena"</i>	67
<i>Golijat efekat i merkantilne legende</i>	71
<i>Tipologija korporacija u merkantilnim legendama</i>	74
Kritičko razmatranje Fajnovih teorijsko-metodoloških koncepata	80

II OD POETIKE ŽANRA DO STRUKTURE – Doprinos	
Nade Milošević-Đorđević srpskoj strukturalnoj folkloristici	93
O antropološkom aspektu književno-teorijskog rada Nade Milošević-Đorđević	93
Proučavanje narativne sintagmatske strukture nekih folklornih vrsta	96
<i>Novela</i>	96
<i>Legendarna priča</i>	103
<i>Pripovetke o sudbini</i>	111
<i>Predanja</i>	114
Primena metodoloških istraživanja Nade Milošević-Đorđević na priče o socioekonomskom gubitku – komparativna analiza	124
<i>Priče o nacionalizaciji / Pripovetke o sudbini</i>	126
<i>Priče o tranziciji / Legendarne priče</i>	129
III O STRUKTURI VREDNOSTI – Interpretacija	
metodološkog predloga Beverli Krejn	133
Zaboravljeni metodološki predlog Beverli Krejn	133
O strukturi vrednosti (ili funkciji?) narativa	135
<i>Otvoren sistemski model Beverli Krejn</i>	135
<i>Levi-Stros i Pijaže: razumeti prirodu uma</i>	138
"Cimerkina smrt": primena metode i potraga za strukturom vrednosti	143
<i>Dekompozicija priče u četiri analitička koraka</i> ...	147
<i>Reorganizacija opozicija prema vrednosnim parametrima</i>	150

<i>Interpretacija</i>	152
Metodološki interludij I	155
<i>Razjašnjenje prirode opozicija</i>	155
Kritičko razmatranje metode i analitičkih rezultata Beverli Krejn	166
IV SEMIOTIKA URBANE LEGENDE	183
Metodološki interludij II	183
<i>Nivoi strukturiranja značenja</i>	185
<i>Semio-narativni nivo analize</i>	189
<i>Elementarna struktura značenja: semiotički kvadrat</i>	197
"Cimerkina smrt" <i>reconsidered</i>	206
<i>"Kako su radile onako su prošle": analiza semio-narativnog nivoa</i>	207
<i>Pravilno ponašanje devojaka: semantička analiza dubinskog nivoa</i>	219
<i>Koje društvo, koje devojke? Kontekstualizacija legende</i>	229
LITERATURA	237
ESSAYS IN ANTHROPOLOGY AND THE SEMiotics OF FOLKLORE – Summarry	249

Izdavači: "Srpski genealoški centar", Radnička 50, Beograd i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Čika Ljubina 18-20, Beograd. Za izdavače: Filip Niškanović i Bojan Žikić. Urednik: Miroslav Niškanović. Korica: Vuk Hranisavljević. Kompjuterska obrada i štampa: SGC, Beograd. Tiraž: 500 primeraka. Beograd 2010.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

398.01

316:929 Фајн Г. А.

821.164.41.09:929 Милошевић-Ђорђевић Н.

39:929 Крејн Б.

АНТОНИЈЕВИЋ, Драгана, 1957- *Ogledi iz antropologije i semiotike folklor* / Dragana Antonijević. - Београд : Српски генеалошки центар : Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta, 2010 (Београд : Српски генеалошки центар). - 257 str. : graf. prikazi, tabele ; 17 cm. - (Etnološka biblioteka / [Srpski genealoški centar] ; knj. 51)

Tiraž 500. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 237-248. - Summary: Essays in Anthropology and the Semiotics of Folklore.

ISBN 978-86-83679-64-5 (SGC)

а) Фајн, Гери Алан (1950-) б) Ђорђевић-Милошевић, Нада (1934-) с) Крејн, Беверли (20в) д) Фолклор – Семиотика

COBISS.SR-ID 180261644